

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO

Gorzów Wielkopolski, dnia wtorek, 14 kwietnia 2020 r.

Poz. 1124

UCHWAŁA NR XX/144/2020 RADY POWIATU NOWOSOLSKIEGO

z dnia 9 kwietnia 2020 r.

w sprawie przyjęcia „Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Nowosolskiego na lata 2020-2023”

Na podstawie art. 12 ust. 11 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 511 z późn. zm.) oraz art. 87 ust. 1 do 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 2067 z późn. zm.), uchwala się co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Nowosolskiego na lata 2020-2023”, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu Nowosolskiego.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubuskiego.

Przewodniczący Rady
Powiatu

Jarosław Suski

POWIATOWY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU NOWOSOLSKIEGO NA LATA 2020-2023

Nowa Sól 2020

**Powiat Nowosolski
ul. Moniuszki 3
67-100 Nowa Sól**

**Ecogreen
Pomerania**

**Ecogreen Pomerania Sp. z o.o.
ul. Jagiellońska 20-21
70-363 Szczecin
e-mail: biuro@ecogreen.biz**

Spis treści

1. Wstęp.....	5
2. Podstawa prawna opracowania Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami.....	6
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.....	7
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	12
4.1. Międzynarodowe uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	12
4.2. Krajowe uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	15
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	20
5.1. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa.....	20
5.2. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu (analiza dokumentów programowych powiatu).....	24
6. Charakterystyka Powiatu Nowosolskiego.....	27
6.1. Położenie administracyjne.....	27
6.2. Charakterystyka społeczno-gospodarcza.....	29
6.3. Charakterystyka przyrodnicza.....	30
7. Historyczne aspekty dziedzictwa kulturowego powiatu nowosolskiego.....	32
7.1. Rys historyczny obszaru powiatu nowosolskiego.....	32
7.2. Gminy powiatu nowosolskiego wraz z charakterystyką ich dziedzictwa historycznego.....	33
8. Charakterystyka i ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu nowosolskiego.....	49
8.1. Krajobraz kulturowy powiatu nowosolskiego.....	49
8.2. Układy urbanistyczne.....	54
8.3. Układy ruralistyczne.....	63
8.4. Obiekty sakralne i ich założenia.....	64
8.5. Architektura rezydencjonalna.....	67
8.6. Parki i ogrody.....	70
8.7. Cmentarze.....	71
8.8. Obiekty użyteczności publicznej.....	73
8.9. Architektura obronna.....	78
8.10. Zabytki techniki.....	79
8.11. Zabytki przemysłowe.....	82
8.12. Kultura niematerialna.....	84
9. Dobra kultury objęte prawnymi formami ochrony.....	85
9.1. Obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków nieruchomości województwa lubuskiego.....	86
9.2. Zabytki ruchome.....	127
9.3. Zabytki archeologiczne.....	128
9.4. Zabytki ujęte w gminnych ewidencjach zabytków wraz z Gminnymi Programami Opieki nad Zabytkami.....	133
10. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu.....	136
11.1. Analiza szans i zagrożeń.....	136
11.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego powiatu nowosolskiego.....	138
11. Założenia programowe.....	141
11.1. Priorytety programu ochrony nad zabytkami.....	141
11.2. Kierunki działań programu opieki.....	141
11.3. Zadania Programu opieki nad zabytkami.....	142
12. Instrumentarium realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami.....	146
13. Zasady oceny realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami.....	148

14.	Źródła finansowania powiatowego programu opieki nad zabytkami	151
15.	Realizacja i finansowanie przez powiat zadań z zakresu ochrony zabytków	160
16.	Spis rycin:	162
17.	Spis tabel:	163

1. Wstęp

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowosolskiego na lata 2020-2023 jest dokumentem polityki samorządu w zakresie podejmowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Program może być wykorzystywany przez inne jednostki samorządu terytorialnego, środowiska naukowe, właściciele obiektów zabytkowych oraz osoby zainteresowane dziedzictwem kulturowym.

Celem opracowania Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami jest określenie głównych zadań i kierunków działań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami, w tym wskazanie sposobów realizacji stosownych działań organizacyjnych i finansowych, jak też upowszechnianie wiedzy o zabytkach, zgodnie z przepisami ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2018 r. poz. 10 z późn. zm.). Działania te winny być ukierunkowane na poprawę stanu zabytków, ich rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów.

Głównym odbiorcą Programu jest lokalna wspólnota samorządowa. W zamierzeniu beneficjentami Programu mają stać się nie tylko prywatni właściciele czy użytkownicy obiektów zabytkowych, ale również mieszkańcy powiatu. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami między innymi poprzez działania edukacyjne, ma też wzbudzić w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, roli i znaczenia lokalnych wartości i wspólnych korzeni. Społeczna dbałość o zachowanie wartości kulturowych wzmacnia poczucie tożsamości, wspiera identyfikację jednostki z tzw. małej ojczyzny. Program jako dokument strategiczny w zakresie ochrony zabytków ma pozwolić na koordynację działań polityki przestrzennej w zakresie opieki i zarządzania dziedzictwem kulturowym. W okresie najbliższych lat Program realizowany będzie dostępnymi środkami prawnymi oraz finansowymi.

Program stanowi również uzupełnienie pozostałych dokumentów strategicznych powiatu, ponieważ traktuje dziedzictwo kulturowe jako jeden z podstawowych zasobów wpływających na postrzeganie Powiatu Nowosolskiego jako obszaru atrakcyjnego pod względem turystycznym, a także społeczno-gospodarczym. Zarządzanie zasobem kulturowo-historycznym, jego właściwe eksponowanie, udostępnianie, promowanie, angażowanie w tym celu nowoczesnych technik może w znaczący sposób wpłynąć na rozwój lokalnej gospodarki. działań.

2. Podstawa prawna opracowania Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowosolskiego na lata 2020-2023 został opracowany celem realizacji zapisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2018 r. poz. 10 z późn. zm.). Ustawa wprowadza obowiązek sporządzania programów opieki nad zabytkami zarówno na szczeblu wojewódzkim, powiatowym, jak i gminnym. Zgodnie z art. 87 ust. 1 cytowanej wyżej ustawy zarząd powiatu sporządza na okres 4 lat powiatowy program opieki nad zabytkami, który po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków przyjmuje rada powiatu. Program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym, a z jego realizacji zarząd powiatu sporządza, co dwa lata sprawozdanie, które następnie przedstawia radzie powiatu.

Zgodnie z art. 87 ust. 2 ww. ustawy samorządowe programy opieki nad zabytkami mają na celu:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Obowiązujący w Polsce system prawny gwarantuje ochronę zabytkom i całości dziedzictwa kulturowego na terenie kraju. Poniżej ujęte zostały akty prawne wskazujące uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 Nr 78 poz. 483 ze zm., z dnia 2 kwietnia 1997 r.)

Obiekty zabytkowe są objęte ochroną prawną określoną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela:

Art. 5. Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwa obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

Art. 6. 1. Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będących źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.

Art. 86. Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa.

2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2018 r. poz. 10 z późn. zm.)

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków. Ustawa nakłada na organy administracji rządowej i samorządowej obowiązek zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony dóbr kultury.

Ustawa ta w art. 3 definiuje podstawowe pojęcia:

1) zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki

- bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;*
- 2) zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;*
 - 3) zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;*
 - 4) zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;*
 - 5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami - instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;*
 - 6) prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;*
 - 7) prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;*
 - 8) roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;*
 - 9) badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;*
 - 10) badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;*
 - 11) badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;*
 - 12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;*

- 13) *historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;*
- 14) *krajobraz kulturowy - przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze;*
- 15) *otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.*

4. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t. j. Dz. U. z 2016 r. poz. 814 ze zm.)

Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów.

Art. 4. *Powiat wykonuje określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie:*

7) *kultury i ochrony dóbr kultury.*

4. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (2018 r. poz. 1496 z późn. zm.).

5. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2018 r. poz. 1202 z późn. zm.),

6. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2018 r. poz. 799 z późn. zm.).

7. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2018 r. poz. 1614).

8. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2018 r. poz. 121 z późn. zm.).

9. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2018 r. poz. 152 z późn. zm.).

10. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2018 r. poz. 450 z późn. zm.).

11. Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (U. z 2018 r. poz. 1398).

12. Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz. U. z 2017 r. poz. 912 z późn. zm.).

13. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. z 2018 r. poz.369).
14. Ustawa z dnia 19 grudnia 2009 r. o partnerstwie publiczno-prywatnym (Dz. U. z 2017 r. 1834).
15. Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. - Prawo geologiczne i górnicze (z 2018 r. poz. 650 z późn. zm.).
16. Ustawa z dnia 10 lipca 2015 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o muzeach (Dz. U. z 2016 r. poz. 1330 z późn. zm.).
17. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153).
18. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2004 r. nr 124, poz. 1304).
20. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. 2011 nr 89, poz. 510).
21. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 Nr 113, poz. 661).
22. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r. nr 30, poz. 259).
23. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 r. nr 71, poz. 650).

Inne:

24. Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. z 1996 r. Nr 120, poz. 564).
25. Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. (Dz. U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190 i 191).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w:

26. Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2018 r. poz. 720 z późn. zm.).
27. Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2018 r. poz. 574 z późn. zm.).

28. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2018 r. poz. 217 z późn. zm.) regulująca ochronę materiałów archiwalnych.

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Międzynarodowe uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego

Konwencja o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym oraz Protokół o ochronie dóbr (UNESCO, Haga, 1954 r.; Dz.U. z 1957 r., 57.46.212)

- konwencja ratyfikowana przez Polskę w 1956 roku;
- nakłada na sygnatariuszy zakaz wywozu oraz grabieży dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego w krajach podbitych i okupowanych podczas konfliktu zbrojnego;
- wśród dóbr kultury wymieniono nie tylko zabytki ruchome i nieruchome, lecz także kolekcje muzealne, archiwa itp.;
- dokument podkreśla konieczność przygotowania przez organy państwowe planów zabezpieczenia dóbr kultury znajdujących się na własnym terytorium oraz ich zabezpieczenia na wypadek konfliktu zbrojnego;
- jednym z zadań kraju ratyfikującego Konwencję jest sformowanie wśród jednostek sił zbrojnych korpusu odpowiedzialnego za ochronę dóbr kultury; państwo okupujące zobowiązane jest do współpracy ze służbami opieki nad zabytkami okupowanego kraju w celu ich ochrony;
- ustanowienie Międzynarodowego rejestru dóbr kulturalnych objętych ochroną specjalną, tj.: schrony, ośrodki zabytkowe i inne nieruchome dobra kultury, który prowadzony jest przez Dyrektora Generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury;
- specjalne oznakowanie mające ułatwić identyfikację dóbr kultury objętych ochroną (znakiem rozpoznawczym jest tarcza skierowana ostrzem w dół, podzielona wzdłuż przekątnych na cztery pola: dwa błękitne i dwa białe).

II Protokół do konwencji haskiej z 1954 roku sporządzony w Hadze 26 marca 1999 roku (Dz.U. z 2012 r., poz. 248)

- w II Protokole wprowadzono nowe pojęcie „ochrony wzmocnionej”, która jest stanem pośrednim między ochroną ogólną a ochroną specjalną (w związku z problemem stworzenia listy dóbr kultury objętych specjalną kontrolą); podkreślono, że dobro

kultury może zostać objęte ochroną wzmocnioną, jeśli spełnia kryterium zabytku i nie jest wykorzystywane do celów wojskowych; postulowano stworzenie Listy dóbr kulturalnych pod ochroną wzmocnioną.

Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury (UNESCO, Paryż 1970 r.; Dz.U. z 1974 r., Nr 20, poz. 106)7

- konwencja ratyfikowana przez Polskę w 1974 roku;
- ochrona dóbr dziedzictwa kulturowego (zwłaszcza ruchomych) przed nielegalnym obrotem, kradzieżą lub bezpowrotną utratą w wyniku np. nielegalnych wykopalisk; sprecyzowanie zasad w obrocie dobrami kultury i możliwościami ich przemieszczania między państwami, (główne kryterium teza o przypisaniu dóbr kultury do terenu, z jakiego pochodzą);
- zdefiniowanie dóbr kultury jako tych, które ze względów religijnych lub świeckich uznawane są przez państwo za posiadające znaczenie dla archeologii, prehistorii, literatury, sztuki lub nauki, w tym m.in. elementy pochodzące z rozebranych zabytków artystycznych lub historycznych, czy stanowisk archeologicznych; antyki liczące ponad 100 lat, materiały etnologiczne, dobra przedstawiające wartość artystyczną (obrazy, rzeźby, rzemiosło artystyczne itp.), rękopisy czy archiwa;
- lista dóbr kultury objętych ochroną powinna być prowadzona na bieżąco i pokrywać się zasadniczo z rejestrem zabytków;
- zadanie zapobiegania nielegalnemu wywozowi spoczywa generalnie na państwowych służbach ochrony dziedzictwa kulturowego, w tym organach terytorialnych; osoby wywożące dzieła sztuki (dobra kultury) muszą posiadać stosowne zaświadczenie o zezwoleniu na ich wywóz.

Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego (UNESCO, Paryż 1972 r., Dz.U. z 1976 r., Nr 32, poz. 190)

- konwencja ratyfikowana przez Polskę w 1976 roku;
- przyjęcie konwencji miało na celu ochronę światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego;
- stworzenie otwartej listy światowego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego; zabytki (rozumiane zarówno jako dzieła architektury, rzeźby, malarstwa, jak i zespoły

budowli oraz miejsca zabytkowe) oraz elementy świata przyrodniczego, wpisane na listę światowego dziedzictwa, mają status obiektów chronionych prawem międzynarodowym i wszystkie strony ratyfikujące dokument są zobowiązane do przestrzegania jego zapisów;

- obiekty wpisane na listę Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) są unikatowe i spełniają jedno z kryteriów: są arcydziełami sztuki, stanowią wyjątkowy, niejednokrotnie unikatowy przykład dziedzictwa materialnego lub szczególnie dla danego regionu;
- spośród 16 obiektów z terenu Polski wpisanych na listę UNESCO, jeden znajduje się na terenie województwa lubuskiego, tj. Park Mużakowski;
- szczególną formę ochrony zabytków stanowi „Lista obiektów zagrożonych”, zarówno z powodu klęsk żywiołowych, jak i konfliktów zbrojnych;
- lista obiektów objętych ochroną UNESCO jest otwarta i można czynić starania o wpisanie zabytku na tę listę, pod warunkiem spełnienia wymienionych kryteriów.

Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (UNESCO, 2003 r.; Dz.U. z 2011 r., Nr 172, poz. 1018)

- konwencja przyjęta w 2003 roku, ratyfikowana przez Polskę w 2011 roku;
- fundament prawny w obszarze ochrony kulturowego dziedzictwa niematerialnego, na którego podstawie należy budować system jego ochrony;
- główne cele konwencji to ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego, zapewnianie poszanowania niematerialnego dziedzictwa wspólnot, grup i jednostek, wzrost na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zapewnienie, aby dziedzictwo to było doceniane i stało się przedmiotem międzynarodowej współpracy;
- w konwencji wskazano przejawy „niematerialnego dziedzictwa kulturowego”, tj. tradycje i przekazy ustne (w tym język), sztuki widowiskowe; zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne;
- wiedzę i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata oraz umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym;
- ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego w myśl dokumentu rozumiana jest jako przekazanie środków na badania nad niematerialnym dziedzictwem kulturowym,

prowadzenie odpowiedniej polityki wskazującej miejsca dziedzictwa niematerialnego w społeczeństwie oraz uwzględnienie jego problematyki w ogólnych strategiach planowania, a w pierwszym rzędzie stworzenie listy kulturowego dziedzictwa niematerialnego, wymagającego pilnej ochrony;

- w wypadku niematerialnego dziedzictwa kulturowego kluczową rolę, pozwalającą na jego przetrwanie, jest transmisja pokoleniowa.

Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy (Rada Europy, Grenada 1985 r.; Dz.U. z 2012 r., poz. 210)

- konwencja ratyfikowana przez Polskę w 2012 roku;
- ochrona dziedzictwa architektonicznego Europy, jako największego bogactwa należącego do dóbr kulturalnych, potwierdzającego tożsamość Europejczyków;
- w konwencji dziedzictwo architektoniczne rozumiane jest, jako budowle i zespoły obiektów oraz ich otoczenie, mające szczególną wartość historyczną, archeologiczną, artystyczną, naukową, społeczną lub techniczną;
- zobowiązanie do stworzenia programów opieki nad zabytkami architektonicznymi, które mają odzwierciedlać stan obiektów oraz zapewnić dokumentację do opieki nad nimi;
- konieczność wprowadzenia przepisów prawnych stanowiących odzwierciedlenie jej postanowień w zakresie ochrony dziedzictwa architektonicznego;
- podkreślenie konieczności wykorzystania zabytków dla współczesności oraz ich adaptacji do współczesnych funkcji (rewitalizacja);
- wskazanie potrzeby wykazania jedności dziedzictwa kulturowego oraz związków między architekturą, sztuką i tradycją w skali europejskiej, krajowej i regionalnej.

4.2. Krajowe uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego

Strategia Rozwoju Kraju 2020

Strategia jest nadrzędnym dokumentem, który wyznacza normy, ramy odniesienia oraz standardy dla innych dokumentów niższego szczebla, jak również dla 9 zintegrowanych strategii. Jest spójna z Długookresową Strategią Rozwoju Kraju 2030 oraz z Koncepcją Przestrzennego Zagospodarowania Kraju. Strategia ta została przyjęta uchwałą Rady

Ministrów w dniu 25 września 2012 roku. Celem strategicznym opracowania jest wzmocnienie i wykorzystanie gospodarczych, społecznych i instytucjonalnych potencjałów zapewniających szybszy i zrównoważony rozwój kraju oraz poprawę jakości życia ludności. Średniookresowa strategia zakłada podział na 3 obszary strategiczne, które mają przypisane cele i priorytety rozwojowe. Średniookresowa Strategia Rozwoju Kraju 2020 przedstawia 3 strategiczne obszary działań:

- sprawne i efektywne państwo;
- konkurencyjna gospodarka;
- spójność społeczna i terytorialna.

Dokument podkreśla rolę zapewnienia ładu przestrzennego m.in. przez opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla terenów obejmujących: obszary miejskie, a w szczególności metropolitarne, tereny wrażliwe rozwojowo, związane z ochroną i użytkowaniem gospodarczym zasobów naturalnych, dziedzictwa kulturowego, objęte ryzykiem katastrof naturalnych, obszary górskie, obszary dotychczas nie objęte procesem planowania oraz obszary przygraniczne. Wspomina się też tutaj o ochronie krajobrazu kulturowego i przyrodniczego. Ośrodki wojewódzkie mają być wzmocniane przez rozwój infrastruktury społecznej, w tym kulturowej oraz działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego, co pozwoli osiągnąć miastom przewagę konkurencyjną.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami 2019-2022

Głównym celem Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami 2019-2022 jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami, który w okresie 4 lat realizowany będzie we współpracy z państwowymi instytucjami kultury i organami administracji publicznej poprzez trzy cele szczegółowe, podzielone na kierunki działania, tj.:

Cel szczegółowy 1: „*Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego*”, podzielony na kierunki działania:

1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym;
2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym;

Cel szczegółowy 2: „*Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami*”, podzielony na kierunki działania:

1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami;

2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego;

Cel szczegółowy 3: „Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa”, podzielony na kierunki działania:

1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa i jego wartości;
2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury 2004-2020

Kolejnym dokumentem szczebla krajowego jest Narodowa Strategia Kultury 2004-2020, której sporządzenie poprzedzone było postawieniem diagnozy dla sektora kultury w Polsce. Działania uwzględnione w Strategii w bezpośredni sposób przekładają się na rozwój kultury, ale także na społeczno-ekonomiczny rozwój regionów.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 - 2020 określa misję, którą wypełniać powinny instytucje zarządzające, pośredniczące, finansujące, współpracujące oraz wnioskodawcy. Za misję uznano: „*zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów*”.

W ramach prac Narodowej Strategii sformułowano następujące cele:

Cel strategiczny: zrównoważenie rozwoju kultury w regionach.

Cele cząstkowe:

1. Wzrost efektywności zarządzania sferą kultury.
2. Wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury.
3. Zmniejszenie dysproporcji regionalnych w rozwoju kultury.
4. Wzrost uczestnictwa i wyrównanie szans w dostępie do szkolnictwa artystycznego, dóbr i usług kultury.
5. Poprawa warunków działalności artystycznej.
6. Efektywna promocja twórczości.
7. Zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków.
8. Zmniejszenie luki cywilizacyjnej poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury kultury.
9. Promocja polskiej kultury za granicą.
10. Ochrona własności intelektualnej i walka z piractwem.

11. Wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury.
12. Rozwój przemysłów kultury (kinematografia, media, design, wydawnictwa, fonografia).

Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego - „Dziedzictwo Kulturowe”

Celem Programu „Dziedzictwo Kulturowe” jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, wspieranie działalności muzeów oraz popularyzacja kultury ludowej. Program „Dziedzictwo kulturowe” składa się z następujących priorytetów:

1. Ochrona zabytków.
2. Wspieranie działań muzealnych.
3. Kultura ludowa i tradycyjna.
4. Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą.
5. Ochrona zabytków archeologicznych.
6. Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego.
7. Miejsca Pamięci.

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020. Regiony, Miasta, Obszary Wiejskie

W zakresie przestrzeni i planistyki dokumentem wiodącym na najbliższe lata jest Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020. Regiony, miasta, obszary wiejskie. Dokument ten określa cele i priorytety rozwoju Polski w wymiarze terytorialnym, zasady i instrumenty polityki regionalnej, nową rolę regionów w ramach polityki regionalnej oraz zarys mechanizmu koordynacji działań podejmowanych przez poszczególne resorty.

Poniżej wyszczególniono najistotniejsze zapisy Strategii dotyczące działań związanych z dziedzictwem kulturowym:

1. Należy wdrażać rozwiązania wykorzystujące potencjał kulturowy i turystyczny dla rozwoju regionalnego.
2. Kultura nie stanowi pasywnego zasobu regionów, ale aktywnie warunkuje zarówno rozwój społeczny, jak i ekonomiczny.
3. Należy koncentrować się na przekształcaniach struktur gospodarczych w kierunku gospodarki opartej na wiedzy, na podniesieniu poziomu rozwoju kapitału ludzkiego i

społecznego, na poprawie dostępu do dóbr i usług publicznych, które wpływają na rozwój potencjałów (takich jak: infrastruktura teleinformatyczna, edukacja, energia czy kultura).

4. Istotna jest obecność nowych technologii w obszarze kultury.

Zgodnie z zapisami Strategii dzięki rozwojowi lokalnemu w wymiarze społeczno-kulturowym, gospodarczym, ekologiczno-przestrzennym oraz działaniom wyrównawczym na rzecz zwiększenia dostępu do usług publicznych, obszary wiejskie staną się lepszym miejscem do życia, lepiej wykorzystującym dziedzictwo kulturowe i walory środowiska przyrodniczego, bardziej atrakcyjnym turystycznie i inwestycyjnie oraz bardziej zintegrowanym ze względu na wzmocnioną tożsamość lokalną.

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030

Najważniejszym krajowym dokumentem strategicznym, dotyczącym zagospodarowania przestrzennego kraju jest Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. W dokumencie tym zakłada się rozwój bogactwa polskich regionów – miast i obszarów wiejskich – w oparciu o wykorzystanie wewnętrznych potencjałów polskiej przestrzeni – ich dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, potencjału gospodarczego, innowacyjnego oraz naukowego.

W Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju określono cel strategiczny polityki przestrzennego zagospodarowania kraju: „Efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia ogólnych celów rozwojowych – konkurencyjności, zwiększania zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i terytorialnym w długim okresie”. Osiągnięcie celu strategicznego musi się odbywać z zachowaniem spójności przyrodniczo-kulturowej służącej realizacji konstytucyjnej zasady zrównoważonego rozwoju.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego 2020

Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego 2020 stanowi najważniejszy dokument samorządu województwa, określający kierunki rozwoju regionalnego i wskazujący obszary szczególnej interwencji. Łączy w sobie diagnozę stanu regionu, stojące przed nim wyzwania rozwojowe i aspiracje jego mieszkańców. Strategia funkcjonować będzie jako plan postępowania władz regionalnych, tak w procesie zarządzania województwem, jak i w inicjowaniu oraz rozwijaniu mechanizmów współpracy pomiędzy samorządem terytorialnym, sferą biznesową i mieszkańcami województwa. Uwzględnienie w Strategii dokumentów planistycznych szczebla międzynarodowego i krajowego gwarantuje skorelowanie procesów rozwojowych województwa lubuskiego z podstawowymi założeniami europejskiej i krajowej polityki rozwoju regionalnego.

W ramach niniejszej Strategii wyodrębniono:

Cel operacyjny 4.3: Wzmocnienie potencjału kapitału społecznego oraz kształtowanie tożsamości regionalnej,

Kierunki interwencji: Propagowanie lubuskiego dorobku kulturalnego, naukowego, społecznego i gospodarczego,

Kierunek interwencji: Promocja wybitnych Lubuszan i ich dorobku, popularyzacja historii Ziemi Lubuskiej i badań naukowych związanych z regionem.

Dokument podkreśla, iż województwo lubuskie posiada bogate zasoby dziedzictwa kulturowego. Krótko scharakteryzowano instytucje kultury na terenie województwa: muzea, teatry, biblioteki, kina, świetlice oraz ośrodki kultury. Ochronę dziedzictwa kulturowego poddano analizie SWOT. Jej najważniejsze mocne strony to: liczne i różnorodne zasoby dziedzictwa kulturowego oraz bogactwo miejsc i tradycji historycznych oraz bogate dziedzictwo kulturowe regionu.

Do słabych stron zaliczono: zły stan techniczny większości zabytków architektury, konieczność pilnych, kosztownych remontów oraz zróżnicowany stopień dostępności mieszkańców województwa do oferty turystycznej i kulturalnej.

Regionalny Program Operacyjny - Lubuskie 2020

Na Regionalny Program Operacyjny składa się 9 Osi Priorytetowych wraz z poszczególnymi działaniami wśród których na szczególną uwagę z racji powiązań z Programem Opieki nad Zabytkami wskazać należy na oś 4. Środowisko i kultura.

W ramach osi 4. Środowisko i kultura wskazano działanie 4.4 Zasoby kultury i dziedzictwa kulturowego oraz dwa typy projektów: I typ - Inwestycje w zakresie ochrony i zachowania zasobów kultury (w tym dziedzictwa kulturowego) na potrzeby rozwoju turystyki i II typ - Inwestycje w zakresie przebudowy instytucji kultury oraz dostosowanie obiektów do prowadzenia działalności kulturalnej i turystycznej.

Dokument ten zaznacza, iż zasoby przyrodnicze, historyczno-kulturowe oraz mało zanieczyszczone środowisko stanowią niewątpliwie o potencjale Województwa Lubuskiego. Obecna jakość infrastruktury związanej kulturą i dziedzictwem kulturowym nie pozwala w pełni wykorzystać posiadanych zasobów. Stan techniczny wielu zabytków oraz innych obiektów kultury ulega stałemu pogorszeniu, co utrudnia ich właściwe wykorzystanie oraz promocję walorów historycznych i estetycznych.

W ramach Programu wspierane będą działania mające na celu ochronę i zachowanie obiektów zabytkowych i zasobów kultury. Dofinansowane zostaną inwestycje w zakresie poprawy stanu technicznego obiektów, zespołów zabytków i zasobów kultury. Wsparcie otrzymają projekty służące poprawie funkcjonowania instytucji kultury oraz polegające na dostosowaniu istniejącego obiektu do nowych funkcji kulturalnych i edukacyjnych. Szczególne znaczenie mają projekty polegające na ochronie posiadanego dziedzictwa i jego zachowaniu dla przyszłych pokoleń, jak również zabezpieczeniu obiektów przed dewastacją i zniszczeniem. Realizowane działania w sposób pośredni wpłyną na poprawę atrakcyjności turystycznej.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubuskiego

Dokument ten posiada charakter regionalny prowadzący politykę przestrzenną, która ma warunkować korzystne przemiany rozwoju gospodarczego, wzrostu poziomu i jakości życia, konkurencyjności regionu z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju. Plan jest zgodny z koncepcją przestrzennego zagospodarowania kraju i stanowi ramy dla studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, a także określa uwarunkowania i kierunki rozwoju województwa lubuskiego.

W rozdziale 3. Strefa kulturowa i turystyka zwrócono uwagę na specyficzne zasoby dziedzictwa kulturowego, ściśle związane z historią Polski. Dziedzictwo kulturowe województwa lubuskiego charakteryzuje przede wszystkim różnorodność, przejawiająca się zróżnicowanym krajobrazem kulturowym pod względem form architektonicznych, stylowych i cech kulturowych. Lokalizacja na terenie przygranicznym i zmieniająca się na przestrzeni wieków przynależność państwowa, dzielnicowa oraz administracyjna, zdeterminowały charakter poszczególnych regionów.

Jak wskazuje Program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2017-2020, województwo lubuskie zaliczane jest do obszarów zasobnych w substancję zabytkową, choć pod względem lokalizacji zabytków architektury województwo nie jest jednolite. Zdecydowana większość obiektów wpisanych do rejestru zabytków zlokalizowana jest w części południowej (niemal 80% wszystkich zabytków nieruchomości). Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków obejmują 4311 obiektów. Rejestr zabytków ruchomych prowadzony przez Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zgodnie z danymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa obejmuje łącznie 6186 obiektów, z czego zdecydowanie większą część stanowi wyposażenie świątyń – 5494 obiektów, pozostałe obiekty obejmują 692 pozycje.

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Lubuskiego na lata 2017-2020

Program został przyjęty Uchwałą Nr XXIX/444/17 przez Sejmik Województwa Lubuskiego z dnia 10 kwietnia 2017 r. Głównym celem Programu opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2017-2020 jest dążenie do znaczącej poprawy stanu zasobów dziedzictwa kulturowego i zachowania krajobrazu kulturowego Ziemi Lubuskiej przez określenie służących temu warunków organizacyjnych i finansowych w zakresie leżącym w kompetencjach samorządu województwa.

Część programowa przedstawia cel strategiczny: „Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego w rozwoju regionu i budowania więzi społecznych”. Na cel ten składają się następujące 4 cele priorytetowe wraz z wyznaczonymi kierunkami działań:

- I. Rozpoznanie zasobu i aktywne zarządzanie dziedzictwem kulturowym
 - I.1. Prowadzenie badań nad historią regionu i dziedzictwem kulturowym
 - I.2. Przeciwdziałanie zagrożeniom dla dziedzictwa kulturowego
 - I.3. Obejmowanie ochroną prawną unikalnych krajobrazów kulturowych
 - I.4. Wprowadzanie problematyki związanej z ochroną zabytków do miejscowych planów

zagospodarowania przestrzennego

I.5. Realizacja gminnych i powiatowych programów opieki nad zabytkami

II. Rewaloryzacja zabytków o wysokiej randze w krajobrazie kulturowym regionu

II.1. Prace przy zabytkach ruchomych i nieruchomych

II.2. Rewitalizacja układów przestrzennych i zespołów budowlanych

II.3. Zabezpieczanie zagrożonych zabytków i zatrzymywanie procesów destrukcji

II.4. Stworzenie systemu finansowania i współfinansowania prac przy zabytkach

III. Aktywizacja społeczna i gospodarcza w zakresie opieki nad zabytkami

III.1. Aktywizowanie społeczności lokalnych w dziedzinie ochrony i opieki nad zabytkami

III.2. Wspieranie dawnych rzemiosł i technik budowlanych oraz ginących zawodów

III.3. Promowanie dziedzictwa niematerialnego w celu wzmocnienia więzi społecznych

III.4. Tworzenie rozwiązań gospodarczych na rzecz wykorzystania potencjału dziedzictwa kulturowego

III.5. Zagospodarowanie zabytków na cele turystyczne

III.6. Rozwijanie i tworzenie produktów turystycznych i kulinarnych w oparciu o dziedzictwo kulturowe

IV. Edukacja, popularyzacja i promocja dziedzictwa kulturowego

IV.1. Wspieranie programów edukacji regionalnej i projektów edukacyjnych oraz obywatelskich wzmacniających kompetencje kulturowe

IV.2 Budowa systemu informacji o zabytkach województwa

IV.3. Rozwój tematycznych szlaków turystycznych promujących dziedzictwo kulturowe regionu

IV.4. Promocja dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego

IV.5. Wspieranie lokalnych muzeów i izb muzealnych oraz ich działalności

IV.6. Publikacje wydawnictw z zakresu dziedzictwa kulturowego

W dokumencie znajduje się ponadto analiza SWOT dla województwa w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego. Poszczególne rozdziały obejmują uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego, jego charakterystykę wraz z analizą strategiczną, zestawienie i ocenę dotychczasowych działań podejmowanych przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubuskiego oraz cele, priorytety i zadania POZWL, a także źródła finansowania przedsięwzięć z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami. W charakterystyce stanu zasobów dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego wydzielono i opisano:

- zabytki nieruchome, zabytki archeologiczne i zabytki ruchome, znajdujące się w rejestrze zabytków województwa lubuskiego;

- pomniki historii;
- parki i ogrody;
- cmentarze
- zabytki techniki
- architektura sakralna
- architektura rezydencjonalna
- architektura militarna
- budynki użyteczności publicznej
- zieleń komponowana
- układy urbanistyczne
- układy ruralistyczne
- krajobraz kulturowy.

5.2. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu (analiza dokumentów programowych powiatu)

Strategia Rozwoju Powiatu Nowosolskiego na lata 2015-2025

Strategia Rozwoju Powiatu Nowosolskiego na lata 2015-2025 jest jednym z podstawowych dokumentów powiatu – stanowi fundament do prowadzenia polityki rozwoju lokalnego powiatu nowosolskiego. Określa cele, wyznacza kierunki rozwoju w przyjętym horyzoncie czasowym i zadania przyczyniające się do realizacji celów. Strategia Rozwoju Powiatu Nowosolskiego na lata 2015-2025 stanowi także bazę wyjściową do przygotowywania innych sektorowych planistycznych dokumentów powiatu. Posiadanie tego typu dokumentu odgrywa także znaczącą rolę w procesie aplikowania o środki zewnętrzne, w tym w szczególności środki pochodzące z Unii Europejskiej.

Dokument Strategia formułuje dwa cele o charakterze strategicznym:

1. Podniesienie jakości życia mieszkańców powiatu nowosolskiego

Cel operacyjny: Poprawa dostępności komunikacyjnej powiatu

Cel operacyjny: Rozwój infrastruktury społecznej powiatu nowosolskiego

Cel operacyjny: Poprawa stanu środowiska naturalnego i bezpieczeństwa publicznego

Cel operacyjny: Rozwój funkcji turystyczno-rekreacyjnej powiatu nowosolskiego

2. Rozwój zasobów ludzkich oraz poprawa potencjału społecznego powiatu nowosolskiego

Cel operacyjny: Nowoczesna edukacja powiatu nowosolskiego

Cel operacyjny: Integracja społeczna osób oraz grup wykluczonych społecznie

W ramach celu operacyjnego - Rozwój funkcji turystyczno-rekreacyjnej powiatu nowosolskiego planuje się realizację zadań, mających na celu wsparcie działań dotyczących rewitalizacji obiektów zabytkowych na terenie powiatu nowosolskiego.

Strategia Rozwoju Nowosolskiego Obszaru Funkcjonalnego

Strategia Rozwoju Nowosolskiego Obszaru Funkcjonalnego (NOF) jest koncepcją świadomego i systemowego sterowania długookresowym rozwojem. Strategia określa kierunki, w jakich ma się rozwijać NOF w perspektywie 2014-2020. Te kierunki zapisane są w formie celów, które będą realizowane przede wszystkim przez samorząd lokalny, ale również przez inne podmioty, np. organizacje pozarządowe, przedsiębiorców, ale także przez samych mieszkańców.

Nowosolski Obszar Funkcjonalny został utworzony w oparciu o partnerstwo 8 gmin: Nowa Sól – Miasto, Otyń, gmina wiejska Nowa Sól, Siedlisko, Kożuchów, Nowe Miasteczko, Bytom Odrzański i Kolsko na podstawie Umowy Partnerskiej zawartej w Nowej Soli w dniu 25 lutego 2014 r. Obszar partnerstwa pokrywa się terytorialnie i administracyjnie z obszarem powiatu nowosolskiego. Rdzeniem obszaru jest Gmina Nowa Sól – Miasto.

Dokument Strategii wymienia istniejące na obszarze Nowosolskiego Obszaru Funkcjonalnego liczne obiekty dziedzictwa materialnego, takie jak:

- obiekty sakralne o znaczeniu ponadregionalnym: kościół parafialny w Kożuchowie, wieża kościoła Pokoju w Kożuchowie;
- zespoły i obiekty rezydencjonalne o znaczeniu ponadregionalnym: Kożuchów, Siedlisko, Lasocin gmina Kożuchów;
- zabytki techniki i przemysłu o znaczeniu europejskim: Nowa Sól – most zwodzony, magazyny solne;
- zabytki techniki i przemysłu o znaczeniu ponadregionalnym: Kożuchów – tramwaj konny.

Zgodnie ze Strategią produkt krajoznawczy związany jest ze zwiedzaniem, dlatego też największe możliwości mają gminy, na obszarach których znajdują się obiekty dziedzictwa materialnego lub atrakcje przyrodnicze:

- Bytom Odrzański (renesansowy rynek otoczony kamieniczkami z XVII i XVIII w., kamienica „Pod Złotym Lwem”, ratusz, kościół p.w. św. Hieronima),
- Kozuchów (kamienice z XVI-XX w., kościół p.w. Najświętszej Marii Panny z XIII w., zamek wzniesiony w XIV w., wieża kościoła p.w. św. Ducha z XIV w., Lapidarium – cmentarz ewangelicki, mury obronne);
- Nowa Sól (kościół p.w. św. Michała Archanioła wzniesiony w XVI w., Zbór Braci Morawskich z XVIII w., magazyny solne, budynek ratusza z XVI w., wieża ciśnień z 1903 r., unikatowy zwodzony most na kanale portowym rzeki Odry z 1927 r., Park Krasnala);
- gmina Nowa Sól (kościół z XIII w. p.w. św. Szymona i Judy Tadeusza i zabytkowa dzwonnica z XVIII w. w Rudnie, wiatraki „Kozłaki” z 1705 r. i 1815 r. w Lubięcinie, dwór i szkoła z XIX w. w Stanach, stalowy most kolejowy na Odrze z początku XX w. z zachowanymi fortyfikacjami kolejowymi, drewniana dzwonnica z zabytkowym dzwonem z 1748 r. w Lipinach);
- Nowe Miasteczko (kościół p.w. św. Marii Magdaleny, kościół p.w. Opatrzności Bożej, ratusz);
- Otyń (Sanktuarium Matki Bożej „Klenickiej” Królowej Pokoju, ratusz);
- Siedlisko (ruiny zamku rodu Schöenaich z fortyfikacjami bastionowymi z przełomu XVI-XVII w., mauzoleum księżnej Anny Dönnersmark z początku XX w.);
- Kolsko (kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela).

6. Charakterystyka Powiatu Nowosolskiego

6.1. Położenie administracyjne

Powiat Nowosolski jako jednostka administracji samorządowej powstał w wyniku reformy administracji publicznej, wprowadzającej trójstopniowy podział terytorialny państwa i funkcjonuje od 1 stycznia 1999 r. Stanowiąca centrum powiatu Nowa Sól oddalona jest od Zielonej Góry, siedziby władz samorządowych województwa lubuskiego, o około 24 km, zaś nieco ponad 40 km dzieli ją od Sulechowa. Te trzy miasta dzięki wspólnym powiązaniom określane są mianem „Lubuskiego Trójmiasta”. Nowa Sól leży w odległości około 130 km od Gorzowa Wielkopolskiego, siedziby władz administracyjnej rządowej. Jako miasto stanowi 0,16% powierzchni województwa lubuskiego, zajmując obszar 21,8 km². Powiat sąsiaduje z 6 jednostkami administracyjnymi tego samego szczebla:

- od strony północnej – z miastem Zielona Góra i Powiatem Zielonogórskim;
- od strony wschodniej – z Powiatem Wschowskim;
- od strony południowo-zachodniej – z Powiatem Żagańskim,
- od strony północno-wschodniej – z Powiatem Wolsztyńskim i (województwo wielkopolskie),
- od strony południowej – Powiatem Głogowskim (województwo dolnośląskie).

W skład powiatu nowosolskiego wchodzi następujące gminy:

- Gmina Bytom Odrzański (gmina miejsko-wiejska);
- Gmina Kożuchów (gmina miejsko-wiejska);
- Gmina Nowe Miasteczko (gmina miejsko-wiejska);
- Gmina Nowa Sól (gmina miejska);
- Gmina Nowa Sól (gmina wiejska);
- Gmina Otyń (gmina wiejska);
- Gmina Kolsko (gmina wiejska);
- Gmina Siedlisko (gmina wiejska).

Przestrzenne rozmieszczenie powyższych jednostek przedstawia poniższa rycina.

Rycina 1. Powiat nowosolski w układzie gmin

Źródło: opracowanie własne

Na obszarze gmin wiejskich oraz miejsko-wiejskich znajdują się sołectwa, które przedstawia tabela 1. Najwięcej sołectw liczy gmina miejsko-wiejska Kozuchów.

Tabela 1. Sołectwa w gminach powiatu nowosolskiego

Gmina	Sołectwa w gminie
Nowa Sól	Buczków, Chelmek, Ciepiałów, Dąbrowno, Jeziorna, Jodłów, Kiełcz, Lelechów, Lipiny, Lubieszów, Lubięcín, Nowa Sól, Nowe Żabno, Przyborów
Otyń	Bobrowniki, Czasów, Konradowo, Modrzyca, Niedoradz, Otyń, Zakęcie, Ługi
Siedlisko	Bielawy, Borowiec, Piękne Kąty, Różanówka, Siedlisko, Zwierzyniec
Bytom Odrzański	Bodzów, Bonów, Bycz, Bytom Odrzański, Drogomil, Królikowice, Małaszowice, Popowo, Tarnów Bycki, Wierzbica

Nowe Miasteczko	Borów Polski, Borów Wielki, Gołaszyn, Konin, Miłaków, Nieciecz, Nowe Miasteczko, Popęszyce, Rejów, Szyba, Żuków
Koźuchów	Broniszów, Bulin, Cisów, Cziradz, Drwalewice, Dziadoszyce, Koźuchów, Książ Śląski, Lasocin, Mirocin Dolny, Mirocin Górny, Mirocin Średni, Podbrzezie Dolne, Podbrzezie Górne, Radwanów, Sokołów, Solniki, Studzieniec, Stypułów, Słocina
Kolsko	Jesiona, Kolsko, Konotop, Lipka, Mesze, Sławocin, Tyrszeliny, Uście

Źródło: opracowanie własne

6.2. Charakterystyka społeczno-gospodarcza

W 2017 r. powiat nowosolski zamieszkiwało 86 949 osób (8,6% populacji województwa lubuskiego), z czego 60,7% mieszkańców jest w wieku produkcyjnym, 18,2% w wieku przedprodukcyjnym, a 21,1% mieszkańców jest w wieku poprodukcyjnym. Gęstość zaludnienia w powiecie odpowiadała liczbie 113 osób/km². Pod względem zaludnienia (faktyczne miejsce zamieszkania) największą gminą powiatu jest gmina wiejska Nowa Sól, zaś pod względem powierzchni – gmina Koźuchów. Tabela 2 przedstawia wymienione aspekty poszczególnych jednostek z końcem 2017 r.

Tabela 2. Powiat nowosolski w układzie gmin

Gmina	Powierzchnia [km ²]	Ludność	Gęstość zaludnienia [os./km ²]
Nowa Sól	197,8	46 042	232,8
Otyń	91,7	6953	75
Siedlisko	92,2	3653	40
Bytom Odrzański	52,4	5465	105
Nowe Miasteczko	76,9	5445	71
Koźuchów	179,2	16085	90
Kolsko	80,7	3306	41

Źródło: opracowanie własne

Bezrobocie rejestrowane w powiecie nowosolskim wynosiło w 2017 r. 10,5% (14,0% wśród kobiet i 7,5% wśród mężczyzn). Jest to znacznie więcej od stopy bezrobocia rejestrowanego dla województwa lubuskiego oraz znacznie więcej od stopy bezrobocia rejestrowanego dla całej Polski. Wśród aktywnych zawodowo mieszkańców powiatu nowosolskiego pracuje w 14,7% sektorze rolniczym (rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo), 41,4% w przemyśle i budownictwie, a 13,0% w sektorze usługowym (handel,

naprawa pojazdów, transport, zakwaterowanie i gastronomia, informacja i komunikacja) oraz 1,8% pracuje w sektorze finansowym (działalność finansowa i ubezpieczeniowa, obsługa rynku nieruchomości).

W powiecie nowosolskim w 2017 r. w rejestrze REGON zarejestrowanych było 7 515 podmiotów gospodarki narodowej, z czego 5 147 stanowiły osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą. W 2017 r. zarejestrowano 771 nowych podmiotów, a 669 podmiotów zostało wyrejestrowanych. Na przestrzeni lat 2009-2017 najwięcej (917) podmiotów zarejestrowano w 2010 r., a najmniej (733) w 2011 r. W tym samym okresie najwięcej (887) podmiotów wykreślono z rejestru REGON w 2011 r., najmniej (564) podmiotów wyrejestrowano natomiast w 2010 r..

Według danych z rejestru REGON 2,8% (211 podmiotów) jako rodzaj działalności deklarowało rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo, jako przemysł i budownictwo swój rodzaj działalności deklarowało 26,3% (1 974 podmiotów), a 70,9% (5 330 podmiotów) w rejestrze zakwalifikowana jest jako pozostała działalność.

Wśród osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą w powiecie nowosolskim najczęściej deklarowanymi rodzajami przeważającej działalności są handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle (28,1%) oraz budownictwo (22,6%).

6.3. Charakterystyka przyrodnicza

Według ustalonej przez J. Kondrackiego fizycznogeograficznej regionalizacji Polski teren powiatu nowosolskiego znajduje się w megaregionie – Pozaalpejska Europa Środkowa, podobnie jak większa część kraju. Opisywany powiat mieści się w prowincji Niż Środkowoeuropejski, podprowincji Pojezierza Południowobałtyckiego. W układzie mezoregionalnym opisywana jednostka usytuowana jest w zasięgu następujących jednostek: Obniżenie Nowosolskie, Pradolina Głogowska, Wzgórza Dalkowskie i Wał Zielonogórski nad Odrą.

W granicach powiatu występują następujące obszary i obiekty chronione:

- Rezerwat przyrody „Bukowa Góra”,
- Rezerwat przyrody „Bażantarnia”,
- Rezerwat przyrody „Annabrzeskie Wąwozy”,
- Rezerwat przyrody „Jezioro Święte”,

- Rezerwat przyrody „Jezioro Mesze”,
- Obszar chronionego krajobrazu Wzgórza Dalkowskie,
- Obszar chronionego krajobrazu Dolina Śląskiej Ochli,
- Obszar chronionego krajobrazu Nowosolska Dolina Odry,
- Obszar chronionego krajobrazu Pojezierze Sławsko-Przemęckie,
- Obszar chronionego krajobrazu Rynny Obrzycko-Obrzańskie,
- Obszar Natura 2000 Nowosolska Dolina Odry,
- Obszar Natura 2000 Żurawie Bagno Sławskie,
- Obszar Natura 2000 Otyń,
- Obszar Natura 2000 Broniszów,
- Obszar Natura 2000 Dolina Środkowej Odry,
- Obszar Natura 2000 Pojezierze Sławskie,
- 93 pomniki przyrody.

Powierzchnia o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chroniona wynosi 17195,3 ha i obejmuje 22,3% ogólnej powierzchni powiatu. Rezerwaty przyrody zajmują 123,8 ha, zaś obszary chronionego krajobrazu 17017,7 ha.

W powiecie nowosolskim rzeźba terenu ukształtowana została przez lodowiec. Pasma moreny czołowej zlodowacenia bałtyckiego w okolicach Bobrownik (gm. Otyń), wznoszące się na ok. 200 m n.p.m., są charakterystyczne dla Wzgórz Dalkowskich i Pojezierza Sławskiego. W okolicach Nowej Soli uwagę zwracają osobliwości przyrodnicze, a szczególnie lasy iglaste, liściaste i mieszane. Przeważa bór sosnowy, z domieszką modrzewia. Do najciekawszych należy Puszcza Karolacka z kępami starodrzewu bukowego (250 – 300 lat).

Cały obszar powiatu nowosolskiego znajduje się w zlewni Bałtyku i położony jest w dorzeczu środkowego biegu rzeki Odry, która jest głównym ciekim regionu. Innymi ważnymi ciekami mającymi swój bieg lub jego część na terenie powiatu są: Biała Woda, Krzycki Rów, Czarna Struga, Kozusznica, Śląska Ochla, Obrzyca, Południowy Kanał Obry, Brzeźnica, Czarna Strużka, Kanał Obrzycki, Mirotka i Rudnianka. Cieki te wzbogacone są w sieć rowów melioracyjnych i odwodnieniowych. W ramach wód stojących powiat posiada 8 jezior o łącznej powierzchni 228,3 ha leżących na terenie gminy Kolsko, Nowa Sól i Nowe Miasteczko. Wszystkie te jeziora wykorzystywane są lokalnie do celów rekreacyjnych i wędkarskiego połowu ryb.

7. Historyczne aspekty dziedzictwa kulturowego powiatu nowosolskiego

7.1. Rys historyczny obszaru powiatu nowosolskiego

Obszar współczesnego powiatu nowosolskiego już od czasów średniowiecza powiązany był z ośrodkiem władzy w Kożuchowie. Centrum jednostki administracyjnej (kasztelanii, a od połowy XVIII w. – powiatu) stanowiło miasto Kożuchów, a w jej skład wchodziły wsie położone wokół miasta oraz pas miejscowości na prawym i lewym brzegu Odry. Powiat kożuchowski jako jednostka administracji przetrwał do połowy XX w.. W 1953 r. nastąpiło przeniesienie powiatu do Nowej Soli oraz zmiana nazwy na powiat nowosolski. W związku z reformą administracyjną likwidującą powiaty oraz wprowadzającą nowe województwa, ziemie te w latach 1975-1998 administracyjnie należały do województwa zielonogórskiego.

Ziemie powiatu nowosolskiego w całości znajdują się w granicach historycznych Dolnego Śląska i z jego dziejami były związane w przeszłości. Ślady osadnictwa na tych terenach pochodzą już z okresu starszej epoki kamienia. W okresie środkowej i młodszej epoki kamienia oraz epoki brązu obszary były licznie zamieszkiwane, co potwierdzają znaleziska.

W XIV i XV w. miały miejsce podziały księstwa głogowskiego, a Kożuchów stał się nieoficjalną stolicą pozostałego po podziałach księstwa głogowskiego. W XV w. władzę nad terytorium przejęli władcy czescy, zaś w XVI w. Śląsk wraz z Czechami znów przeszedł pod panowanie Habsburgów. Granice księstwa głogowskiego, które ukształtowane zostały pod koniec XV w. przetrwały bez większych zmian do XVIII w.

Dominującym typem własności na tym terenie były majątki szlacheckie, najczęściej jedno czy dwu wioskowe, ale miał również miejsce proces kształtowania się wielkich majątków ziemskich. Dla przykładu w księstwie głogowskim do połowy XVI w. największym posiadaczem ziemskim była rodzina von Rechenberg, która posiadała w całości lub udziały w 6 miastach (Przemków, Sława, Otyń, Nowe Miasteczko, Bytom Odrzański, Kożuchów) i kilkanaście wsi. Szlachta rozwijała głównie gospodarkę folwarczną. W XVI w. na terenie współczesnego powiatu nowosolskiego znajdowały się 4 miasta – należały do nich miasta obwarowane: Kożuchów, Bytom Odrzański, Nowe Miasteczko oraz miasto otwarte Otyń. Kolejno status miasta otrzymał w 1706 r. Konotop i w 1743 r. Nowa Sól. Najważniejszą rolę w tym okresie odgrywało miasto Kożuchów, które było jednym z większych ośrodków handlu i produkcji księstwa głogowskiego. Znaczenie gospodarcze i komunikacyjne miał też Bytom Odrzański, natomiast rola Nowej Soli wzrosła w XVIII w. W XVIII w., po przyłączeniu ziem powiatu nowosolskiego do Prus utworzono na tym obszarze

powiaty. W II połowie XIX w. oraz I połowie XX w. znaczenie ziem Dolnego Śląska, należących do Niemiec zmalało, dynamiczniej rozwijały się inne obszary tego kraju. W okresie II wojny światowej, do 1944 r., obszar ziem powiatu nowosolskiego pozostawał poza terenem działań wojennych. Obszar został opanowany przez wojska radzieckie w 1945 r. Obszar powiatu należał do tzw. Ziem Odzyskanych i włączony został do Polski, objęło je utworzone w 1945 r. województwo wrocławskie. Z terenów tych wysiedlono ludność niemiecką oraz prowadzono repatriację ludności ze wschodnich województw przedwojennej Rzeczypospolitej.

W 1950 r. utworzono województwo zielonogórskie, w skład którego wszedł m.in. powiat kożuchowski. Powiat kożuchowski jako jednostka administracji terenowej przetrwał do połowy XX w. W 1953 r. siedziba władz powiatowych przeniesiona została do Nowej Soli, co pociągnęło za sobą zmianę nazwy powiatu na nowosolski. W 1975 r. zlikwidowano powiaty i utworzono 49 województw. Ziemie powiatu nowosolskiego do 1998 r. pozostały w zasięgu województwa zielonogórskiego. Aktualnie w skład powiatu o powierzchni wchodzi 8 gmin: gmina miejska Nowa Sól, gminy miejsko-wiejskie – Bytom Odrzański, Kożuchów, Nowe Miasteczko i gminy wiejskie – Kolsko, Nowa Sól, Otyń, Siedlisko.

7.2. Gminy powiatu nowosolskiego wraz z charakterystyką ich dziedzictwa historycznego

Gmina Kolsko

Początki osadnictwa na terenie Gminy Kolsko sięgają czasów wczesnośredniowiecznych. W średniowieczu powstały takie wsie jak: Kolsko (pierwsza wzmianka pochodzi z 1376 r.), Konotop (początki wsi sięgają prawdopodobnie XIII w., w 1308 r. wzmiankowany był miejscowy kościół p.w. św. Anny), Uście (pierwsze wzmianki o miejscowości pojawiły się w 1379 r.) i Lipka (powstała prawdopodobnie w średniowieczu).

Początki wsi Sławocin (powstała około 1765 r.), Jesiona (pierwsze wzmianki o miejscowości pojawiły się dopiero w 1687-1688), Mesze (pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi z 1791 r.), Tatarski (powstała prawdopodobnie w połowie XVIII w. jako kolonia wsi Jesiona) i Tyrszelin (pierwsze wzmianki pojawiają się w 2 poł. XVIII w.) datuje się na czasy nowożytne.

Kolsko i Konotop były zawsze ważnymi ośrodkami dla regionu. Stanowiły one centrum dużych majątków ziemskich, w skład których wchodziły folwarki, a ze względu na

usytuowanie w nich innych obiektów takich jak rezydencje oraz obiekty sakralne posiadały również znaczenie kulturalne. W XVIII w. i XIX w. notuje się powstanie osad folwarcznych: Głuszycy – folwark wzmiankowany z 1791 r., Jesionka - folwark wzmiankowany w 1765 r., Karszynek folwark wzmiankowany w 1791 r., Marianki folwark założony prawdopodobnie w połowie XIX w., Strumianki folwark założony prawdopodobnie po 1850 r., Strumiany folwark pierwsze wzmianki o miejscowości pojawiły się w 1791 r., Święte folwark wzmiankowany w 1791 r. i Zacisze folwark założony prawdopodobnie na początku XVIII w.

Dzięki staraniom rodziny von Kottwitz Konotop w 1706 r. uzyskał prawa miejskie nadane przez cesarza Józefa I Habsburg. Uwzględniając nazwę nowego miasta, w herbie umieszczono pławiącego się w wodzie konia. Otrzymanie przez Konotop praw miejskich podniosło jego rangę i dodało władającej miejscowością rodzinie splendoru. Mimo uzyskania praw miejskich i dogodnego położenia między szlakami handlowymi, Konotop nigdy nie rozwinął się w większy ośrodek. Także jego zabudowa zachowała cechy wiejskie. Niestety w 1742 r. Konotop utracił prawa miejskie.

Po II wojnie światowej w majątkach Kolsko i Konotop utworzono Państwowe Gospodarstwo Rolne, pałac właścicieli w 1946 r. w Kolsku adaptowano na szkołę, która funkcjonuje do dnia dzisiejszego. W majątku ziemskim Konotop w przypałacowym folwarku uruchomiono gorzelnię, a sam pałac popadł w ruinę. W przynależnych do własności ziemskiej folwarkach utworzono zakłady rolne podległe PGR, które funkcjonowały do lat 90.

Rycina 2. Pałac w Kolsku
Źródło: www.polskieszlaki.pl

Gmina Siedlisko

Pierwsze potwierdzone ślady osadnictwa na terenie Gminy Siedlisko datuje się na okres II i I tysiąclecia p.n.e. Na terenie wsi Siedlisko i okolic odkryto również ślady osad pochodzących z okresu kultury łużyckiej i wczesnego średniowiecza.

W średniowieczu powstały takie wsie jak: Siedlisko (pierwsza wzmianka pochodzi z 1298 r.), Borowiec, która wywodzi swoją nazwę prawdopodobnie od miejsca założenia, tj. wielkiego kompleksu leśnego - Puszcza Karolacka (pierwsza wzmianka pojawiła się w dokumencie z 1382 r.) i Runów (pierwsza wzmianka pochodzi z 1473 r., po 1945 r. przyłączona do wsi Siedlisko). Pozostałe wsie powstały w późniejszym czasie: Bielawy (założona po 1541 r.), Różanówka (pierwsza wzmianka pochodzi z 1601 r.), Piękne Kąty (założona w końcu XVI w. lub początku XVII w.) i Zwierzyniec (pierwsza informacja z początku XVII w.).

Historia miejscowości Gminy związana jest nierozdzielnie z dziejami zamku w Siedlisku i dwoma rodzinami, władającymi tymi terenami von Rechenberg (do 1561 r.) i von Schönaich (do 1945 r.). Pierwsza wzmianka o zamku w Siedlisku pojawia się w dokumencie wystawionym w 1298 r. przez księcia głogowskiego Henryka II. Najprawdopodobniej warownia (prawdopodobnie drewniana strażnica) pełniła rolę bezpośredniego zabezpieczenia przeprawy przez Odrę w pobliżu strategicznego ośrodka jakim był Bytom Odrzański. Po nabyciu majątku Siedliska przez Fabiana von Schönaicha, zamek był kilkakrotnie przebudowywany i rozbudowywany. Przeprowadzone w XVIII w. prace zmieniły zasadniczo wygląd zamku, który nabrał cech wybitnie rezydencjonalnych. W tym czasie siedziba książąt von Schönaich zu Carolath-Beuthen była jednym z najwspanialszych i największych założeń zamkowych na Śląsku (tytuł książęcy otrzymali Schönaichowie w 1741 r. od króla Prus Fryderyka II). W XIX w. na terenie wsi Siedlisko funkcjonował szpital, kuźnia, warsztaty stolarskie, szewskie, krawieckie, bednarskie, dwa wiatraki. W połowie stulecia założono wodociąg i wzniesiono most łączący teren kościelny z drogą na nowy cmentarz.

Większość wsi i folwarków Gminy (m.in. Dębianka – 1601 r., Górzno założony prawdopodobnie u schyłku XVI w., Kierzno powstały prawdopodobnie na przełomie XVI i XVII w.) w założył właściciel Siedliska, Georg von Schönaich, który prowadził intensywną akcję zagospodarowywania terenów na prawym brzegu Odry. Na początku XVII w. posiadłości Schnönaichów uzyskały status majoratu ziemskiego książąt von Schönaich Carolath-Beuthen.

W okresie II wojny światowej do Siedliska i okolicznych folwarków przywożono francuskich i radzieckich jeńców wojennych, których kierowano do pracy w majątku zamkowym i w gospodarstwach chłopskich. Obok jeńców na tym terenie przebywała również pokaźna liczba polskich robotników przymusowych. Po zajęciu wsi i folwarków przez Rosjan rozpoczęło się zakrojone na szeroką skalę płądrowanie majątku. Przed odjazdem w kwietniu 1945 r. Rosjanie podpalili część zabudowań zamku w wyniku czego z pożogi ocalało tylko skrzydło wschodnie z kaplicą i budynek bramny.

Od 1973 r. wieś Siedlisko jest siedzibą władz gminnych. W latach powojennych opustoszałe majątki ziemskie przejęły Państwowe Gospodarstwa Rolne. Lata 80. XX w. charakteryzowały się intensywną rozbudową infrastruktury komunalnej, zmodernizowano wodociągi i ujęcia wody oraz drogi, nastąpił także rozwój indywidualnego budownictwa mieszkaniowego.

Rycina 3. Zamek w Siedlisku z lotu ptaka na pocztówce z lat 30. XX wieku
Źródło: www.zamkipolskie.pl

Gmina Bytom Odrzański

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie Gminy Bytomia Odrzańskiego pochodzą ze środkowej epoki kamienia (mezolitu). Okolice dzisiejszego miasta Bytomia Odrzańskiego zamieszkiwano także w epoce brązu, o czym świadczą pozostałości osady i cmentarzyska ludności kultury łużyckiej. Pierwsze ślady obecności na tym terenie Słowian datują się na VII w. i VIII w.

Wczesnośredniowieczne pochodzenie ma miasto Bytom Odrzański. Ślady grodziska położonego około 1,5 km na północ od współczesnego miasta pochodzą z 2 poł. XI w. pełniący rolę warowni nagrańczej państwa pierwszych Piastów. W 2 poł. XII w. nastąpił proces przenoszenia się osadnictwa na teren płaskowyżu, położonego na południe od grodu. W nowym miejscu zaczęła się rozwijać osada, która już w 1175 r. posiadała swój kościół p.w. św. Stefana (później św. Hieronima). Pierwsza wzmianka o nowym grodzie pojawia się w dokumencie kasztelana bytomskiego z 1203 r.

W średniowieczu powstały także takie wsie jak: Bodzów (pierwsze wzmianki pochodzą z 1305 r., kiedy wieś należała do dóbr kościelnych biskupstwa wrocławskiego), Bonów (założona prawdopodobnie na początku XIV w. i związana z majątkiem ziemskim w Sobolicach), Bycz (pierwsze wzmianki pojawiły się w 1360 r.), Drogomil (pierwsza wzmianka pochodzi z 1305 r., w tym czasie wchodził w skład dóbr biskupa wrocławskiego), Królikowice (jako własność rycerską wymieniono po raz pierwszy w 1360 r.), Małaszowice (pierwszy raz wzmiankowana w dokumencie z 1360 r.), Popowo (pierwsze wzmianki o wsi pochodzą z 1360 r.), Sobolice (pierwsze wzmianki pochodzą z połowy XIII w.), Tarnów Bycki (pierwsze wzmianki o wsi pochodzą z 1360 r.), Wierzbica (należąca do najwcześniejszych wzmiankowanych wsi z terenu powiatu nowosolskiego, wymieniona w dokumencie dotyczącym kasztelanii bytomskiej z 1175 r.).

Tereny obecnej Gminy Bytom Odrzański od 1251 r. weszły w skład księstwa głogowskiego. W 1344 r. w wyniku układów między królem Czech a księciem Henrykiem V Żelaznym, księstwo głogowskie wraz ze stołecznym Głogowem i Bytomiem zostało podzielone na dwie części – książęcą (Drogomil, Popowo i część północno-zachodnia Bytomia Odrzańskiego) i królewską (Bodzów, Bonów, Bycz, Królikowice, Małaszowice, Tarnów Bycki, Wierzbica, Sobolice i część południowo-wschodnia Bytomia Odrzańskiego). W 1381 r. cesarz Wacław IV nadał w lenno swoją część Bytomia, Siedlisko i Tarnów Jezierny Nickelowi von Rechenbergowi. Od tej pory część królewska Bytomia na okres dwóch stuleci znalazła się w rękach rodu Rechenbergów. Dopiero na początku XVI w. całość Bytomia znalazła się w rękach rodziny von Rechenberg.

W 1561 r. majątek bytomski (w tym Bytom Odrzański, Siedlisko i Tarnów Jezierny) zakupił Fabian von Schönaich. W rękach jego rodu Bytom pozostał do połowy XIX w. Nowy właściciel uporządkował sprawy własnościowe, nadał nowe statuty cechom i zainicjował liczne przebudowy. Szczególne zasługi w rozwoju Bytomia i okolic przypisuje się Georgowi von Schönaichowi. Zaraz po objęciu rządów rozpoczął budowę wspaniałej rezydencji w Siedlisku i przebudowę miasta Bytomia, w którym urzędował. Rozmach podjętych prac był

ogromny. Nakazał podjąć prace melioracyjne prawego brzegu Odry między Bytomiem Odrzańskim a Sławą i zakładał liczne wsie i folwarki. Rozkwit miasta i okolicznych wsi przerwały wydarzenia wojny trzydziestoletniej. W związku z opowiedzeniem się właścicieli majątku po stronie protestantów Schönaichowi narzucono wysoką kontrybucję, wreszcie zmuszono do emigracji i skonfiskowano dobra. Po wojnie Schönaichowie, którzy odzyskali swoje dobra skupili na odbudowie swoich majątków.

Od XVIII w. w gospodarce Bytomia dominowało rolnictwo, uprawa chmielu i winorośli, zaś we wsiach w: Bodzowie w XIX w. powstały nowe zabudowania folwarku, który specjalizował się w produkcji buraka cukrowego, przetwarzany był w miejscowej cukrowni i uruchomiono również browar, Drogomile uprawiano winorośl, w 2 połowie XIX w. nad rzeką wybudowano nabrzeże dla barek, uruchomiono cegielnię i cukrownię, Królikowicach, Małaszowicach i Popowie w połowie XIX w. uruchomiono browar i gorzelnię oraz Sobolicach w XIX w. wybudowano również nowe zabudowania folwarku o profilu hodowlanym.

W związku z rozwojem miasta na początku XIX w. rozpoczęto likwidację umocnień. Rozebrano bramy miejskie i palisadę, zniwelowano wały, a ziemia z ich rozbiórki posłużyła do zasypania fos. W 1821 r. właściciele miasta, rodzina von Schönaich, przekazała na potrzeby szkoły ewangelickiej teren dawnego zamku królewskiego. W latach 1835 -1836 wzniesiono tam budynek nowej szkoły. Z czasem pozostałe zabudowania zamku rozebrano.

Podczas II wojny światowej tereny dzisiejszej Gminy praktycznie nie zostały objęte działaniami wojennymi poza obszarami miasta Bytomia. Większe straty w zabudowie wyrządziły przebywające oddziały radzieckie i powojenna akcja rozbiórkowa, prowadzona w celu pozyskania materiałów budowlanych na odbudowę zniszczonych miast centralnej Polski.

Po zakończeniu wojny w miejscowych folwarkach mieściły się Państwowe Gospodarstwo Rolne, które zlikwidowane zostały na początku lat 90. XX w.

Rycina 4. Widok miasta Bytom Odrzański

Źródło: www.zamkilubuskie.pl

Gmina Kozuchów

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie Gminy Kozuchów wskazują na istnienie na tym terenie osadnictwa kultury łużyckiej (900-600 p.n.e.), później kultury pomorskiej i z okresu lateńskiego (250-100 p.n.e.). We wczesnym średniowieczu na terenie dzisiejszej wsi Solniki znajdował się gród obronny z VIII w. Swój największy rozkwit gród ten przechodził prawdopodobnie w pierwszej połowie X w. W trakcie prowadzonych badań na tym terenie badań odkryto również istnienie późniejszych zabytków, pochodzących z XII-XIII w. i był to prawdopodobnie schyłkowy okres funkcjonowania grodu.

Kolejne ślady osadnictwa z czasów młodszej epoki kamienia odkryte zostały w okolicy dzisiejszej wsi Lasocina. Badania archeologiczne potwierdziły istnienie w tym czasie neolitycznej osady. Potwierdzono również ślady datujące się na okres tzw. kultury łużyckiej (cmentarzysko z I w. p.n.e.).

Późne udokumentowanie źródłowe wskazują na średniowieczne pochodzenie miasta Kozuchowa. Po raz pierwszy nazwa grodu (*Diegotrych castelanus in Cosuchov*) występuje w dokumencie księcia głogowskiego Konrada I z 1273 r. W tym czasie Kozuchów był już najprawdopodobniej w pełni ukształtowanym miastem i znajdował się w granicach księstwa głogowskiego. Zdaniem niektórych badaczy, powstanie miasta należy łączyć z przeniesieniem ośrodka władzy i wymiany handlowej z pobliskich Solnik, gdzie na przełomie XII/XIII w. funkcjonował gród i wczesny ośrodek targowy. Pogląd ten wydaje się bardzo prawdopodobny

wobec niewielkiej odległości grodu w Solnikach od Kożuchowa (3 km). Polityka gospodarcza książąt głogowskich umożliwiła miastom szybki rozwój i prawdopodobnie pod koniec XIII w. miasto otrzymało zezwolenie na budowę murowanych fortyfikacji. Gród kasztelański w Kożuchowie funkcjonował prawdopodobnie do przełomu XIII i XIV w., kiedy przekształcony został w murowany zamek.

W średniowieczu powstały także takie wsie jak: Bielice (po raz pierwszy wymieniona w dokumencie z 1220 r.), Broniszów (pierwsza źródłowa informacja o miejscowości pojawiła się w 1305 r.), Bulin (po raz pierwszy wzmiankowana była w 1295 r.), Cisów (powstała w XIV w., prawdopodobnie była to jedna z osad przynależnych do miasta Kożuchowa), Czciradz (w źródłach pisanych pierwsza wzmianka pojawiła w końcu XIII w.) Drwalewice (pierwsze wzmianki pochodzą z 1295 r.), Dziadoszyce (pierwsze wzmianki o miejscowości pochodzą 1295 r.), Książ Śląski (pierwsze informacje o wsi pochodzą z 1305 r.), Lasocin (po raz pierwszy wzmiankowany w 1220 r.), Mirocin Dolny (prawdopodobnie jest najstarszą z trzech części wsi, pierwsze wzmianki o wsi pojawiły się w 1271 r.), Mirocin Górny (wzmiankowany po raz pierwszy w 1352 r.), Mirocin Średni (wydzielenie się majątku ziemskiego nastąpiło prawdopodobnie w końcu XIV w.), Podbrzezie Dolne i Górne (pierwsze wzmianki pojawiły się w 1295 r.), Radwanów (po raz pierwszy wzmiankowana w 1310 r.), Słocina (pierwsza wzmianka pochodzi z 1307 r.), Sokołów (po raz pierwszy wzmiankowana w 1295 r., osada w średniowieczu była jedną z wsi służebnych kożuchowskiego grodu), Solniki (powstała w II poł. XII w.), Studzieniec (po raz pierwszy wzmiankowana w 1255 r.) i Stypułów (pierwsze wzmianki pojawiły się w 1305 r.).

Do rozwoju zarówno miasta, jak i innych pobliskich wsi w XV w. i XVI w. przyczyniły się działania Jagiellonów i późniejszych właścicieli – rodziny von Rechenberg. Okres świetności, podobnie jak w przypadku innych miejscowości przerwała wojna trzydziestoletnia, wówczas to z obecnością wojska wiązały się kontrybucje, grabieże i liczne pożary, które spopieliły miasto i jego przedmieścia i okoliczne miejscowości.

Przejście Kożuchowa i innych miejscowości pod panowanie pruskie w XVIII w. nie sprzyjało ich rozwojowi. Nałożone wówczas podatki i ogólny ucisk fiskalny charakteryzujący pruski system państwowy, spowodowały wyraźny regres. Do zahamowania rozwoju, jak w przypadku innych miast Bytomia Odrzańskiego, Otynia, Nowego Miasteczko przyczyniły się również obciążenia związane z wojnami śląskimi, a przede wszystkim wojną siedmioletnią. Znaczna część ludności utrzymywała się z rolnictwa (w hodowli bydła i koni specjalizował się folwark w Drwalewicach, w hodowli ciężkich koni pociągowych folwark w Dziadoszycach, w hodowli owiec folwark w Solnikach i w Kożuchowie, w hodowli bydła,

owiec i trzody folwark w Czciradzu Dolnym folwark, w Lasocinie przy folwarku założono winnice) oraz z handlu i rzemiosła (wśród rzemieślników prym wiedli szewcy, sukiennicy, młynarze, krawcy, farbiarze płótna, piekarze, rzeźnicy, kuśnierze, garncarze, bednarze, stolarze i kowale.

W XIX w. i w pierwszej połowie XX w. następował ponowny rozwój zarówno miasta, jak i innych miejscowości. W Kożuchowie powstały pierwsze zakłady przemysłowe (garbarnia, fabryka kaloryferów, fabryka silników motocyklowych i samochodowych), zbudowano dworzec, uruchomiono szpital, dom opieki społecznej, pocztę zbudowano wieżę ciśnień, wprowadzono elektryczne oświetlenie i uruchomiono wodociągi miejskie, likwidując lampy naftowe oraz drewniane rury i zbiorniki na wodę, w Bielicach funkcjonowała gorzelnia i wiatrak, przebudowano folwark i rozpoczęto budowę rezydencji, zaś na początku XX w. rozpoczęto w pobliżu Bielic eksploatację złóż węgla brunatnego, w Broniszowie funkcjonowały 3 folwarki, 2 cegielnie, 2 młyny wodne, 5 wiatraków, do majątku ziemskiego należała winnica, wyrobisko torfu i węglarnia (węgiel drzewny), w Cisowie rozbudowany został miejscowy folwark i postawiono wiatrak, w Drwalewicach i Dziadoszycach przy folwarku zbudowano browar i gorzelnia oraz po 2 wiatraki, w Książu Śląskim zbudowano gorzelnię, olejarnię, wiatrak i kuźnię, zaś w pobliżu wsi pozyskiwano rudę darniową, w Lasocinie przy folwarku otwarto gorzelnię i browar, funkcjonował wiatrak i założono winnice, zaś w Mirocinie Dolnym, Średnim i Górnym zbudowano młyny wodne, wiatraki, gorzelnie i olejarnie, cegielnie.

Po 1945 r. w folwarkach wielu wsi m.in. Bulin, Cisów, Czciradz, Drwalewice, Książ Śląski, Lasocin, Miocin Dolny, Miocin Górny, Miocin Średni, Podbrzezie Dolne i Górne, Radwanów, Sokołów, Solniki, Studzieniec, Stypułów funkcjonowało Państwowe Gospodarstwo Rolne, zaś sąsiadujące dwory i pałace pełniły funkcje administracyjno-mieszkalne. W 1953 r. zlikwidowano powiat kożuchowski, a władze powiatowe przeniesiono do Nowej Soli.

Rycina 5. Widok miasta Kozuchów
Źródło: www.kozuchow.pl

Gmina Otyń

Pierwsze ślady osadnictwa na terenie Gminy Otyń wskazują na istnienie w okolicach dzisiejszej wsi Bobrowniki niewielkiej osady na wzniesieniach Bukowej Góry, najprawdopodobniej ośrodka miejscowego kultu.

Otyń, podobnie jak większość miejscowości powiatu nowosolskiego ma pochodzenie średniowieczne. Pierwsza źródłowa wzmianka o mieście pochodzi z 1313 r. Prawa miejskie Otyń otrzymał prawdopodobnie na przełomie XIII w. i XIV w. Jedną z pierwszych potwierdzonych budowli w mieście był kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego, którego obecność wzmiankuje się już w 1332 r.

W początkowym okresie swojego istnienia miasto Otyń było własnością książęcą i należało do księstwa głogowskiego. W XIV w. dzięki korzystnemu położeniu na szlaku handlowym z Pomorza na Śląsk, nastąpił szybki rozwój miasta jako lokalnego ośrodka handlu i rzemiosła, również administracji. W XV w. miasto przeszło we władanie rodziny von Zabel (Zabeltiz), w którego władaniu znajdowały się również dobra ziemskie na prawym brzegu Odry, m.in. Konotop, Kolsko i Klenica. Średniowieczne miasto nie posiadało kamiennych obwarowań. Prawdopodobnie otaczał je rów, miejscowo mokry – zasilany wodami Śląskiej Ochli.

W średniowieczu powstały także takie wsie jak: Bobrowniki (pierwsza historyczna wzmianka o wsi pochodzi z 1384 r.), Konradowo (pierwsze wzmianki pojawiły się w

dokumencie z 1516 r., należy przyjąć, że miejscowość powstała znacznie wcześniej i wchodziła w skład majątku ziemskiego w Otyniu, z którym związana była do zakończenia II wojny światowej), Ługi (powstała prawdopodobnie w 2 poł. XIII w.), Modrzyca (pierwsze wzmianki o wsi pojawiły się w 1295 r.), Niedoradz (początki osady sięgają prawdopodobnie XII w. W XIII w. miała miejsce translokacja przestrzenna wsi i otrzymała ona układ owalnicy) i Zakęcie (pierwsze wzmianki o wsi pojawiły się w 1516 r., kiedy wymieniono miejscowość w spisie dóbr ziemskich Otynia).

W 1516 r. Otyń wraz z Zakęciem, Konradowem, Niedoradzem i Klenicą wszedł w posiadanie rodziny Rechenbergów, którzy ponadto otrzymali prawa do Bytomia Odrzańskiego i Kożuchowa. W rękach lokalnej linii rodu Rechenberg miasto pozostawało do początku XVII w. W tym czasie do dóbr otyńskich przyłączono wsie Borów Polski i Gołaszyn oraz Nowe Miasteczko. W czasach wojny trzydziestoletniej Otyń, jak wiele innych miejscowości regionu, poniósł znaczne straty na skutek przemarszu wojsk szwedzkich, austriackich i brandenburskich, a także pożarów i epidemii dżumy. Po wojnie majątek otyński, w skład którego wchodziło miasto Otyń oraz wsie Bobrowniki, Niedoradz, Konradowo, Zakęcie, Sucha, Ługi, Borów Polski, Klenica, Gołaszyn oraz część Nowego Miasteczka i Modrzycy przejęli jezuici.

Zakon inwestował wówczas w rozwój majątku. W Otyniu wybudowano dwie obszerne owczarnie (na 1000 owiec), młyn wodny, wiatrak i stajnię, browar, gorzelnię i słodownię. Początek XVIII w. to lata rozkwitu majątku otyńskiego, w Bobrownikach wybudowano wiatraki i owczarnie, w Konradowie wybudowano gospodę i szkołę katolicką, w Ługach wybudowano młyn wiatrowy oraz wzniesiono miejscowy kościół, w Niedoradzu wybudowano szkołę i 3 wiatraki. Ponadto na początku XVIII w. w okolicach Bobrownik założono winnice. Podstawą bytu gospodarczego otyńskich mieszczan było rzemiosło uprawiane na potrzeby dworu, a później klasztoru. W XVI w. i XVIII w. rozwijało się również sukiennictwo i hodowla owiec. Po kasacji zakonu jezuitów w 1773 r. jeszcze przez trzy lata władali majątkiem zakonnicy, następnie majątek został sprzedany księciu kurlandzkiemu i żagańskiemu. Otyń pozostał w rękach jego rodu do 1850 r., kiedy to zniesiono prywatną własność miast.

W XIX w. Otyń, podobnie jak wiele miejscowości regionu przeżywał głęboki kryzys gospodarczy. Oparta głównie na rzemiośle i rolnictwie gospodarka miasta nie wytrzymała konkurencji z dynamicznie rozwijającymi się ośrodkami przemysłowymi. Otyń pozostawał w cieniu dynamicznie rozwijającej się Nowej Soli. Na potrzeby powstającego w Nowej Soli przemysłu hutniczego uruchomiono w pobliżu Otynia kopalnię rudy darniowej. Połowa XIX

w. charakteryzowała się zmianami natury urbanistycznej miasta. W 1844 r. na środku rynku wybudowano nowy ratusz, przebudowano również większość otaczających rynek kamienic.

W okresie II wojny światowej w otyńskich zakładach zatrudniano francuskich i radzieckich jeńców wojennych. Na terenie miasta i okolic przebywała również pokaźna liczba polskich robotników przymusowych.

Rycina 6. Zamek w Otyniu z połowy XIX w.

Źródło: www.zamki.pl

Gmina Nowe Miasteczko

Pierwsze ślady osadnictwa na terenie Gminy Nowe Miasteczko wskazują ślady zasiedlenia okolic dzisiejszej wsi Gołaszyna na początku naszej ery (pozostałości cmentarzysk, m.in. kultury łużyckiej). We wczesnym średniowieczu istniała tutaj osada, która rozwijała się dzięki dogodnemu położeniu na szlaku handlowym z Głogowa do Krosna Odrzańskiego i Wrocławia. W XIII w. w pobliżu wsi powstała osada targowa, która dała początek miastu Nowe Miasteczko (*Nova Civitas Linda*).

Potwierdzono również ślady osadnictwa w okolicach obecnej wsi Popęszyce sięgające początków naszej ery. W 1875 r. w pobliżu wsi odkryto wczesnośredniowieczne grodzisko. Prowadzone na przełomie XIX w. i XX w. badania (1945 r.) wykazały fazy użytkowania grodu w VII w. i VIII w. oraz w początkach IX w.. Schyłek funkcjonowania grodu przypadł prawdopodobnie na koniec IX w. Kolejne ślady osadnictwa z czasów I w. p.n.e. (osadnictwo tzw. kultury przedłużyckiej) odkryte zostały w okolicy dzisiejszej wsi Nieciecz.

Powstanie miasta Nowe Miasteczko związane jest z reformą miejską w XIII w. W pobliżu dawnej osady targowej (okolice wsi Gołaszyna) powstało wówczas nowe miasto o

zwartym rozplanowaniu, po raz pierwszy wymienione w dokumentach księcia głogowskiego Henryka III w 1296 r. Lokacja nowego miasta obok starej osady gołszyńskiej spowodowała, że przez pewien czas nazywano je Nowe Miasto Linda, później przyjęła się nazwa - Nowe Miasteczko.

W średniowieczu powstały także takie wsie jak: Borów Polski (pierwsza wzmianka o wsi pojawiła się między 1220 r. a 1233 r. w dokumentach biskupstwa wrocławskiego dotycząca dziesięcin płaconych parafii w Solnikach wskazuje, że wieś powstała wcześniej), Borów Wielki (pierwsze wzmianki o miejscowości pochodzą z 1295 r.), Gołszyn (pierwsze wzmianki o wsi pochodzą z 1295 r.), Konin (pierwsza wzmianka pojawiła się w 1267 r.), Miłaków (pierwsze wzmianki o wsi Miłaków pochodzą z 1295 r. i dotyczą miejscowego kościoła p.w. św. Bartłomieja, tym samym sama miejscowość powstała zapewne wcześniej), Nieciecz (po raz pierwszy wzmiankowana w 1295 r.), Popęszyce (pierwsza wzmianka w 1295 r.), Rejów (powstała prawdopodobnie w XIII w.), Szyba (pierwsze informacje o wsi pojawiają się w związku z płaceniem przez jej mieszkańców dziesięcin biskupowi wrocławskiemu w 1295 r.) i Żuków (powstała prawdopodobnie w 2 poł. XIII w.).

Nowe Miasteczko od początku swojego istnienia było własnością książąt głogowskich i to oni nadając przywileje przyczyniali się do jego rozwoju. Zgodnie z podziałem w 1344 r. księstwa głogowskiego na dwie części – książęcą i królewską, miasto znalazło się w części książęcej księstwa. W 1579 r. Hans von Rechenberg z Otynia w drodze zakupu skupił w swoich rękach całość miasta, które od tej pory wchodziło w skład majątku otyńskiego. Okres pomyślnego rozwoju miasta przerwały dopiero wydarzenia wojny trzydziestoletniej. Liczne przemarsze wojsk, epidemia dżumy i pożary, szczególnie dotkliwy z 1634 r. przyczyniły się do ogromnych zniszczeń i upadku znaczenia miasta. Po wojnie Nowe Miasteczko wraz z Gołszynem, Borowem Polskim i z Otyniem i okolicznymi wsiami znalazło się ostatecznie w rękach zakonu jezuitów, tworząc wspólny majątek otyński. Zakon jezuitów podobnie, jak w przypadku Otynia i pobliskich wsi przyczynił się do znacznego rozwoju Nowego Miasteczka i jego okolic. Odbudowano wiele zniszczonych obiektów, w tym kościół i ratusz w mieście, w Gołszynie wybudowano kilka młynów wodnych i jeden wiatrowy także wzniesiono przy folwarku wielką owczarnię i murowaną stodołę, browar, gorzelnię i cegielnię, zaś w Borowie Polskim wzniesiono nową stajnię i owczarnię. Po kasacji zakonu jezuitów w 1773 r. król pruski Fryderyk Wilhelm II sprzedał majątek otyński księciu kurlandzkiemu i żagańskiemu Piotrowi Bironowi. Nowe Miasteczko i Otyń pozostały w rękach jego rodu do 1850 r., kiedy to zniesiono prywatną własność miast.

Rozwój wsi Konin, Miłaków, Rejów i Żuków jest natomiast ściśle związany z zakupem ich przez rodzinę von Schönaich z Siedliska i włączeniem ich do dóbr siedlisko-bytomskich. Po wojnie trzydziestoletniej znalazły się one w rękach głogowskich jezuitów (jako zastaw za niespłaconą przez Schönaichów kontrybucję wojenną). Dopiero w połowie XVIII w. udało się rodzinie księżęcej z Siedliska odzyskać utracone dobra. Pozostały one w składzie książęcych dóbr rodowych do 1945 r. Szczególny ich rozwój przypada na połowę XVIII w. i XIX w. wówczas w Koninie wybudowano wiatraki i młyny wodne, w Miłakowie powstały nowe zabudowania gospodarcze, gorzelnia i owczarnia, w skład jego majątku wchodziły również wchodziły młyny wodne, wiatraki, rewir leśny z leśniczówką, cegielnia i gospoda, w Rejowie wybudowano dwa młyny – wodny i wiatrowy, zaś w Żukowie wybudowano młyny wodne, kuźnię i owczarnie.

W związku z licznymi pożarami w połowie XIX w. zmienił się również wygląd miasta. Przy stawianiu nowych budynków szeroko stosowano cegłę, która wyparła konstrukcję szachulcową. Zlikwidowano również jego średniowieczne fortyfikacje: mury i bramy prowadzące do miasta Głogowską, Bytomską, Żagańską i Piaskową oraz zasypano fosę i przebudowano ratusz.

W czasie II wojny światowej Nowe Miasteczko i okolice nie były narażone na bezpośrednie działania wojenne. Po 1945 r. wraz z wysiedlaniem ludności niemieckiej stopniowo do Nowego Miasteczka zaczęła napływać ludność polska, głównie przesiedleńcy z terenów wschodnich Rzeczypospolitej, zagarniętych po wojnie przez wiązki Radzieckiej, repatrianci z Europy Zachodniej, osadnicy wojskowi i mieszkańcy Polski centralnej.

Rycina 7. Gmina Nowe Miasteczko
Źródło: www.zamkilubuskie.pl

Gmina Nowa Sól

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie gminy Nowej Soli odkryto w obecnej dzielnicy miasta Nowej Soli - Starego Żabna. Znalezione tutaj narzędzia kamienne świadczą o istnieniu obozowisk już w epoce kamienia (8000-6000 lat p.n.e). Z pewnością tereny te były również zasiedlone w okresie kultury łużyckiej i na początku naszej ery. Potwierdzają to odkrycia archeologiczne, m.in. odkryte cmentarzysko popielnicowe. Na terenie miasta Nowej Soli, dzisiejszej dzielnicy Pleszówek, dawniej wsi Koserz (włączonej do miasta w 1928 r.) odkryto również cmentarzysko kultury łużyckiej.

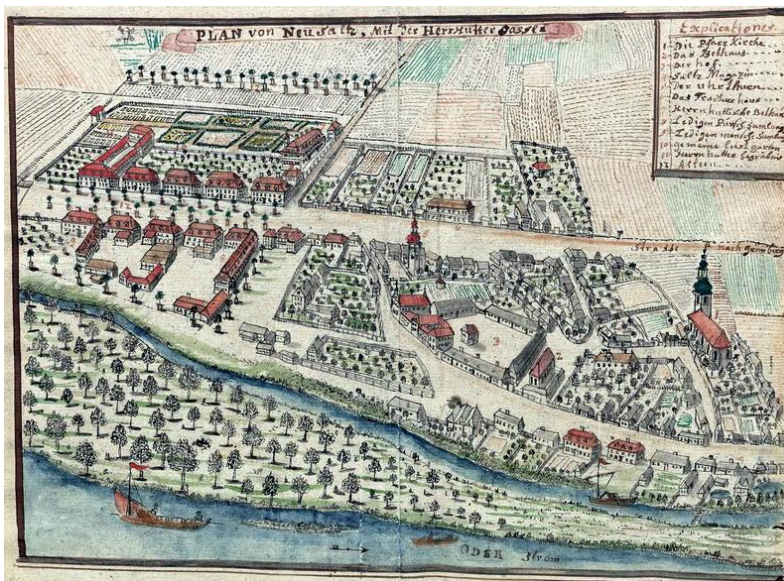
Kolejne dawne ślady osadnictwa, odkryte na terenie dzisiejszych wsi Przyborów, sięgające czasów epoki brązu - odkryto m.in. wielkie cmentarzysko ciałopalne kultury łużyckiej (ok. 1300-600 lat p.n.e.). Ślady osadnictwa na terenie dzisiejszej wsi Nowe Żabno sięgają natomiast neolitu i czasów rzymskich.

W średniowieczu powstały także takie wsie jak: Buczków (powstała prawdopodobnie u schyłku średniowiecza lub na początku XVI w.), Chełmek (po raz pierwszy wzmiankowana w XV w.), Ciepeliów (najstarsze wzmianki pochodzą z 1418 r.), Dąbrowno (powstała w średniowieczu i była własnością rycerską przynależną do majątku ziemskiego w Siedlisku, najpierw właścicielem była rodzina von Rechenberg, a następnie von Schönaich), Kiełcz (pierwsze wzmianki o wsi pojawiły się w 1295 r., pierwotnie miejscowość miała układ ulicówki, która rozwinęła się wzdłuż lokalnej drogi z Otynia do Bytomia Odrzańskiego), Lelechów (pierwsza wzmianka pochodzi z 1517 r., kiedy wieś była własnością rycerską, tym samym świadczy to o jej wcześniejszym pochodzeniu), Lipiny (założona prawdopodobnie u schyłku XIII w.), Lubieszów (pierwsza wzmianka o wsi pojawiła się około 1305 r.), Lubięcin (pierwsze wzmianki o wsi pojawiły się w 1372 r., dotyczyły one miejscowej parafii, której powstanie datuje się na początek XIII w.), Koserz (powstała prawdopodobnie w końcu XIII w.), Nowe Żabno (pierwsze wzmianki pochodzą z 1295 r.), Przyborów (pierwsze wzmianki pochodzą z 1295 r.), Rudno (pierwsze wzmianki o miejscowości pojawiły się w 1261 r.), Wrociszów (pierwsze wzmianki o wsi pojawiły się w końcu XIII w., jednak początki osady sięgają połowy wieku).

Początki wsi Jeziorna (po raz pierwszy wzmiankowano w 1670 r.), Jodłów (powstanie folwarku datuje się prawdopodobnie na początek XVII w.), Stany (pierwsze wzmianki o miejscowości pojawiają się dopiero w 1740 r.), Stara Wieś (powstanie datować należy najpóźniej na połowę XVI w.), Stary Staw (pierwsze wzmianki o miejscowości pochodzą z końca XVIII w.) datuje się na czasy nowożytności.

Początki obecnego miasta Nowej Soli są ściśle związane z zaopatrywaniem Śląska w sól i budową warzelnii nieopodal wsi Modrzyca, noszącej nazwę „Przy Nowej Soli w Modrzycy” (niem. *Zum Neuen Saltzen bei Moderitz*), z czasem przekształcając się w krótszą formę (niem. *Neusalz*). Prawa miejskie otrzymała dopiero w 1743 r. „Okres solny” skończył się jednak dla miasta zaraz po wojnie trzydziestoletniej, kiedy to warzelnia została zamknięta. Od XIX w., Nowa Sól była już znaczącym ośrodkiem przemysłowym, gdzie dynamicznie rozwijał się przemysł, powstały fabryki nici, kleju, okres rozwoju dotyczył także przemysłu ciężkiego – nowo powstałej huty żelaza. Korzystne połączenia komunikacyjne przyczyniły się do bujnego rozwoju handlu. Budowano liczne drogi łączące miasto z innymi miejscowościami regionu. W latach 1900-1907 uruchomiono linię kolejową w kierunku Poznania, zaś u progu XX w. uruchomiono tu także dużą stocznię rzeczną, a wraz z nią port przeładunkowy.

Na przełomie XIX i XX stulecia przekształceniu uległa niemalże cała zabudowa miasta, które otrzymało zespół zwartej zabudowy mieszczańskiej przy głównych ulicach. Budynki otrzymały zróżnicowaną szatę architektoniczną – głównie eklektyczną i secesyjną z bogatym detalem i wystrojem sztukatorskim. W okresie I i II wojny światowej ludność i przemysł zarówno miasto, jak i inne pobliskie miejscowości w dużej mierze pracowały na potrzeby wojenne. Po 1945 r. zorganizowano polską administrację i rozpoczęto wysiedlanie ludności niemieckiej. W pierwszych latach powojennych Nowa Sól, jak i inne gminy znajdowały się w granicach powiatu kożuchowskiego, dopiero w 1953 r. podjęto decyzję o przeniesieniu władz powiatowych i utworzeniu powiatu nowosolskiego.

Rycina 8. Widok miasta Nowa Sól z 2 poł. XVIII w.

Źródło: www.wikipedia.pl

8. Charakterystyka i ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu nowosolskiego

8.1. Krajobraz kulturowy powiatu nowosolskiego

Krajobraz kulturowy, wg ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 3, pkt. 14), to przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.

Powiat nowosolski charakteryzuje się zróżnicowanym krajobrazem kulturowym, łączącym w sobie szereg cech odzwierciedlających dawne metody gospodarowania i adaptacji środowiska naturalnego. Charakter krajobrazu, obok cech środowiska przyrodniczego jest określany spuścizną materialną w postaci architektury sakralnej, rezydencjonalnej, mieszkalnej, architektury użyteczności publicznej, architektury obronnej, cmentarzy, zespołów zieleni projektowanej w postaci parków i założeń ogrodowych, dziedzictwa archeologicznego określającego najstarsze formy osadnicze oraz metody gospodarowania w postaci dziedzictwa niematerialnego. Składnikami określającymi krajobraz kulturowy pozostają również takie elementy jak szlaki drogowe, rolnictwo oraz przemysł wpływające na współczesne przemiany i formy krajobrazu, a także tereny o znacznie mniejszym nasyceniu zaludnienia, gdzie podstawową treścią pozostaje środowisko naturalne przede wszystkim w formie zwartych kompleksów leśnych, poddawanych mniej intensywnym procesom definiującym działalność człowieka. Pod względem gospodarczym jest to typowy krajobraz wiejski (rolniczy); charakterystyczne są mozaikowate uprawy polowe, użytki zielone (łąki i pastwiska) ze zwartym i rozproszonym osadnictwem miejsko-wiejskim.

Najwcześniejsze ślady osadnictwa na terenie powiatu pochodzą z okresu starszej epoki kamienia (12 -10 tys. lat temu). Ślady obozowisk ze środkowej epoki kamienia (8000 - 6000 lat p.n.e.) odkryto w Siedlisku, Starym Żabnie i Studzieńcu. Istnienie zwartego osadnictwa w schyłkowym okresie młodszej epoki kamienia (2500 -1700 lat p.n.e.) potwierdzają odkrycia narzędzi i fragmentów ceramiki w Bytomiu Odrzańskim, Lasocinie, Nowym Żabnie, Solnikach i Studzieńcu. Znaleziska związane z tzw. kulturą unietycką (w Bytomiu Odrzańskim, Solnikach, Niecieczu, Nowej Soli) potwierdzają, iż teren powiatu był licznie zamieszkiwany w epoce brązu (1700 -700 p.n.e.). Z epoki żelaza pochodzą liczne stanowiska reprezentowane głównie przez rozległe cmentarzyska. Ślady osadnictwa łużyckiego odkryto m.in. w Stanach, Koserzu, Solnikach, Broniszowie, Mirocinie, Kiełczu, Nowej Soli, Nowym Miasteczku i Lasocinie. Po upadku kultury łużyckiej rozszerzyły się na tym terenie wpływy kultury pomorskiej, zwanej inaczej kulturą grobów skrzynkowych – groby takie odkryto m.in.

w Kożuchowie, Sokołowie, Nowym Miasteczku, Borowie Polskim, Lasocinie, Słocinie i Broniszowie.

W pierwszych stuleciach naszej ery zamieszkujące dorzecze Odry i Wisły ludy utrzymywały szerokie kontakty handlowe z cesarstwem rzymskim. Z tego okresu pochodzi m.in. osada odkryta w Starym Żabnie. Po upadku cesarstwa rzymskiego w końcu V w. na ziemi nadodrzańskie napłynęły nowe fale ludów słowiańskich. Prawdopodobnie ludność słowiańska zamieszkiwała powstałą już u schyłku V wieku osadę w Drogomilu, a z pewnością – funkcjonujący w VII i VIII w. gród w Popęszycach. W VIII stuleciu powstał także ośrodek grodowy w Solnikach, który funkcjonował przez kilka stuleci (ostatnie znaleziska wskazują na użytkowanie grodu jeszcze w XIII w.).

Krajobraz kulturowy powiatu nowosolskiego z czasów wczesnośredniowiecznych ukształtowany został w realiach ścierania się wpływów z Niemiec, Czech i państwa Polan. Na przełomie IX i X w. obszar ten prawdopodobnie znajdował się pod kontrolą państwa wielkomorawskiego. W połowie X w. władzę nad Śląskiem sprawowali Czesi. W granicach monarchii wczesnopiastowskiej znalazł się dopiero po 990 r. Testament Bolesława Krzywoustego w 1138 r. zapoczątkował okres rozbitcia dzielnicowego w Polsce, podczas którego Śląsk pozostawał w rękach Władysława II, a następnie jego synów. W wyniku późniejszych podziałów terytorium Śląska wyodrębniło się księstwo głogowskie (1251 r.), którego władcą został Konrad I. Za czasów jego panowania przeprowadzono translokacje prawne Kożuchowa (miasto otrzymało nowe przywileje oparte na prawie magdeburskim z centralnie usytuowanym dużym rynkiem na planie zbliżonym do kwadratu lub prostokąta i przecinającymi się pod kątem prostym ulicami ujmującymi zwarte bloki zabudowy).

Z okresu średniowiecza pochodzi większość układów przestrzennych miast (Bytomia Odrzańskiego z poł. XIII w., Kożuchowa z 1 poł. XIII w., Nowego Miasteczka z XIII w. i Otynia z XIV w., wyjątek stanowi zespół urbanistyczno-architektoniczny miasta Nowej Soli z XIX-XX w.) i wsi powiatu nowosolskiego. Ich zabudowa, w obecnym kształcie, jest wynikiem wielowiekowych przekształceń i nawarstwień, z czego najbardziej namacalne są realizacje powstałe w XIX i XX w. Negatywny wpływ na krajobraz odcisnęły zniszczenia II wojny światowej, późniejsze przebudowy oraz nierzadko odbudowy, podejmowane bez sankcjonowania historycznych wartości przestrzennych.

W XVI w. na terenie współczesnego powiatu nowosolskiego znajdowały się 4 miasta. Pod względem urbanistycznym miasta dzieliły się na miasta wówczas obwarowane – Kożuchów (zachowane do dnia dzisiejszego **mury obronne z basztami w Kożuchowie**, wpisane do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 95 z 16.04.1958 z XIII-XVI w.)

Bytom Odrzański, Nowe Miasteczko oraz otwarte – Otyń. W XVIII w. status miasta otrzymały również Konotop (1706 r., utracił je w 1742 r. i Nowa Sól w 1743 r.).

Charakterystycznym elementem zabudowy średniowiecznych centralnych rynków były również ratusze. Ratusze średniowieczne, a także z XVI w. i XVII w. obok funkcji siedziby władzy miejskiej pełniły cały szereg funkcji związanych z bezpieczeństwem miasta i życiem jego mieszkańców: obronne, sędowniczo-więzienne, kulturalno-rozrywkowe, finansowe – skarbiec oraz miernicze - waga miejska. Najstarszym ratuszem na terenie powiatu jest **ratusz w Kożuchowie**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 140 z 4.08.1959 z XV w.

Średniowieczna kolonizacja na prawie niemieckim pozostawiła w krajobrazie regionu nie tylko fortyfikacje miejskie, ale również murowane kościoły, nierzadko z masywnymi wieżami, do dnia dzisiejszego stanowiącymi dominanty w zabudowie miejscowości. Kościoły lokalizowane były w narożnych działkach przyrynkowych lub w pobliżu placu targowego (ryнку). Z tego okresu pochodzi m.in. **kościół parafialny pw. Matki Bożej Gromnicznej (dawniej pw. Oczyszczenia NMP) w Kożuchowie**, pl. Matejki, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 97 z 16.04.1958 z XIII-XV w., **kościół parafialny pw. św. Marii Magdaleny w Nowym Miasteczku**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 17 z 31.05.1950 i z 15.03.2010 z XIV i XV/XVI w., **kościół parafialny pw. św. Hieronima w Bytomiu Odrzańskim**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 363 z 2.04.1963 z XIV-XVII w. i XVIII w.

Do połowy XV w. na szczycie hierarchicznej struktury feudalnej stał władca. Jednak w czasach późniejszych na skutek licznych nadań ziemskich na rzecz rycerstwa (szlachty), duchowieństwa i miast jego władza stopniowo się kurczyła.

Już u schyłku średniowiecza część miast znalazła się w rękach prywatnych (rycerskich), w XVI w. wszystkie miasta powiatu były w rękach lokalnej szlachty. Miasta Otyń, Nowe Miasteczko, Bytom Odrzański i Kożuchów i kilkanaście wsi posiadała rodzina von Rechenberg (właściciele m.in. zamku w Siedlisku, obecnie **zespołu zamkowego** z XVI w. wpisanego do rejestru zabytków nieruchomości). Na początku XVII w. majątki te przeszły na własność innych rodzin Siedlisko posiadała rodzina von Schönaich, część Borowa Wielkiego i Studzieniec rodzina von Knobelsdorff, Broniszów, Kolsko i Konotop rodzina von Kottwitzowie, Chełmek, Konotop, Mirocin Górny i Dolny rodzina von Dyherrnowie, Solniki, Ciepiałów i Drwalewice rodzina von Braunowie.

Na początku XVI w. dominującym typem własności szlacheckiej były majątki jedno – lub dwuwioskowe, a nawet dobra składające się z części wsi lub folwarku. Szlachta księstwa

głogowskiego, wzorem krajów ościennych, rozwijała gospodarkę folwarczną. Folwarki, obok gospodarki leśnej i rybnej, były dominującą formą aktywności gospodarczej szlachty. Najstarsze zachowane zespoły folwarczne na terenie powiatu nowosolskiego to: **zespół folwarczny „górnny” w Stypulowie (gmina Kożuchów)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 401 z 2.04.1963 z 1 poł. XIX w., obejmujący oficynę i czworak, **zespół folwarczny w Nowym Miasteczku**, ul. Gołaszyn 12, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 1373 z 28.09.1964 z XVIII-XIX w., obejmujący 2 domy mieszkalne, budynek mieszkalno-gospodarczy, oborę, chlewnię i stodołę, **zespół folwarczny w Otyniu**, ul. Lipowa 7, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 449 z 30.04.1963 i z 15.02.1965 z XVIII w., obejmujący dom mieszkalny, wraz chlewnią, obecnie obora, wpisane do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 449 z 15.02.1965, spichlerz (magazyn), wpisane do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 449 z 30.04.1963 i aleję lipową, wpisana do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 2156 z 1.06.1974 oraz **3 domy folwarczne w Siedlisku**, pl. Zamkowy 12, 13, 14, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 1908 z 19.04.1971 z pocz. XIX w.

Liczne pożary, grabieże i epidemie w okresie wojny trzydziestoletniej (1618-1648) spowodowały znaczne zniszczenia miast i wsi. Po wojnie wiele miejscowości długo nie mogło się podnieść z upadku. Ich odbudowa była długotrwała, w dużej mierze ze względu na ubytek ludności.

W XVII i XVIII w. nastąpił dalszy rozwój architektury świeckiej. Powstały rezydencje szlacheckie w Broniszowie, Czciradzu, Mirocinie Średnim, Lasocinie i Solnikach i ratusze w Nowej Soli, Otyniu, Nowym Miasteczku i Bytomiu Odrzańskim oraz liczne kamienice okalające rynki. Od 1740 r. Śląsk, w tym terenu obecnego powiatu nowosolskiego znalazły się pod panowaniem pruskim i wchodziły w skład powiatów kożuchowskiego, głogowskiego, zielonogórskiego i baronetu bytomskiego. W XIX w. rolę jaką pełnił Dolny Śląsk w państwie pruskim zmalała na rzecz dynamicznie rozwijających się prowincji zachodnich. Efektem tego był odpływ ludności oraz zmiany w strukturze gospodarczej miast. Stare ośrodki miejskie (Kożuchów, Nowe Miasteczko, Bytom Odrzański) na skutek zmian w sposobie produkcji weszły w okres stagnacji i pauperyzacji. Oparta na rzemiośle gospodarka tych miast nie mogła wytrzymać konkurencji z dynamicznie rozwijającymi się ośrodkami przemysłowymi, takimi jak Nowa Sól, Głogów czy Zielona Góra. W połowie XIX w. nastąpiły również zmiany na wsi. Na skutek procesów uwłaszczeniowych zmniejszały się powierzchnie majątków szlacheckich. Część dóbr szlacheckich rozparcelowano, w pozostałych zamożni

właściciele prowadzili zakrojone na szeroką skalę modernizacje (budowa nowych folwarków specjalizujących się w hodowli lub uprawach, zakładanie gorzelni, browarów).

Zabytki techniki z XIX w. i XX w. z terenu powiatu nowosolskiego są świadectwem rozwoju technologicznego społeczeństwa. Stanowi je zabytki przemysłowe, wieże ciśnień, mosty i najstarsze spośród nich wiatraki. Dawne fabryki reprezentuje **zespół fabryczny „Stara Huta”, obecnie Zakłady Metalurgiczne „Dozamet” w Nowej Soli**, ul. Piłsudskiego 40, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: L-101/A z 5.05.1976, 24.07.1976 i z 21.07.2003, **zespół gazowni w Nowej Soli**, ul. 9 Maja 9, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 3297 z 10.06.1994 z 2 poł. XIX w., **browar w Nowej Soli**, ul. Wrocławska 21, wpisany jest do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 2214 z 5.05.1976 z 1916 r. oraz **zespół cegielni w Broniszowie (gmina Kozuchów)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: L-277/A z 26.02.2008z 4 ćw. XIX w. Jednym z ważniejszych zabytków poprzemysłowych, świadczących o historii miasta Nowej Soli i jej funkcji są magazyny solne. Jednym z zabytków pełniących nadal swoją funkcję jest **wieża ciśnień w Kozuchowie**, ul. Szprotawska, wpisana do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 2360 z 11.07.1976 z 1908 r. z pocz. XX w. Wieża ta wzniesiona została w celu zapewnienia stabilnego ciśnienia w sieci wodociągowej.

W 1945 r. na skutek decyzji podjętych na konferencji Wielkiej Trójki w Jałcie granice zachodnie Polski zostały przesunięte na linię Odry i Nysy Łużyckiej. Wraz z utworzeniem administracji polskiej na odzyskanych ziemiach pojawili się polscy osadnicy. Napływowi ludności polskiej towarzyszyła jednocześnie akcja wysiedlania ludności niemieckiej. Organizacją osadnictwa polskiego na terenach przejętych od Niemiec zajmowało się kilka organizacji państwowych i społecznych. Repatrianci ze wschodnich województw przedwojennej Rzeczypospolitej, przesiedleńcy z centralnej Polski, reemigranci z Rumunii i Francji oraz pozostała na tym terenie ludność niemiecka tworzyły specyficzny konglomerat, w którym nie trudno było o spory i zadrażnienia. Problemy te pogłębiły jeszcze skutki akcji „Wisła”, kiedy w 1947 r. na teren powiatu kozuchowskiego (okolice Kozuchowa i wieś Lipiny) przesiedlono przymusowo ludność łemkowską i bojkowską z województwa rzeszowskiego. Każda z grup ludnościowych posiadała swoje tradycje i kulturę. Asymilacja powstałej w tym czasie społeczności lokalnej trwała bardzo długo.

Krajobraz powiatu nowosolskiego posiada duże wartości kulturowe i historyczne, a także estetyczne. Ze względu na jego unikatowość należy dążyć do jego zachowania w jak największym stopniu poprzez takie działania jak:

- w obszarach wiejskich:

- należy lokalizować nową zabudowę w miejscach dawnych siedlisk z zachowaniem ich historycznych układów, kubatura i wysokość domów powinna być zbliżona do sąsiedniej historycznej zabudowy, jakkolwiek stylistyka architektoniczna budynków powinna być współczesna, należy przeciwdziałać powstawaniu zwartej zabudowy,
- przy wprowadzaniu nasadzeń należy stosować gatunki rodzime, nasadzenia powinny powstać w formie sadów, ogrodów przydomowych i szpalerów wzdłuż dróg,
- należy uzupełniać historyczną zielen przy drogach, ogrodach, cmentarzach, zgodnie z występującymi tam gatunkami,
 - w miastach:
- należy dążyć do zachowania i konserwacji zabytkowej substancji;
- należy zachować zabytkowy układ i kompozycję przestrzenną (nie należy wprowadzać zabudowy w miejscu jej tradycyjnego braku – na historycznych placach, w parkach, skwerach, ogrodach itp.),
- nowa zabudowa powinna być dostosowana charakterem i skalą do istniejącej zabudowy historycznej,
- ograniczenie wprowadzania reklam i informacji wizualnej, również w bezpośrednim sąsiedztwie obiektów zabytkowych.

8.2. Układy urbanistyczne

- zespół urbanistyczny Bytomia Odrzańskiego objęty ochroną konserwatorską decyzją nr 69 z 7.11.1957 r. - wśród zabytkowych zespołów urbanistycznych w województwie lubuskim, Bytom Odrzański należy do cenniejszych. Pierwotny układ urbanistyczny Bytomia Odrzańskiego ukształtowany został w pod koniec XII w. Dokładna data aktu lokacji miasta nie jest znana, historycy przyjmują ją na 1289 r. Średniowieczny układ sieci komunikacyjnej zdradza wyraźne dążenie do utworzenia regularnej siatki szachownicowej, której centralny plac rynkowy (prostokątny o wym., 83x65 m) znajduje się na głównej tranzytowej drodze handlowej, wiodącej od Kożuchowa do Głogowa, a która w obrębie miasta przebiega ulicami Kożuchowską i Głogowską. Ich wloty na Rynek znajdują się w jego przeciwległych narożnikach południowo-zachodnim i północno-wschodnim. Z trzeciego południowo-zachodniego narożnika ulicami Dworcową i Koszarową, a następnie ulicą Szeroką biegła również droga do Szprotawy, wiążąca się na Rynku z kierunkiem równoległym do Odry. Skośny w stosunku do

całego układu kierunek ul. Szerokiej oraz jej okrężne powiązanie z Rynkiem wynikało prawdopodobnie z zachowanych w tym rejonie elementów przedlokacyjnego układu dróg, a przede wszystkim sytuacji pierwszego kościoła wzniesionego ok. 1175 r. Podstawową sieć komunikacyjną średniowiecznego Bytomia uzupełniają ulice Żymierskiego i Kościelna (prowadząca dawniej do zamku), oraz ulice o znaczeniu dojazdów gospodarczych i przymurnych, tworzących na tle zasadniczej siatki powiązania obwodowe. Trasa obwodowa istniała również na zewnątrz miasta i biegła w zasadzie równoległe do obwarowań. Całość obwarowana była z trzech stron: zachodniej, południowej i wschodniej obwałowaniami i umocnieniami drewnianymi, w których 3 murowane bramy miejskie: Głogowska, Szprotawska i Kozuchowska strzegły wjazdu do miasta z trzech podstawowych kierunków. Od strony rzeki umocnień nie było, stromy spadek skarpy był dostateczną obroną

Centrum nowej osady położonej na wysokiej skarpie nad Odrą stanowił obszerny, kwadratowy rynek z kilkoma ulicami wybiegającymi z narożników. Miasto obiegały obwarowania miejskie z fosą, a od północy naturalne zabezpieczenie stanowiła rzeka. Na przestrzeni wieków zmieniała się zabudowa miejska. Najstarszym istniejącym dzisiaj obiektem Bytomia Odrzańskiego jest gotycki kościół p.w. św. Hieronima z XVI wieku. Przy rynku i w jego okolicy zachowało się wiele budynków z XVII i XVIII w.

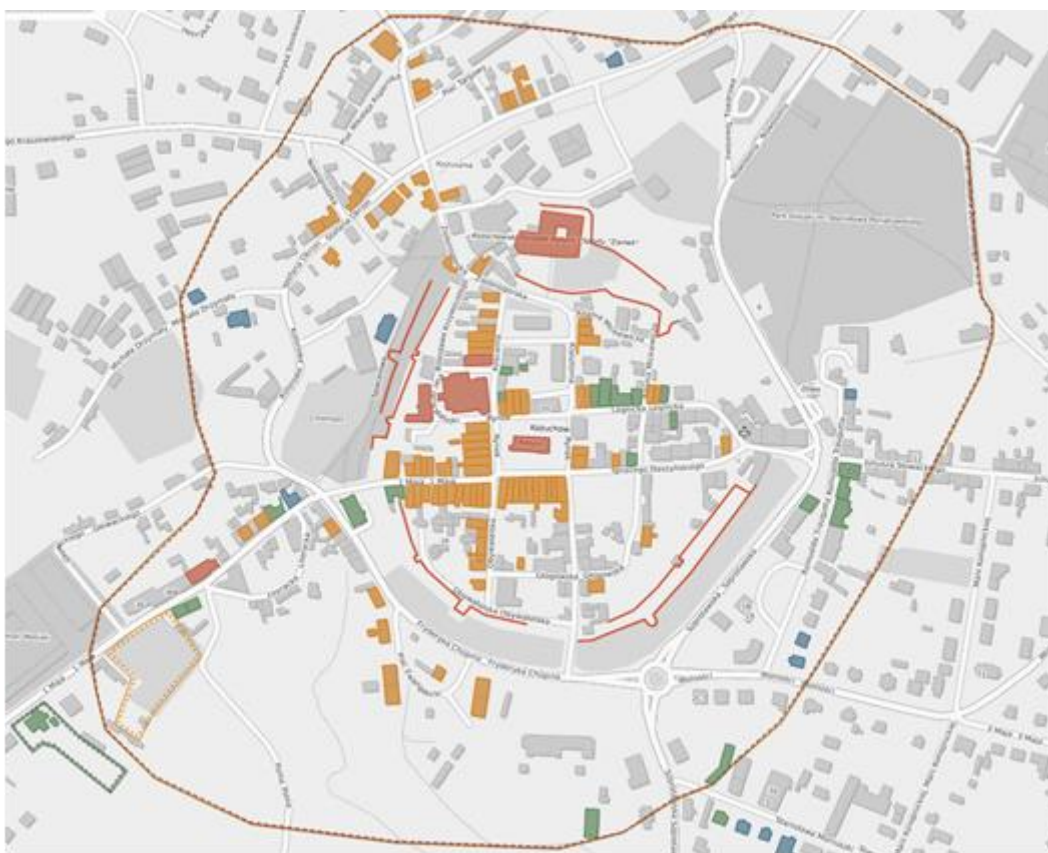

Rycina 9. Zespół urbanistyczny Bytomia Odrzańskiego

Źródło: <https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>

- zespół urbanistyczno-krajobrazowy Kożuchowa objęty ochroną konserwatorską nr rej.: 85 z 16.04.1958 oraz 2175 z 31.01.1975 z 1 poł. XIII-XIX, z kamienicami na parcelach z XII w., kościołem, zamkiem i ratuszem oraz dość dobrze zachowanymi murami obronnymi otaczającymi starą część miasta. W pierwszej połowie XIII w. doszło do wytyczenia miasta o regularnym rozplanowaniu. Miasto lokacyjne zajmowało niewielki obszar, całe założenie stanowił prostokątny rynek i otaczające go kamienice z działkami oraz plac, na którym znajdował się jednonawowy kościół i cmentarz. Budynki mieszkalne były płytkie, powiększenie nastąpiło później wraz z powstaniem uliczek (dzisiejsza ul. Kościelna, Klasztorna, Legnicka, Daszyńskiego, Limanowskiego, Obywatelska, 1 Maja) wychodzących pod kątem prostym z narożników rynku. Wznoszono wówczas domy drewniane, parterowe, z otwartymi przejazdami na zaplecza posesji, gdzie znajdowały się ogrody warzywne i zabudowa gospodarcza. W pobliżu miasta, w odległości około 70 m na północ, znajdował się zamek i młyn wodny. W połowie XIII w., w miejscu dawnej świątyni, wzniesiono kościół mурowany trójnawowy z długim prostokątnym prezbiterium.

Ścisłej ochronie konserwatorskiej podlega obszar starego miasta w obrębie murów obronnych. Dalej strefa ta rozciąga się we wszystkich kierunkach obejmując część ul. Zygmuntońskiej, Nowosolnej, Słowackiego, Wolności, Moniuszki, 1 Maja, Drzymały Kraszewskiego, Placu Kopernika i Placu Targowego. W strefie tej znajdują się kamienice na parcelach z XIII w., kościół parafialny, zamek, ratusz i wspaniale zachowane mury obronne. Kamienice znajdujące się w starej części Kożuchowa pochodzą z okresów od XV w. do początku XX w. Zespół zabytkowych domów liczy ponad 270 obiektów. Kamienice na rynku są usytuowane na parcelach ze średniowiecznym rodowodem. Na niektórych elewacjach zachowały się portale z okresu renesansu. Przy ul. Klasztornej 6 zachowała się bogato zdobiona, przedstawiająca płaskorzeźby św. Piotra i Pawła, fasada pochodząca z XVIII w.

Rycina 10. Zespół urbanistyczno-krajobrazowy Kożuchowa

Źródło: <https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>

- układ urbanistyczny Otynia, objęty ochroną konserwatorską nr rej.: L-392/A z 26.04.2011, z XIV-XIX, obejmujący prostokątny rynek z ratuszem i wychodzące z jego narożników cztery główne ulice ze zwartą zabudową kamienicową, która później przekształca się w zawartą i gęstą zabudowę mieszkaniową jednorodziną. Plac otoczony jest budynkami mieszkalnymi z końca XVIII i pierwszej połowy XIX w., tworzącymi zwarte pierzeje. Przez rynek wzdłuż

jego zachodniej pierzei oraz ulicami Chrobrego i Kościuszki przebiega stary szlak komunikacyjny prowadzący z Głogowa do Zielonej Góra. Przy północno-wschodnim narożniku rynku mieści się szesnastowieczny kościół parafialny a w południowo-wschodniej części Otyńa zlokalizowany jest średniowieczny zamek przebudowany w XVIII w. na klasztor, od zachodu otoczony parkiem.

Ścisłe centrum Otyńa zamyka się w kształcie zbliżonym do owalu, zamkniętego ulicami: Słoneczną, A. Mickiewicza i S. Moniuszki. Wzdłuż dróg odchodzących od rynku na północ (ul. T. Kościuszki), południe (ul. B. Chrobrego) i na wschód (ul. S. Moniuszki), zabudowa stopniowo rozluźnia się nabierając charakteru przedmieścia. Obiekty bliżej centrum tworzą zwarte bloki nawiązujące do zabudowy rynku. Dalej przeważają budynki wolnostojące, głównie z pierwszej połowy XX w., z zapleczeniami gospodarczymi i ogrodami, graniczące z polami uprawnymi. Historyczny układ urbanistyczny miejscowości Otyń, stanowi przestrzenne założenie miejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni (park przyklasztorny), rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic i sieci dróg. Wpisem do rejestru zabytków postanowiono objąć teren, zamknięty od strony północnej ulicą Moniuszki, od strony zachodniej ulicą Słoneczną, od strony południowej dopływem Ochli oraz ulicą Sienkiewicza, od strony wschodniej zespołem zabudowań klasztornych. Przedmiotowy teren stanowi obszar o zachowanym pierwotnym układzie przestrzennym, odpowiadającym w dużej mierze stanowi bezpośrednio polokacyjnemu. Wyznaczone granice historycznego układu urbanistycznego miejscowości Otyń obejmują ponadto teren o największym nasyceniu zabudową o walorach zabytkowych, której najcenniejsze obiekty wpisane zostały do rejestru zabytków.

Układ urbanistyczny centrum Otyńa zachował się do dnia dzisiejszego w oryginalnej formie wraz z charakterystyczną, utrzymaną w jednolitym charakterze zabudową mieszkalną pochodzącą z XVIII – XIX w. oraz z szesnastowiecznym kościołem, dawnym zamkiem i ratuszem. System komunikacji również nie uległ przekształceniom. Brukowa nawierzchnia rynku, drogi tranzytowej przez miasto oraz ul. A. Mickiewicza pochodzi sprzed okresu II wojny światowej. Jako zespół, miejscowość Otyń stanowi cenny zabytek urbanistyczny z rozplanowaniem pochodzącym z okresu średniowiecza.

Rycina 11. Układ urbanistyczny Otynia

Źródło: <https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>

- zespół urbanistyczno-architektoniczny Nowe Miasteczko, objęty ochroną konserwatorską nr rej.: 87 z 16.04.1958 z XIII-XX w. Lokacja miasta przypadła najprawdopodobniej na pierwszą połowę XIII w. Wówczas wytyczono rynek, handlowy plac o prostokątnym kształcie oraz siatkę wybiegających z niego ulic. Zespół urbanistyczny obejmuje ściśle centrum miasta po zewnętrznym obwodzie ulic Moniuszki od str. północnej, Wojska Polskiego od zachodniej, Mickiewicza i Piaskowej od południowej oraz Fabrycznej i Ogrodowej od wschodu. Na jego terenie znajduje się wiele zabytkowych obiektów.

Średniowieczne Nowe Miasteczko swoim rozplanowaniem nie różniło się od innych miejscowości regionu. Centralnym miejscem miasta był rynek otoczony kamienicami, na środku wznosił się ratusz z XVIII-XIX w., w pobliżu natomiast – kościół p.w. św. Marii

Magdaleny z XIV-XVI w. oraz zespół kamienic z XVIII i XIX w. Całość założenia miejskiego otaczały fortyfikacje - kamienne mury obronne, miejscowo uzupełnione umocnieniami drewniano-ziemnymi. Obwód obronny wzmocniała fosa mokra, zasilana wodami rzeki Biała Woda i mokradła. Do miasta prowadziły cztery bramy: Głogowska, Bytomska, Żagańska i Piaskowa. Wybiegały z nich trakty łączące Nowe Miasteczko z innymi ważnymi wówczas ośrodkami miejskimi Dolnego Śląska. Poza fortyfikacjami miejskimi, w pobliżu Bramy Głogowskiej znajdował się szpital z kościołem św. Konrada. W XVI w. w wyniku modernizacji systemu obronnego (m.in. powiększenie obwodu i wzniesienie kamiennych bastii) teren szpitala znalazł się w obrębie miasta. W Nowym Miasteczku znajdował się również zamek, którego obecność potwierdzają średniowieczne dokumenty. Jego lokalizacja i właściciele są nieznani, budowla uległa rozbiórce w XVII w.

Rycina 12. Zespół urbanistyczno-architektoniczny Nowe Miasteczko

Źródło: <https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>

- zespół urbanistyczno-architektoniczny Nowa Sól, objęty ochroną konserwatorską nr rej.: 2203 z 4.05.1976 i z 27.07.1977 z XIX-XX w. zachowany jest do czasów obecnych bez większych zmian, nieregularny, na osi północ-południe, pokrywającej się z historycznym traktem Brandenburgia-Śląsk, późniejszą szosą Berlin-Wrocław (obecnie ulice Zielonogórska, Piłsudskiego i Wrocławska). Powstał na bazie osady przedlokacyjnej założonej w 2 poł. XVI w. Pierwotny teren osady odpowiadał rejonowi ograniczonemu od zachodu obecnie Pl. Wyzwolenia, od północy linią przebiegającą poniżej obecnej ul. Witosa (na wysokości obecnej ul. Wojska Polskiego), zaś od płd.-wsch. – nabrzeżem. Po stronie wschodniej zabudowa sięgała rozwidlenia obecnej ulic Arciszewskiego i Korzeniowskiego, gdzie stał browar należący do urzędu solnego. Centrum osady pełnił obecny Pl. Floriana, z którego narożników wychodziły promieniście trzy ciągi komunikacyjne – w kierunku płd.-zach. Obecnie ul. Pocztowa, w kierunku zachodnim obecnie ul. Szeroka (obie z narożnika zachodniego), zaś w kierunku północnym – obecnie ul. Kuśnierska (z narożnika wschodniego). Od płn.-wsch. plac sąsiedował z zabudowaniami warzelnii i urzędu solnego (późniejszego ratusza). Prowadzący do nich ciąg komunikacyjny był jednym z najstarszych na terenie osady (ob. ulice Moniuszki i Odrzańska) i pokrywał się z historycznym traktem do Kiełcza i Otynia. W końcu XVI w. na północ od placu wzniesiono kościół ewangelicki (późniejszy katolicki), wokół którego założono najstarszy nowosolski cmentarz. Do końca XVII w. po obu stronach placu kościelnego powstały: plebania i budynki gospodarcze oraz szkoła katolicka.

Po nadaniu osadzie praw miejskich w 1743 r. elementem krystalizującym układ urbanistyczny stała się szeroka ulica-plac pełniąca funkcję rynku (obecnie Pl. Wyzwolenia), przez który biegł trakt pocztowy Berlin-Wrocław. Po zachodniej stronie rynku, na rogu Rynku Zbożowego (Getreidemarkt), który dał początek późniejszej ul. Zjednoczenia, ulokowano ratusz. Już w pierwszych latach funkcjonowania miasta wytyczono biegnącą na północ od dawnej osady ulicę zwaną „Nowym Miastem” (obecnie ul. Witosa), a na jej przedłużeniu – obecnie ul. Głowackiego. Powstały również ob. ulice Wróblewskiego i południowy odcinek obecnej ul. Muzealnej. Na należących do miasta terenach wydzielono 220 działek budowlanych, które zabudowywano aż do 2 poł. XIX w. W 1748 r. na placu stanowiącym centrum dawnej osady powstał kościół ewangelicki, rozebrany w 2 poł. XIX w. Układ urbanistyczny miasta Nowa Sól został wpisany do rejestru zabytków decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 4 maja 1976 r., znak: 680/7/76 oraz z dnia 27.07.1977 r., znak: KL-IV-5340/71/77, pod numerem rej. 2203. Ścisłej ochronie konserwatorskiej podlega w szczególności zabudowa ulic: Zjednoczenia, Armii Czerwonej

(obecnie ul. Wrocławskiej), Placu Wyzwolenia, Nowotki (obecnie ul. Marszałka Józefa Piłsudskiego) i Zielonogórskiej.

Rycina 13. Zespół urbanistyczno-architektoniczny Nowa Sól
Źródło: <https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>

8.3. Układy ruralistyczne

Większość wsi na terenie powiatu nowosolskiego powstała w okresie średniowiecza, niekiedy przed lokacją na prawie niemieckim. Miejscowości te posiadają najczęściej plan owalnicy lub wielodrożnicy. Dla wsi będących własnością rycerską, a następnie szlachecką, typowe są realizacje założeń dworskich i pałacowych, sprzężonych z parkami i zespołami folwarcznymi ze stajniami, oborami, a nierzadko gorzelniami. W budownictwie wiejskim przeważają XIX i XX-wieczne budynki mieszkalne i gospodarcze, murowane lub wzniesione w konstrukcji ryglowej, nakryte ceramicznymi dachami, niekiedy z dobrze zachowaną stolarką okienną i drzwiową.

Wsie posiadają wartości kulturowe, których wartość określają następujące czynniki: stan zachowania pierwotnego rozplanowania, charakter oraz kondycja ich zabudowy, stan układu przestrzennego, w kontekście elementów dekompozycyjnych. Ważnym składnikiem kulturowym osady wiejskiej jest jej rozplanowanie, świadczące o czasie i okolicznościach powstania.

Założeniem ruralistycznym najczęściej występującym na terenie powiatu, jest ulicówka. Wieś tego typu założona jest na prostym odcinku drogi i posiada zwartą zabudowę po obu jej stronach. Późniejsze wsie o takim planie, powstałe w XIV-XV w., mają szerszą ulicę tworzącą rodzaj wydłużonego placu. W niektórych przypadkach ulicówka rozwinięta jest w niewielki plac na końcu wsi, tworząc w ten sposób nowy typ założenia tzw. ulicowo-placowy.

Na terenie powiatu nowosolskiego żaden z układów ruralistycznych nie został wpisany do rejestru zabytków, niewiele też jest chronionych zapisami w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Czytelne układy ruralistyczne, wpisane do gminnych ewidencji zabytków znajdują się:

- w gminie Kozuchów: wieś Bielice (pierwsze wzmianki w 1220 r.), wieś Broniszów (powstała prawdopodobnie XIII w., pierwsza źródłowa informacja pochodzi z 1305 r.), wieś Drwalewice (pierwsze wzmianki wymieniające wieś z 1295 r.), wieś Książ Śląski (pierwsze wzmianki w 1305 r.), wieś Lasocin (ślady osadnictwa sięgają młodszej epoki kamienia, po raz pierwszy wzmiankowana w 1220 r.), wieś Mirocin Górny (pierwsze wzmianki z 1352 r.), wieś Mirocin Średni (pierwsze wzmianki z 1352 r.), wieś Mirocin Dolny (prawdopodobnie najstarsza z trzech części wsi, pierwsze wzmianki z 1271 r.), wieś Podbrzezie Górne (pierwsze wzmianki z 1295 r.), wieś Słocina (pierwsza wzmianka z 1307 r.), wieś Solniki (jest jedną z najstarszych miejscowości na terenie Środkowego Nadodrza, badania wykazały istnienie osadnictwa kultury łużyckiej (900-

600 p.n.e., we wczesnym średniowieczu znajdował się tutaj gród obronny z VIII w., wieś powstała w II poł. XII w.), wieś Studzieniec (pierwsza wzmianka z 1255 r.) i wieś Stypułów (pierwsze wzmianki z 1305 r.),

- w gminie Nowe Miasteczko: wieś Borów Polski (mała ulicówka, pierwsza wzmianka między 1220 r. a 1233 r.), wieś Borów Wielki (łańcuchówka, pierwsze wzmianki z 1295 r.), wieś Gołaszyn (rzędówka, pierwsze wzmianki z 1295 r.), wieś Miłaków (łańcuchówka, pierwsze wzmianki z 1295 r.) i wieś Popęszyce (ślady osadnictwa sięgają początków naszej ery, badania wykazały fazy użytkowania grodu w VII i VIII w. oraz w początkach IX w., obecnie łańcuchówka, pierwsze wzmianki z 1295 r.).

Ponadto w obecnych granicach miasta Nowa Sól znajdują się tereny dawnych wsi – Koserza (obecnie Dzielnica Pleszówek, okolice wsi zasiedlone były bardzo wcześnie, świadczy o tym odkryte po 1945 r. cmentarzysko kultury łużyckiej, wieś powstała prawdopodobnie w końcu XIII w., pierwsze wzmianki o miejscowości pojawiły się w 1305 r.) i Starego Żabna (południowa część miasta, wieś posiada genezę średniowieczną, jednak tradycje osadnicze w okolicach miejscowości są bardzo stare, sięgają neolitu i czasów rzymskich, pierwsze wzmianki o Nowym Żabnie pojawiły się około 1295 r.).

8.4. Obiekty sakralne i ich założenia

Powiat nowosolski charakteryzuje się dużym bogactwem obiektów sakralnych. Są to przede wszystkim kościoły i kaplice, kapliczki z figurami i krzyże przydrożne oraz budynki plebani i organistówki. Na obszarze powiatu zamieszkiwała w przeszłości ludność wielowyznaniowa, która pozostawiła po sobie spuściznę w postaci materialnych obiektów religijnych. Kościoły spośród wszystkich zabytków powiatu nowosolskiego są w najlepszym stanie dzięki finansowaniu prac renowacyjnych i konserwatorskich przez wiele podmiotów.

Obiekty sakralne znajdujące się w rejestrze zabytków nieruchomych przedstawiono poniżej:

- **kościół ewangelicki w Lubięcinie (gmina Nowa Sól)**, obecnie rzymsko-katolicki kościół parafialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa, szach., wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 18 z 2.04.1963 z 1747 r. i 1862 r.,
- **plebania drewniana w Lubięcinie (gmina Nowa Sól)**, wpisana do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 18 z 2.04.1963 z 1 poł. XIX w.,
- **kościół filialny pw. św. Judy Tadeusza w Rudnie (gmina Nowa Sól)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 139 z 4.08.1959 z XV, XVIII-XIX w.,

- **dzwonnica drewniana w Rudnie (gmina Nowa Sól)**, wpisana do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: nr rej.: 1587 z 15.02.1965 z 1774 r.,
- **kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła w Nowej Soli**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 49 z 10.03.1955 z 1596 i XVII-XIX w.,
- **kościół ewangelicki w Nowej Soli**, obecnie rzymsko-katolicki filialny pw. św. Barbary, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 2213 z 5.05.1976 z 1910 r.,
- **kościół ewangelicki pw. Świętej Trójcy w Nowej Soli**, obecnie rzymsko-katolicki parafialny pw. św. Antoniego, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: L-568/A z 15.03.2013 z 1835-1839 r.,
- **kościół filialny pw. św. Wawrzyńca w Borowie (gmina Nowe Miasteczko)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 292 z 12.04.1961 z XV w. i 1961 r.,
- **plebania (nr 56) w Borowie (gmina Nowe Miasteczko)**, wpisana do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: L-400/A z 26.05.2010 z XVIII/XIX w.,
- **kościół filialny pw. św. Klemensa w Borowie Polskim (gmina Nowe Miasteczko)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 291 z 12.04.1961 z XVI-XVII w., z kaplicą pw. św. Anny z ok. 1600 r.,
- **kościół filialny pw. św. Marcina w Gołaszynie (gmina Nowe Miasteczko)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 1999 z 18.10.1973 z XV w., 1 poł. XVI w. i 1883 r.,
- **zespół dawnego kościoła ewangelickiego w Miłakowie (gmina Nowe Miasteczko)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: L-401/A z 19.05.2010 z XVI/XVII w., obejmujący kościół, obecnie rzymsko-katolicki parafialny pw. św. Bartłomieja Apostoła, dawny cmentarz przy kościele, obrodzenie i mur,
- **kościół parafialny pw. św. Marii Magdaleny w Nowym Miasteczku**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 17 z 31.05.1950 i z 15.03.2010 z XIV i XV/XVI w.,
- **kościół ewangelicki w Nowym Miasteczku**, obecnie rzymsko-katolicki filialny pw. Opatrzności Bożej, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 1541 z 15.02.1965 z 1785 r. i 1990 r.,
- **fundamenty kaplicy w Nowym Miasteczku**, wpisane do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 1540 z 15.02.1965 z XV w.,
- **kościół filialny pw. św. Michała Archanioła w Popęszycach (gmina Nowe Miasteczko)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 1907 z 19.04.1971 z ok. 1500 r. i 1850 r.,

- **kościół parafialny pw. św. Wawrzyńca w Ługach (gmina Otyń)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 3325 z 19.05.1995 z XIII w., XV w. i 1937 r.,
- **kościół filialny pw. św. Jakuba (dec.: Najświętszej Marii Panny) w Niedoradzu (gmina Otyń)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 1591 z 15.02.1965 z 1 poł. XVII w. i XIX w.,
- **kościół parafialny pw. Podwyższenia Świętego Krzyża w Otyniu**, ul. Kościelna, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 1542 z 15.02.1965 z 1585 r., 1607 r. i 1704 r.,
- **dawny zamek, później klasztor jezuitów, obecnie ruina w Otyniu**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: L-559/A z 30.10.1953 z XVI-XVII w. i 1703-1721 r., obejmujący kościół i klasztor,
- **kościół parafialny pw. św. Hieronima w Bytomiu Odrzańskim**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 363 z 2.04.1963 z XIV-XVII w. i XVIII w.,
- **kościół ewangelicki w Bytomiu Odrzańskim**, ul. Kościelna, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 413 z 2.04.1963 z 1744 r.,
- **kościół pw. św. Jana Chrzciciela w Kolsku**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 545 z 30.05.1963 z XVIII w.,
- **kościół filialny pw. św. Anny w Konotopiu (gmina Kolsko)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 208 z 20.03.1961 z 2 poł. XVI w. i 1706 r.,
- **kościół parafialny pw. św. Anny w Broniszowie (gmina Kozuchów)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 52 z 21.03.1955 z 1691-1694 r.,
- **plebania w Broniszowie (gmina Kozuchów)**, wpisana do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 1417 z 30.09.1964 z 1605 r.,
- **organistówka w Broniszowie (gmina Kozuchów)**, wpisana do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 1418 z 30.09.1964 z 1 poł. XIX w.,
- **kościół parafialny pw. Matki Bożej Gromnicznej (dawniej pw. Oczyszczenia NMP) w Kozuchowie**, pl. Matejki, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 97 z 16.04.1958 z XIII-XV w.,
- **kościół szpitalny w Kozuchowie**, obecnie filialny pw. Świętego Ducha, ul. 1 Maja, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 98 z 16.04.1958 z XIV-XVIII w.,
- **zespół Stacji Maryjnych przy drodze do Mirocina (m. Kozuchów)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 1370 z 28.09.1964 z XVII w. (5 kapliczek przydrożnych; stacja II nie istnieje),
- **plebania w Kozuchowie**, pl. Matejki 3, wpisana do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 426 z 15.04.1963 z XV w. i XVIII w.,

- **kościół filialny pw. Wniebowzięcia NMP w Mirocinie Dolnym (gmina Kozuchów)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 298 z 12.04.1961 z XIV w.,
- **kościół parafialny pw. św. Jerzego w Mirocinie Górnym (gmina Kozuchów)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 44 z 10.06.1954 z XIV w. i XVI w.,
- **kościół filialny pw. św. Marcina w Solnikach (gmina Kozuchów)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3223 z 12.08.1986 z XIV/XV w.,
- **kościół filialny pw. św. Wawrzyńca w Studzieńcu (gmina Kozuchów)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 295 z 12.04.1961 z 1479 r. i 1908 r.,
- **dzwonnica drewniana w Studzieńcu (gmina Kozuchów)**, wpisana do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 295 z 12.04.1961 oraz 1389 z 29.09.1964 z 1753 r.,
- **kościół parafialny pw. św. Jadwigi w Stypulowie (gmina Kozuchów)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 297 z 12.04.1961 z XIV-XVI w.

8.5. Architektura rezydencjonalna

Zamki należą niewątpliwie do najbardziej charakterystycznych świeckich budowli okresów średniowiecza i renesansu. Zdecydowana ich większość nie przetrwała do dzisiejszych czasów, po wielu pozostały tylko ruiny. Różnorodna przeszłość historyczna poszczególnych regionów Ziemi Lubuskiej i wynikający stąd brak odrębnego, prężnego ośrodka kulturalnego sprawiły, że jej zabytki sztuki nie posiadają jednolitego charakteru i wykazują w zależności od rejonu występowania związki ze sztuką Śląska, Pomorza, Łużyc, Brandenburskiej i Wielkopolski. Zabytki Ziemi Lubuskiej nie są więc zespołem mającym wspólne oblicze. Odzwierciedlają one bowiem dzielnicowe odmiany i prezentują równocześnie formy będące rezultatem wielostronnych wpływów i różnorodnych inspiracji.

Początków architektury obronnej szukać należy już w okresie romańskim. Stanowiły ją grody-obronne siedziby książąt i kasztelanów. Ponieważ tereny Ziemi Lubuskiej już w dobie pierwszych Piastów posiadały wielkie znaczenie strategiczne, grody okresu romańskiego stanowiły silne założenia militarne i wiązały się z systemem obronnym zachodniej granicy wczesnopiastowskiej monarchii. Lokalizowane były one na terenach nizinnych, usytuowanych w rozlewiskach rzek, a więc posiadających naturalne warunki obronne. Dodatkowo umacniane były systemem wałów o konstrukcji drewniano-ziemnej wzmocnionej gliną i kamieniami. Po okresie dużych grodów z podgrodziskami powstały pierwsze zamki, obronne zespoły. Ich potężne mury i wyniosłe wieże górujące nad okolicą, wzbudzały respekt. Gwarantowały one spokojną egzystencję okolicznym mieszkańcom. Jednakże w

obrębnie tych murów toczyło się codzienne życie, pełniły one nie tylko funkcję strażnicy całkowicie podporządkowaną potrzebą wojny, ale mieszkania, siedziby namiestników królewskich i książąt. Zazwyczaj zakładane były w sąsiedztwie rzeki, na wzgórzach, skarpach, wyspach bądź półwyspach. Spełniały funkcje obronne, bądź były prywatnymi siedzibami.

Obiekty architektury znajdujące się w rejestrze zabytków nieruchomych przedstawiono poniżej:

- **zespół pałacowy w Kolsku**, ul. Piastowska 48, obejmujący pałac, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: L-426/A z 31.03.2011 z 2 poł. XIX w. i park, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 3206 z 27.12.1983 z poł. XIX w.,
- **zespół pałacowy w Bielicach (gmina Kozuchów)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 3041 z 27.07.1978 i z 22.12.1997 z poł. XIX w., obejmujący pałac i park,
- **zespół pałacowy w Broniszowie (gmina Kozuchów)**, z XVI-XIX w., obejmujący pałac i dawny szpital, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 294 z 12.04.1961, park, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 3040 z 27.07.1978,
- **zespół pałacowy w Czciradzu (gmina Kozuchów)**, z XVII-XIX w., obejmujący pałac, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 2149 z 8.05.1971 z XVI w. i XVIII/XIX w. i park wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 3038 z 27.07.1978,
- **zespół pałacowy w Drwalowicach (gmina Kozuchów)**, z 1 poł. XIX w., obejmujący pałac, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 2150 z 8.05.1971 i park, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 3043 z 28.07.1978,
- **zamek w Kozuchowie**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 96 z 16.04.1958 z XIII-XIV w., XVII w. i XVIII w.,
- **zespół pałacowy w Kozuchowie**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 94 z 16.04.1958 z XVIII-XIX w., obejmujący pałac i park, obecnie im. Poniatowskiego,
- **zespół pałacowy w Lasocinie (gmina Kozuchów)**, z XVIII-XIX w. i 1904 r., obejmujący pałac, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 1904 z 14.04.1971 i z 5.05.1971 i park wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 3042 z 28.07.1978,
- **zespół dworski w Mirocinie Średnim (gmina Kozuchów)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 396 z 2.04.1963 z XVII w., obejmujący dwór obronny i park,
- **zespół dworski w Radwanowie (gmina Kozuchów)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 1586 z 15.02.1965 z pocz. XIX w., obejmujący ruiny dworu,

czworak, budynek gospodarczy, park, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3044 z 28.07.1978 i dwór II, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3347 z 29.08.1997 z 2 poł. XIX w.,

- **zespół dworski w Solnikach (gmina Kozuchów)**, z XVII-XIX-XX w., obejmujący dwór i oranżerię, wpisane do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3016 z 7.04.1978 i park, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3037 z 27.07.1978,

- **zespół pałacowy w Studzieńcu (gmina Kozuchów)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 400 z 15.04.1963 z XVIII-XIX w., obejmujący pałac, oficynę, spichlerz, stodoły i park, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3039 z 27.07.1978

- **zespół dworski „średni” w Stypulowie (gmina Kozuchów)**, obejmujący dwór, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: L-554 z 12.04.1961 z 1683r. i 1844 r. i park, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3110 z 30.09.1978 z XIX w.,

- **zespół pałacowy w Chelmku-Kochanowo (gmina Nowa Sól)**, z XVI-XIX w., obejmujący pałac, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 1429 z 02.02.1965, zajazd, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 1428 z 02.02.1965 i budynek gospodarczy, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 1430 z 02.02.1965,

- **zespół willowy Karla Jansona w Nowej Soli**, ul. Bankowa 3, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: L-145/A z 24.06.2004, po 1920 r., obejmujący willę, ogród, fontannę i schody i ogrodzenie,

- **zespół pałacowy w Borowie (gmina Nowe Miasteczko)**, z XVIII-XIX w., obejmujący pałac, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 2147 z 8.05.1971, oficynę, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 2148 z 8.05.1971 i park, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3052 z 28.07.1978,

- **zespół zamkowy w Milakowie (gmina Nowe Miasteczko)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 1952 z 21.04.1971 z ok. 1600 r. i XIX/XX w., obejmujący zamek, obwarowania ziemno-wodne i park,

- **zespół zamkowy w Siedlisku**, z XVI-XIX w. i pocz. XX w., obejmujący ruiny zamku, wpisane do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 16/132 z 2.01.1950, park, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3105 z 28.09.1978 i mauzoleum księżnej Wandy Henckel v. Donnesmarck, wpisane do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3236 z 16.07.1991 z pocz. XX w.,

- **dwór w Książu Śląskiem (gmina Kozuchów)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 362 z 22.03.1963 z pocz. XIX w.,

- **dwór w Słocinie (gmina Kozuchów)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 299 z 12.04.1961 z 1799 r.,
- **dwór w Stanach (gmina Nowa Sól)**, obecnie dom nr 77, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 1374 z 29.09.1964 z ok. 1800 r.,
- **pałac „Agora” w Nowej Soli**, ul. Wrocławska (dec. Armii Czerwonej) 16 a, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3211 z 16.04.1984 z 2 poł. XIX w.,
- **pałacyk w Nowej Soli**, ul. Zjednoczenia (dec. ul Zielonogórska), wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 2228 z 11.06.1976 z XIX/XZ w.,
- **dwór w Borowie (gmina Nowe Miasteczko)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 2146 z 8.05.1971,
- **ruiny zamku w Borowie Polskim (gmina Nowe Miasteczko)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 442 z 30.04.1963 z ok. 1600 r.,
- **dwór II w Popęszycach (gmina Nowe Miasteczko)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 1906 z 19.04.1971 z XVIII w.,
- **dwór w Szybie (gmina Nowe Miasteczko)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3133 z 10.08.1979 z 1797 r.,
- **willa w Bytomiu Odrzańskim**, ul. Głogowska 18, wpisana do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3246 z 22.10.1992 z 1920 wraz z ogrodem,
- **willa w Bytomiu Odrzańskim**, ul. Głogowska 23, wpisana do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3247 z 22.10.1992 z 2 poł. XIX w. wraz z ogrodem,
- **willa w Bytomiu Odrzańskim**, ul. Żeromskiego 1, wpisana do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: L-425/A z 7.03.2011 z 1908 r.,
- **willa w Kozuchowie**, ul. 1 Maja 47, wpisana do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3245 z 3.06.1976 z 2 poł. XIX w. wraz z budynkiem gospodarczym i ogrodem,
- **willa w Nowej Soli**, ul. Muzealna 36, wpisana do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: L-707/A z 11.12.2016 z 1905 r.,
- **willa Gruschwitza w Nowej Soli**, ul. Muzealna 46 (dec. Armii Czerwonej), wpisana do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: L-641/A z 5.05.1976 z XIX/XX w.,
- **willa Lorenza w Nowej Soli**, ul. Wrocławska 22, wpisana do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: L-598/A z 7.08.2013 z 1869 r., 1888 r. i 1905 r.,

8.6. Parki i ogrody

Do najstarszych ogrodów na terenie powiatu należą parki przyzamkowe i przypałacowe, zakładane w XVIII i XIX w. Parki i ogrody tworzyły z tymi budowlami kompozycyjnie nierozzerwalną całość, dlatego też duża część parków współtworzy zespoły pałacowe lub dworskie, wpisane do rejestru zabytków nieruchomości (rozdział 9.5. Architektura rezydencjonalna). Poniżej przedstawiono parki i ogrody samodzielnie wpisane do rejestru zabytków nieruchomości:

- **park w Bonowie (gmina Bytom Odrzański)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3054 z 28.07.1978 z 2 poł. XIX w.,
- **park w Sobolicach (gmina Bytom Odrzański)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3049 z 28.07.1978 z 1862-1883 r.,
- **park pałacowy w Konotopiu (gmina Kolsko)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3069 z 1.08.1978 z pocz. XVIII w.,
- **park miejski w Kozuchowie**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3108 z 28.09.1978 z XIX w.,
- **park dworski w Mirocinie Górskim (gmina Kozuchów)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3035 z 27.07.1978 z XIX w.,
- **park dworski (II) w Mirocinie Średnim (gmina Kozuchów)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3036 z 2.04.1963 z pocz. XX w.,
- **park pałacowy („dolny”) w Stypołowie (gmina Kozuchów)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3109 z 30.09.1978 z 2 poł. XIX w.,
- **park w Borowie Dolnym (gmina Nowe Miasteczko)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3048 z 8.05.1971,
- **park w Popęzycach (gmina Nowe Miasteczko)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3056 z 29.07.1978 z poł. XIX w.,

8.7. Cmentarze

W okresie średniowiecza cmentarze istniały wyłącznie przy kościołach oraz klasztorach. Możliwych i zasłużonych grzebano w kryptach, pod posadzką świątyni, w obrębie prezbiterium lub w kaplicy. Począwszy od XVI w. nekropolie zakładano zazwyczaj poza murami miejskimi. Zwyczaj ten upowszechnił się w XVII i XVIII w. w miastach, zwłaszcza wśród gmin ewangelickich. Z tego czasu pochodzą dwa zachowane cmentarze, stanowiące obecnie lapidaria rzeźby nagrobnej w Kozuchowie z 1634 r. i Bytomiu Odrzańskim z 1654 r.

W XVIII w. upowszechnił się zwyczaj zakładania rodowych cmentarzy dworskich i pałacowych, które powstawały na obrzeżach parków. Posiadały one niekiedy mauzolea i połączone były aleją z rezydencją. Tego typu założenia istnieją w licznych rezydencjonalnych założeniach parkowych, m.in. w Bielicach (gm. Kozuchów), Borowie Wielkim (gm. Nowe Miasteczko), Drwalewicach (gm. Kozuchów) i Popęszycach (gm. Nowe Miasteczko). W wielu z nich zachowały się mauzolea i pomniki nagrobne.

Cmentarze znajdujące się w rejestrze zabytków nieruchomości przedstawiono poniżej:

- **cmentarz ewangelicki pw. Świętej Trójcy w Kozuchowie**, ul. 1 Maja, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3187 z 3.08.1981 z 1634r. i XVIII w. wraz z 14 kaplicami grobowymi z XVII-XVIII w.,
- **dawny cmentarz przy kościele w Borowie Polskim (gmina Nowe Miasteczko)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: L-661/A z 17.09.2014 z XVI-1945 r.,
- **dawny cmentarz przy kościele w Gołaszynie (gmina Nowe Miasteczko)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: L-665/A z 17.10.2014 z XV-1945 r., wraz z ogrodzeniem cmentarza kościelnego i bramką z XVI w. i kaplicą grobową w narożniku cmentarza z 3 ćw. XIX w.,
- **dawny cmentarz przy kościele w Nowym Miasteczku**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: L-680/A z 2.03.2015 z XIV-1833 r., wraz z ogrodzeniem cmentarza kościelnego i murem z XVI-XX w.,
- **dawny cmentarz przy kościele w Popęszycach (gmina Nowe Miasteczko)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: L-658/A z 1.09.2014 z XIV-XX w.,

Na uwagę zasługuje cmentarz parafialny przy kościele par. p.w. św. Michała Archanioła przy obecnej ul. Kościelna w Nowej Soli. Założony zapewne w końcu XVI w., stanowi najstarsze historyczne miejsce pochówku, związane jeszcze z osadą przedlokacyjną. Od 1828 r. nieczynny. W 1853 r. wycięto 26 dorodnych lip rosnących na jego terenie. Od strony północno-wschodniej, południowo-wschodniej. i południowo-zachodniej cmentarz zachowany w granicach pierwotnych. Od strony południowo-zachodniej na jego teren prowadzi barokowa brama z figurą św. Michała Archanioła w zwieńczeniu.

Kolejny zabytek stanowi cmentarz braci morawskich w Nowej Soli (obecnie park u zbiegu ulic Wrocławskiej i Muzealnej). Z planu kolonii wykonanego w 1762 r. na podstawie starszych źródeł oraz opisu sprzed 1759 r. wynika, iż cmentarz ten usytuowany był za ogrodem braci morawskich, otoczony ogrodzeniem i podzielony symetrycznie na dwie części aleją biegnącą od kościoła przez ogród. Proste, kamienne nagrobki ułożone były rzędami. W centralnej części cmentarza znajdował się nagrobek zmarłego w 1747 r. biskupa imieniem

Polycarpus. W czasach odbudowy kolonii po pożarze z 1759 r. cmentarz został nieznacznie powiększony w kierunku południowym i podzielony na cztery kwatery. Przed 1830 r. jego granica przesunięta została dalej na południe, aż do ciek wódny, a cmentarz podzielono na sześć kwater. Stan ten utrzymał się co najmniej do 1868 r. Mapa Nowej Soli z 1896 r. wskazuje na dalsze przesunięcie granicy w kierunku płd., aż do styku obecnej ulicy Muzealnej i Wrocławskiej. Wg opisów z lat 20-tych i 30-tych XX w. na cmentarz prowadziła brama umieszczona na osi głównej alei. Na końcu tej alei stał pomnik poświęcony braciom poległym w I wojnie światowej, otoczony tujami. Teren cmentarza porastały lipy, zaś nagrobki były rozmieszczone równomiernie. W prawej (zachodniej) części cmentarza spoczywały kobiety, w lewej (wschodniej) – mężczyźni.

8.8. Obiekty użyteczności publicznej

Budynki użyteczności publicznej od wieków stanowiły ważne miejsca w strukturze jednostek osadniczych. W nich miejscowa społeczność mogła zaspokajać swoje podstawowe potrzeby. Obiekty te lokowane były najczęściej w centralnych częściach miejscowości.

Ratusze są najstarszymi budynkami użyteczności publicznej. Były one określane mianem hali targowych i wznoszono je w konstrukcji drewnianej. Zachowane do dziś siedziby władz miejskich były wielokrotnie modernizowane i przebudowywane, zazwyczaj po pożarach:

- **ratusz w Kożuchowie**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 140 z 4.08.1959 z XV w. Został zbudowany po spaleniu starszego w 1488 r., w późniejszych latach niszczone był pożarami w latach 1554 r., 1637 r., 1692 r. i 1764 r. W czasie gruntownej przebudowy w latach 1848–1849 z gotyckiej budowli zachowano tylko ściany północną i zachodnią oraz wieżę. Nowa, trzykondygnacyjna budowla, ukształtowana została w stylu charakterystycznym dla berlińskiej szkoły K. F. Schinkla. Wypalony w 1945 r. ratusz został odbudowany wg projektu Michała Witwickiego, łączącego ściany gotyckie, z nowym segmentem, wzniesionym na miejscu dziewiętnastowiecznego traktu. Zawalona w czasie odbudowy wieża została odtworzona, ale bez hełmu. Z elementów gotyckich zachowały się dwa ostrołuczne portale oraz okna i wnęki w północnej elewacji.

Rycina 14. Ratusz w Koźuchowie

Źródło: <https://wrotalubuskie.eu>

- **zespół dawnego ratusza w Nowej Soli** (dawnego Urzędu Solnego), ul. Moniuszki 3, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: L-726/A z 8.09.2016 z XVI-XX w., obejmujący stary budynek dawnego Urzędu Solnego, budynek d. Kamery Solnej (ratusz) i nowy budynek dawnego Urzędu Solnego i kasy. Ratusz jest również jedną z najstarszych budowli w Nowej Soli. Wzniesiono go w latach 1574–1575, jako siedzibę cesarskiego urzędu solnego. Później mieściła się w nim kamera solna. Obiekt był wielokrotnie przebudowywany. Najstarsze fragmenty zachowały się w jego północnej części, w której piwnice i pomieszczenia dwu kondygnacji posiadają pierwotne kolebkowo-krzyżowe sklepienia. Funkcję ratusza gmach spełnia od 1820 r. Wówczas został rozbudowany na założeniu trzyskrzydłowym. Kolejne prace modernizacyjne miały miejsce w 1879 r. Dobudowano wtedy trzecią kondygnację oraz wzniesiono od frontu czteroboczną wieżę i aneks przyległy do zachodniego skrzydła. Obecny wygląd ratusz zawdzięcza kolejnej przebudowie, która miała miejsce w latach 30. XX w. Podwyższono wtedy wieżę i zmieniono elewację, nadając budowli utylitarny, surowy i ubogi w detale architektoniczne wizerunek.

Rycina 15. Ratusz w Nowej Soli
Źródło: www.zabytek.pl

- **ratusz w Nowym Miasteczku**, Rynek 1 i 2, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: L-681/A z 30.04.1963 i z 15.02.1965 z XVIII-XIX w. Obecna murowana budowla z wieżą została wzniesiona w latach 1644-1655. W latach 1818-1821 została dobudowana druga kondygnacja oraz zachodnie skrzydło w stylu późnoklasycystycznym. Pod koniec XIX w. skrzydło północne zostało przebudowane w stylu neogotyckim. Ratusz został wzniesiony na planie litery "L". Od strony południowo-wschodniej znajduje się czterokondygnacyjna wieża, wzniesiona na planie prostokąta i zakończona dachem hełmowym z podwójnym prześwitem zwieńczonym iglicą. W górnej części wieży znajdują się tarcze zegarowe. Do ratusza wchodzi się od strony południowej i północnej, wejścia są ozdobione herbami Nowego Miasteczka.

Rycina 16. Ratusz w Nowym Miasteczku

Źródło: www.zabytek.pl

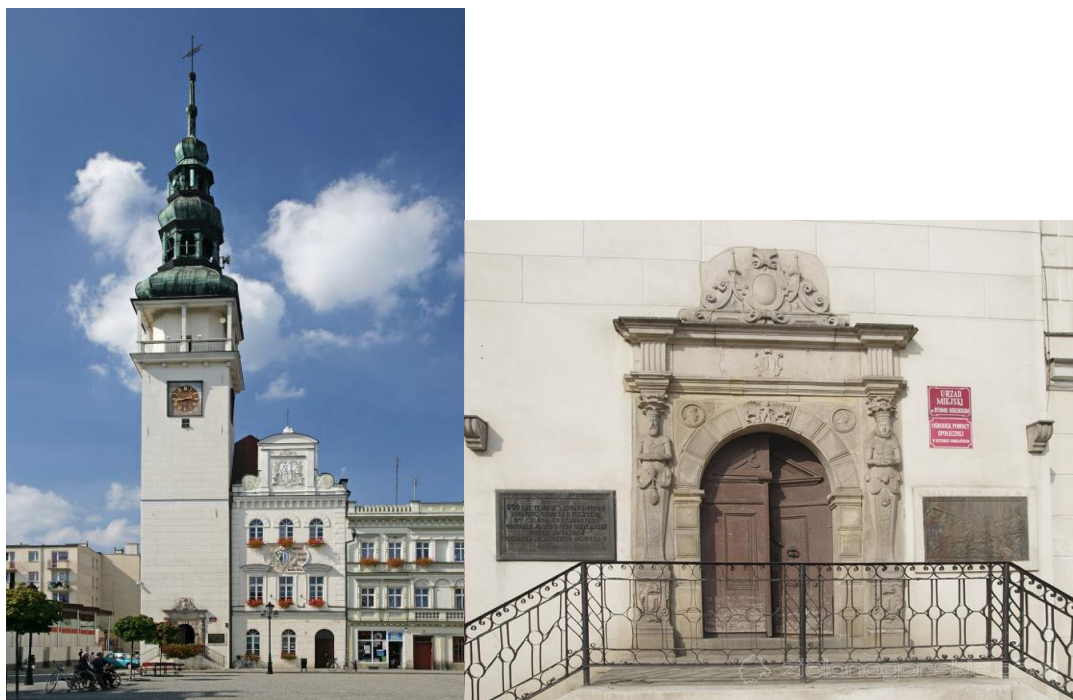
- **ratusz w Otyniu**, Rynek, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 448 z 30.04.1963 z XVIII-XIX w., zaprojektowany na planie kwadratu, budynek pochodzi z 1844 r. i jest kolejną, późnoklasycystyczną, wersją tego typu budowli. Wszystkie wcześniejsze zostały strawione przez pożary, które wielokrotnie niszczyły miasto.

Rycina 17. Ratusz w Otyniu

Źródło: www.zabytek.pl

- **ratusz w Bytomiu Odrzańskim**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 36 z 13.06.1953 został wzniesiony w latach 1602–1609 w stylu późnorenesansowym, jest jednym z najwartościowszych przykładów zabytkowej architektury municypalnej na terenie powiatu nowosolskiego. Pierwszy ratusz powstał po wydaniu przez księcia Jana II żagańskiego w 1483 r. pozwolenia na budowę. Budynek stanął pośrodku Rynku, przy jego budowie wykorzystano zaś materiał pochodzący z rozebranej kaplicy zamkowej. Po zniszczeniu budowli przez pożar nowy ratusz wzniesiono w latach 1602–1609 na rogu zachodniej pierzei Rynku i obecnej ul. Kożuchowskiej. W 1694 r. i tę budowlę strawił pożar - jej odbudowa nastąpiła w 1697 r. Wówczas wykorzystano ocalałe mury i portal renesansowy. W 1950 r. od uderzenia pioruna destrukcji uległ hełm wieży. Spadające fragmenty spalonego hełmu zniszczyły ganek z rzeźbionymi kamiennymi kolumnkami. Hełm odbudowano w 1964 r. Charakterystycznym elementem budowli jest smukła siedmiokondygnacyjna wieża wzniesiona na rzucie prostokąta. Do wejścia w przyziemiu wieży prowadzą schody, przed katastrofą w 1950 r. obudowane kamiennym gankiem. Wejście obramione kamiennym portalem, bogato zdobionym m.in. herbowym kartuszem, pilastrami w formie kariatyd i boniowaniem. Wieżę wieńczy arkadowa galeria i kopulasty hełm z dwiema latarniami. Pod galerią znajduje się zegar. Ściana szczytowa budynku ratuszowego ozdobiona płaskorzeźbionym kartuszem z herbem Bytomia.

Rycina 18. Ratusz w Bytomiu Odrzańskim

Źródło: www.zabytek.pl

Pozostałymi obiektami użyteczności publicznej wpisanymi do rejestru zabytków nieruchomości w powiecie nowosolskim są:

- **szpital w Mirocinie Górnym (gmina Kożuchów)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 1583 z 15.02.1965 z 1846 r.,
- **szkoła w Lubięcinie (gmina Nowa Sól)**, wpisana do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 394 z 2.04.1963 z 1 poł. XIX w.,
- **szkoła w Stanach (gmina Nowa Sól)**, wpisana do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 1390 z 29.09.1964 z 1 poł. XIX w.,
- **szkoła w Nowej Soli**, ul. Bohaterów Getta 7, wpisana do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 2232 z 17.05.1976 z 1901 r.,
- **dawna łaźnia miejska w Nowej Soli**, ul. 9 Maja, wpisana do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: L-436/A z 4.05.1976 z XIX/XX w.,
- **muzeum w Nowej Soli**, ul. Muzealna (dec. Świerczewskiego) 20, wpisane do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 2210 z 4.05.1976 z XIX w.,
- **sąd obecnie rejonowy w Nowej Soli**, ul. Piłsudskiego 24, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 2221 z 11.05.1976 z XIX/XX w.,
- **dawny szpital powiatowy w Nowej Soli**, ul. Sienkiewicza, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: L-686/A z 15.05.2015 z 1928-1930 r.,

8.9. Architektura obronna

Zakładane w XIII w. miasta, otaczane początkowo palisadą, otrzymały u progu następnego stulecia wysokie mury obronne z basztami z kamienia polnego, rzadziej z cegły. W XV w. wiele miast wzmocniono obwarowania o drugie pasmo murów z bastcjami, co związane było z rozwojem sztuki wojennej. Począwszy od XVII w. mury obronne popadały stopniowo w ruinę. W XIX w., w związku z rozwojem przestrzennym miast i wymogami komunikacji, rozebrano większość bram i murów. Proces likwidacji obwarowań zahamowany został pod koniec XIX w. z uwagi na dostrzegane w nich wartości zabytkowe.

Średniowieczne mury miejskie wraz z bramami, basztami łupinowymi oraz cylindrycznymi basztami prochowymi lub więziennymi, zachowały się w pełnych obwodach w Kożuchowie, który od XIV w. posiadał miejskie mury obronne, wyznaczające jego średniowieczne granice. Powstały one na starszych umocnieniach drewniano-ziemnych. Pozwolenie na obwarowania, gród kasztelański otrzymał w 1283 r. wraz z prawami miejskimi nadanymi mu przez Konrada II. Jednym z zabytków architektury obronnej na terenie powiatu

nowosolskiego wpisanym do rejestru zabytków są **mury obronne z basztami w Kożuchowie**, wpisane do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 95 z 16.04.1958 z XIII-XVI w.

Starszy mur wewnętrzny powstał w 1 połowie XIV w. Zbudowano go z warstwowo ułożonych kamieni i łupku granitowego. Pierwotnie sięgał w najwyższych partiach 8 m wysokości, wzmocniony był 12 prostokątnymi czatowniami (do dnia dzisiejszego zachowało się ich 7). Do miasta prowadziły 3 bramy; Głogowska, Żagańska i Krośnieńska. Prawdopodobnie na murach znajdowały się drewniane hurdycje. W skład systemu obronnego wchodził zbudowany w XIV w. zamek, otoczony murem kurtynowym. Drugi pierścień murów dobudowano na przełomie XV/XVI w. Konieczność wzmocnienia obwarowań podyktowane było pojawieniem się nowych technik wojennych z zastosowaniem artylerii. Nowe mury wyposażono w półkoliste basteje, a bramy miejskie murów wewnętrznych połączono z zewnętrznym tzw. szyją – długim gankiem obmurowanym po bokach. Całość obwarowań miejskich otaczała fosa, a poza nią znajdowały się wały. W XVII w., po wojnie 30-letniej, miasto popadło w ruinę. Po wielkim pożarze w 1764 r. część murów zewnętrznych rozebrano do wysokości 1-2 m. Pozyskano w ten sposób budulec na odbudowę domów.

W związku ze zmianą układu przestrzennego miasta i jego rozbudową, dla usprawnienia komunikacji rozebrano w 1819 r. bramę Żagańską, a następnie Głogowską i część Krośnieńskiej. W końcu XIX i na początku XX w. osuszono fosę i rozebrano mury otaczające zamek. W okresie tym do murów dobudowano wiele budynków gospodarczych i mieszkalnych. System obronny Kożuchowa, pomimo licznych rozbiórek i zmian wprowadzanych na przestrzeni wieków, należy do najlepiej zachowanych na terenie Dolnego Śląska.

8.10. Zabytki techniki

Nie zachowały się najstarsze urządzenia techniczne z okresu od XIII w. do XVII w. Były to głównie urządzenia poruszane siłą wody (młyny, folusze, farbiarnie, kuźnice, a także mennice itp.) i wiatru. O ich istnieniu świadczą przekazy źródłowe, w tym dokumenty i oznaczenia na archiwalnych mapach i planach. Późniejsze tego typu obiekty zachowały się fragmentarycznie, głównie jako fundamenty budowli oraz konstrukcji hydrotechnicznych.

W XIX w. w kilku miejscowościach znajdowały się młyny wietrzne. Obecnie na terenie powiatu nowosolskiego zachowały się także trzy wiatraki typu koźlak w Lubięcinie (gm. Nowa Sól) wzniesione w latach 1705 i 1817 i na początku XIX w.:

- **wiatrak koźlak, drewniany w Lubięcinie (gmina Nowa Sól)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 1372 z 28.09.1964 z 1817 r.,
- **wiatrak koźlak, drewniany w Lubięcinie, (gmina Nowa Sól)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 1371 z 28.09.1964 z 1705 r. i 1879 r.,
- **wiatrak koźlak, drewniany w Lubięcinie (gmina Nowa Sól)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3165 z 19.06.1980 z XIX w.,

Z XIX w. pochodzą również wiatraki w Bytomiu Odrzańskim.

Jednym z zabytków techniki jest **most podnoszony nad kanałem portowym w Nowej Soli**, al. Wolności, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: L-489/A z 25.04.2012 z 1927 r., który jest również unikatowym w skali Polski i Europy mostem ruchomym z podnoszonym przęsłem.

Wybudowany został w 1927 r. Najstarszy ze znanych mostów na nowosolskim kanale portowym zaznaczono na mapie z 1753 r. Później, w 1831 r. źródła notują rozbudowę portu i budowę nowego mostu drewnianego, już nie stałego, lecz zwodzonego. W 1896 r. zastąpiono go mostem stalowym o analogicznym, jak wcześniej ustroju mostu zwodzonego kłapowego. Obecny most poddano w latach 1954-55 gruntownemu remontowi. Od 1988 r. z uwagi na zły stan techniczny most był przeznaczony wyłącznie do ruchu pieszego. Po remoncie kapitalnym konstrukcji mostu i mechanizmu podnoszenia, zakończonym w 1993 r. jego stan techniczny jest bardzo dobry.

Elementami składowymi mostu przesądzającymi o jego walorach historyczno-technicznych są: przęsło i mechanizm podnoszenia, który pierwotnie był napędzany ręcznie, obecnie zaś elektrycznie. Podporami mostu są skrzynie żelbetowe posadowione poniżej lustra wody na palach drewnianych. Konstrukcję mostu stanowią dwa dźwigary stalowe o rozpiętości 12,6 m., z jazdą dołem. Między dźwigarami znajdują się jezdnie, a po zewnętrznych stronach - chodniki dla pieszych. Na przyczółkach zamontowana została konstrukcja stalowa umożliwiająca podnoszenie mostu. Składa się ona z ram poprzecznych oraz dwu ram podłużnych. Ramy te na wysokości rygla są na stałe ze sobą połączone i dodatkowo stężone konstrukcją stalową.

Rycina 19. Most nad kanałem portowym w Nowej Soli

Źródło: www.gazetalubuska.pl

Cennym zabytkiem techniki jest **most kolejowy w Stanach (gmina Nowa Sól)**, kratownicowy nad rz. Odrą wraz ze strażnicami przy zach. przyczółku, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: L-634/A z 20.01.2014 z 1907-1909 r. Jest to jednotorowy most z przęsłami ze stalowych kratownic o długości 642 metrów i przęsłem nurtowym długości 100,01 m. Na obu końcach mostu na filarach umieszczono po dwa zespoły ceglanych strażnic – blokhauzów w formie neogotyckich wież. Dwupiętrowe budynki strażnic, usytuowane po obu stronach toru, połączone były 12-metrowymi poternami i dysponowały własnymi ujęciami wody (studniami). Most funkcjonował do połowy lat 90. lecz obecnie jest niewykorzystywany w złym stanie technicznym.

Kolejnym zabytkiem techniki na terenie powiatu nowosolskiego jest **wieża ciśnień w Koźuchowie**, ul. Szprotawska, wpisana do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 2360 z 11.07.1976 z 1908 r. o wysokości 38,90 m. Usytuowana jest w najwyższym punkcie miasta, 111,80 m n.p.m. w otoczeniu zabudowy miejskiej i zieleni. Od stacji pomp dzieli ją odległość kilkuset metrów, sąsiaduje natomiast z ciągiem starych fortyfikacji miejskich. To ostatnie sprawiło, że nadano jej formę imitującą wieżę zamkową/blanki, nadwieszenie partii zbiornika. W tym kontekście obiekt stanowi przykład maskowania funkcji inżynierskich dzieła historycznymi kostiumami, nawiązującymi w tym przypadku do średniowiecznego budownictwa obronnego. Obiekt zbudowano z cegły klinkierowej. Zwężający się ku górze trzon, wzniesiony na planie koła, podtrzymuje zbiornik typu Intze. Część dolna kształt ściętego stożka. Na trzonie spoczywa część górna, walcowata, kryjąca zbiornik. Na niej wsparta jest konstrukcja dachowa z więźbą drewnianą, również w kształcie stożka, z pokryciem ceramiczną dachówką. Elewacje klinkierowe urozmaicone są ciosami piaskowca. W tympanonie umieszczono płaskorzeźbę z herbem miasta i wstęgą, na której widnieje data

1908. Ten zabytek techniki nadal spełnia swoją funkcję, służąc zapewnieniu stabilnego ciśnienia w wodociągu.

Rycina 20. Wieża ciśnień w Kozuchowie

Źródło: www.wiezecisnien.eu

8.11. Zabytki przemysłowe

Na terenie powiatu nowosolskiego znajduje się wiele założeń przestrzennych o funkcji przemysłowej. Jednak założenia te z biegiem lat uległy niejednokrotnie zatarciu w skutek ich wygaszania, bądź przekształcenia. Obecnie ich potencjał nie jest wykorzystywany, zatem należy dążyć do „przywrócenia życia” w tych miejscach.

Jednym z zabytków poprzemysłowych są magazyny solne, jedyne tego typu zabytki w kraju, świadczące o historii miasta Nowa Sól i jego funkcji. Zachowało się kilka takich obiektów: **magazyn przy pl. Solnym** (wybudowany w 2 połowie XVII wieku), wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 368 z 22.03.1963, przy ul. Wróblewskiego (3 budynki z 1774 roku) oraz przy ul. Garbarskiej (dawny młyn wodny używany do przechowywania soli). Magazyny te należały do terenów factorii solnej. Do końca XX w. pełniły różne funkcje magazynowe, potem zaczęły niszczeć.

Do najstarszych i najciekawszych przykładów architektury przemysłowej należy **zespół fabryczny „Stara Huta”, obecnie Zakłady Metalurgiczne „Dozamet” w Nowej Soli**, ul. Piłsudskiego 40, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: L-101/A z 5.05.1976, 24.07.1976 i z 21.07.2003, obejmujący prototypownię i wydział elektryczny z 1897 r. i pocz. XX w., laboratorium z pocz. XX w., trafostację z pocz. XX w., wieżę ciśnień z pocz. XX w., stację prób z pocz. XX w., małą odlewnię z 1897 r., narzędziownię (budynek

zaopatrzenia) z pocz. XX w., budynek administracji z 1897 r., portiernię z 1897 r., willę właściciela z od 1853 r. sąd i prokuraturę oraz ogród willowy z fontanną i murem z 2 poł. XIX w.,

Z zachowanych zabudowań fabryki nici przy ul. Wrocławskiej 20 najstarsze pochodzą z 2 poł. XIX w. Należą do nich: budynek stołówki (1869), budynek portierni północnej (4 ćw. XIX w.) – oba z cegły klinkierowej, budynki działu mechanicznego (4 ćw. XIX w.), eklektyczny budynek administracyjny i eklektyczny budynek dawnej portierni (oba z 4 ćw. XIX w.) oraz budynek dawnej elektrowni (kon. XIX w.). Znajdujący się na terenie fabryki budynek mieszkalny – pierwotnie mieszkanie ogrodnika, parterowy, kryty dachem mansardowym, pochodzi z pocz. XX w. Wieża ciśnień powstała w 1924 r. Budynki przędzalni lnu i niciarni lnu uzyskały swą obecną formę architektoniczną w 2 ćw. XX w. Architektura istniejących obiektów na terenie zespołu nie odbiega od większości budynków fabrycznych z tego okresu, jednakże cały zespół posiada znaczącą wartość historyczną jako jeden z najstarszych i największych zakładów przemysłowych Nowej Soli. W chwili obecnej zabudowania dawnej fabryki nici nie są użytkowane i ulegają postępującej dewastacji.

Z 1865 r. pochodzi **zespół gazowni w Nowej Soli**, ul. 9 Maja 9, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 3297 z 10.06.1994 z 2 poł. XIX w., obejmujący dom dyrektora gazowni, dom głównego technologa gazowni, warsztaty, urządzenia chłodnicze i oczyszczające, kotłownię (warsztat), łaźnię, maszynownię i kotłownię c.o.

Zespół zabudowy nieczynnego obecnie **browar w Nowej Soli**, ul. Wrocławska 21, wpisany jest do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 2214 z 5.05.1976 z 1916 r. W jego skład wchodzi: budynek administracyjnobiurowy, budynek słodowni, warzelni i laboratorium, rozlewnia piwa beczkowego, rozlewnia piwa butelkowego, leżakownia, fermentownia, budynek mieszkalny.

Z lat 1898-1899 pochodzą budynki rzeźni miejskiej (ul. Bohaterów Getta 4). Wzniesione z cegły klinkierowej, zaprojektowane przez mistrza budowlanego Brannaschka z Żagania z użyciem form nawiązujących do stylu florenetyńskiego, tworzą jednorodny stylowo zespół o istotnych wartościach artystycznych. Dominantę stanowi budynek z wieżą zwieńczoną krenelażem. Obecnie budynki nie są użytkowane.

Tradycje związane z przemysłem cegielniczym stanowią wyróżniające dziedzictwo. **Zespół cegielni w Broniszowie (gmina Kozuchów)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: L-277/A z 26.02.2008z 4 ćw. XIX w., obejmuje piec kręgowy typu Hoffmana, wyrobownię i suszarnie (3 wiaty drewniane).

8.12. Kultura niematerialna

Niematerialne dziedzictwo kulturowe oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Pomocne są w tym Gminne Ośrodki Kultury, które w sposób instytucjonalny dbają o zachowanie dziedzictwa kultury niematerialnej. Na terenie powiatu organizowane są konkursy, festiwale, spotkania kultywujące i budujące tożsamość lokalną. W tym obszarze działają również organizacje społeczne. Władze powiatu podejmują również działania wspierające popularyzację bogactwa i dorobku kulturowego powiatu nowosolskiego.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe jest również niezmiernie istotne w procesie kształtowania tożsamości każdej grupy społecznej i jednostki. Do niematerialnego dziedzictwa zalicza się:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne,
- praktyki społeczno-kulturowe,
- wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

9. Dobra kultury objęte prawnymi formami ochrony

W myśl art. 6 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, za zabytki nieruchome uznaje się krajobraz kulturowy, układy urbanistyczne i ruralistyczne z zespołami budowlanymi, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Pod względem zasobów dziedzictwa kulturowego powiat nowosolski charakteryzuje się znacznymi walorami.

Zabytki nieruchome, rejestrowe, powinny być oznaczone wzorem znaku informacyjnego, który przedstawiony jest poniżej. Za jego umieszczenie odpowiedzialny jest starosta danego powiatu. Wzór znaku został ustanowiony w Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r.

Rycina 21. Wzór znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Rejestr zabytków województwa lubuskiego prowadzony jest przez Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Zielonej Górze. Do rejestru zabytków wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru zabytków, a także jego nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna (art. 8, 9 pkt. 1, 2).

W Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Zielonej Górze prowadzone są trzy rejestry zabytków:

1. Rejestr zabytków nieruchomych (księga A).

2. Rejestr zabytków ruchomych (księga B).
3. Rejestr zabytków archeologicznych (księga C).

9.1. Obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków nieruchomych województwa lubuskiego

Zgodnie z art. 3 pkt. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z Dz. z 2018 r. poz. 2067 z późn. zm.) zabytek to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich część lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

W myśl art. 6 ust. 1 pkt. 1 ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania zabytki nieruchome, będące w szczególności:

- krajobrazami kulturowymi,
- układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- działami architektury i budownictwa,
- działami budownictwa obronnego,
- obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- cmentarzami,
- parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Ochronie mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej (art. 6 ust. 2).

W Dziale Ewidencji i Rejestru Zabytków Narodowego Instytutu Dziedzictwa gromadzone są decyzje o wpisie do rejestru zabytków z terenu całego kraju, do dostarczenia których zobligowani są Wojewódzcy Konserwatorzy Zabytków. Zgodnie z obowiązującymi przepisami jeden egzemplarz każdej decyzji winien być przesyłany do Narodowego Instytutu Dziedzictwa. Procedury administracyjne związane z wydawaniem decyzji (m.in. możliwość składania odwołań, a także tryb skreślenia zabytków z rejestru) powodują, że niektóre dokumenty wpływają do NID ze znacznym opóźnieniem. W niniejszym wykazie mogą wystąpić rozbieżności z zapisami w księgach rejestru, prowadzonych w poszczególnych województwach. Ponadto w spisie ujęto niektóre obiekty już nieistniejące, ponieważ mogą

być usunięte z wykazu dopiero po wydaniu przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego prawomocnej decyzji o skreśleniu zabytku z rejestru.

Rejestr zabytków ulega ciągłym zmianom, nie tylko z racji wpisywania nowych lub skreślenia obiektów, które uległy zniszczeniu lub utraciły wartości zabytkowe. Liczne zabytki drewniane zostały przeniesione do skansenów i wpisane do inwentarza muzealnego, co skutkuje skreśleniem z rejestru zabytków.

Zabytki wpisane do rejestru zabytków z terenu powiatu nowosolskiego zostały przedstawione w poniżej.

Tabela 3. Zabytki na terenie Powiatu Nowosolskiego wpisane do rejestru zabytków nieruchomych

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
1.	Park typu swobodnego (pow. 3,5 ha)	BONÓW	Bytom Odrzański		3054	29.07.1978
2.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Cmentarna 20, ob. Konopnickiej 3	1379	28.09.1964
3.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Dworcowa 2, ob. 6	1380	28.09.1964
4.	Kamienica wraz z terenem działki nr 448	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Dworcowa 20	3249	22.10.1992
5.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Dworcowa 39, ob. 7	1381	28.09.1964
6.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Dworcowa 40, ob. 5	1382	28.09.1964
7.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Dworcowa 41, ob. 3	1383	28.09.1964
8.	Willa w granicach dz. 334 i 335/1 wraz z terenem (założ. historyczne)	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Głogowska 18	3246	22.10.1992
9.	Willa na dz. 322/2 i dwa budynki gosp. wraz z terenem założenia (dz.322/1 322/3, 323)	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Głogowska 23	3247	22.10.1992
10.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Głogowska 30, ob. 29	1384	29.09.1964
11.	Kamienica (nie istnieje)	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Głogowska 31	1385	29.09.1964

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
12.	Kamienica (nie istnieje)	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Głogowska 33	1386	29.09.1964
13.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Głogowska 38, ob. 35	407	02.04.1963
14.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Głucha 1, ob. Widok 1	1387	29.09.1964
15.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Głucha 2, ob. Widok 2	1388	29.09.1964
16.	Kamienica Dom Napoleona	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Górna 1	152	10.03.1960
17.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Kopernika 10, d. Szpitalna 7	1407	30.09.1964
18.	Dom mieszkalny na dz. 427/2 wraz z terenem działki	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Kopernika 12	3272	11.03.1993
19.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Kopernika 8, d. Szpitalna 6	1406	30.09.1964
20.	Kamienica (nie istnieje)	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Kopernika d. Szpitalna 10	1408	30.09.1964
21.	Kamienica (nie istnieje)	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Kopernika d. Szpitalna 12	1409	30.09.1964
22.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Kościelna 7, ob. 6	1177	15.04.1964
23.	Kamienica (nie istnieje)	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Kościelna 9	406	02.04.1963
24.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Kożuchowska 31, ob. 13	L-218/A (d. 1176)	15.04.1964

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
25.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Kożuchowska 32, ob. 11	1172	15.04.1964
26.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Kożuchowska 33, ob. 9	1173	15.04.1964
27.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Kożuchowska 34, ob. 7	1174	15.04.1964
28.	Kamienica (nie istnieje)	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Kożuchowska 35/36	1175	15.04.1964
29.	Kamienica (nie istnieje)	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Krzywoustego 26	1199	20.04.1964
30.	Kamienica (nie istnieje)	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Krzywoustego 6	1178	20.06.1964
31.	Kamienica (nie istnieje)	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Krzywoustego 9	1198	20.04.1964
32.	Wiatrak koźlak	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Młyńska	3139	11.09.1979
33.	Budynek mieszkalny (dawna komora celna) w granicach dz. 186/2	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Mostowa 1, ob. Wodna 8	3250	22.10.1992
34.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Nadbrzeżna 2	L-107/A (d.1200)	20.06.1964
35.	Kamienica (nie istnieje)	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Nadbrzeżna 5	1421	30.09.1964
36.	Kamienica (nie istnieje)	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Nadbrzeżna 5a	1394	29.09.1964
37.	Budynek mieszkalny na dz. 273/1 w jej granicach	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Nadbrzeżna 8	3248	22.10.1992

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
38.	Kamienica, wpis w trakcie weryfikacji	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Nadbrzeżna 7 (d.9)	1396	30.09.1964
39.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Nadbrzeżna ob. między nr 6 a 7 (d.8)	1395	30.09.1964
40.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Nowe Miasto 16, ob. 23	1397	30.09.1964
41.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Nowe Miasto 20. ob. 17	1398	30.09.1964
42.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Nowe Miasto 26, ob. 9	1399	30.09.1964
43.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Nowe Miasto 28, ob. 7	1400	30.09.1964
44.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Nowe Miasto 30, ob. 3	1401	30.09.1964
45.	Wiatrak koźlak /nie istnieje/	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Polna	3138	11.09.1979
46.	Dom	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Rynek 10	455	30.04.1963
47.	Dom	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Rynek 11	408	02.04.1963
48.	Dom	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Rynek 12	409	02.04.1963
49.	Dom	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Rynek 13/14	1378	28.09.1964

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
50.	Dom	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Rynek nr 15 i 15a - Hotel Pod złotym lwem	412	02.04.1963
51.	Dom	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Rynek nr 18	L-560/A (d.456)	30.04.1963
52.	Dom	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Rynek nr 19	L-561/A (d.410)	02.04.1963
53.	Dom	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Rynek nr 2	1375	28.09.1964
54.	Dom	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Rynek nr 20	411	02.04.1963
55.	Dom	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Rynek nr 21	457	30.04.1963
56.	Dom	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Rynek nr 22	458	30.04.1963
57.	Dom	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Rynek nr 23	459	30.04.1963
58.	Dom	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Rynek nr 24	460	30.04.1963
59.	Dom	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Rynek nr 25	461	30.04.1963
60.	Dom	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Rynek nr 26	462	30.04.1963
61.	Dom	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Rynek nr 27	L-790/A (d.405)	02.04.1963
62.	Dom	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Rynek nr 3	1376	28.09.1964

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
63.	dom	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Rynek nr 4	450	30.04.1963
64.	Dom	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Rynek nr 5	451	30.04.1963
65.	Dom	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Rynek nr 6	452	30.04.1963
66.	Dom	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Rynek nr 8	453	30.04.1963
67.	Dom	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Rynek nr 9	454	30.04.1963
68.	Dom	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Rynek nr 9a	1377	28.09.1964
69.	Budynek gospodarczy	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Szeroka 8	1416	30.09.1964
70.	Kamienica, nie odnaleziono w terenie, wpis w trakcie weryfikacji	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Szewska 15 (w Bytomiu Odrzańskim nie ma ulicy Szewskiej) najprawdopodobniej ob.Szeroka 23	1404	30.09.1964
71.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Szewska 19 ob. Szeroka 15?	1405	30.09.1964
72.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Szewska 4 ob. Szeroka	1402	30.09.1964
73.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Szewska 8 ob. Szeroka	1403	30.09.1964

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
74.	Budynek gospodarczy	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Szeroka 8	1416	30.09.1964
75.	Kościół poewangelicki	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański		413	02.04.1963
76.	Dom	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Wąska 1	1410	30.09.1964
77.	Dom	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Wąska 2	1411	30.09.1964
78.	Dom	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Wąska 3	L-249/A (d. 1422)	30.09.1964
79.	Dom, nie istnieje	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Wąska 5	1412	30.09.1964
80.	Kamienica	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Wąska 7, ob. 6	1413	30.09.1964
81.	Willa	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Żeromskiego 1	L-425/A	07.03.2011
82.	Ratusz i freski	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański		36	13.06.1953
83.	Miasto Bytom Odrzański	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański		69, 2168	07.11.1957 31.01.1975
84.	Kościół św. Hieronima	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański		393	02.04.1963
85.	Plebania (nie istnieje)	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański		1414	03.09.1964
86.	Remiza Straży Pożarnej	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański		1415	30.09.1964

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
87.	Park krajobrazowy (o pow. 19 ha)	SOBOLICE (obręb Bodzów)	Bytom Odrzański		3049	28.07.1978
88.	Kaplica barokowa z początku XVIII w., kaplica barokowa z 1728 r., kaplica neoklasycystyczna z ok. 1846 r., mur cmentarny	BYTOM ODRZAŃSKI	Bytom Odrzański	Cmentarna, na Cmentarzu Komunalnym	L-824/A	27.02.2019
89.	Park pałacowy	KOLSKO	Kolsko		3206	27.12.1983
90.	Kościół św. Jana Chrzciciela	KOLSKO	Kolsko		545	03.05.1963
91.	Kościół fil. pw. św. Anny	KONOTOP	Kolsko		208	20.03.1961
92.	Park pałacowy	KONOTOP	Kolsko		3069	01.08.1978
93.	Pałac	KOLSKO	Kolsko	Piastowska 48	L-426/A	31.03.2011
94.	Park krajobrazowy, pałac, dz. nr 10/5 o pow.5,53 ha	BIELICE	Kożuchów		3041	27.07.1978, 05.01.2000r.
95.	Budynek dawnego szpitala	BRONISZÓW	Kożuchów		293	12.04.1961
96.	Pałac	BRONISZÓW	Kożuchów		294	12.04.1961
97.	Kościół par. św. Anny z wystrojem	BRONISZÓW	Kożuchów		52	21.03.1955
98.	Plebania	BRONISZÓW	Kożuchów		1417	30.09.1964
99.	Budynek parafialny (Organistówka)	BRONISZÓW	Kożuchów		1418	30.09.1964
100.	Chata nr 98 d. 107 weryfikacja	BRONISZÓW	Kożuchów		1419	30.09.1964

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
101.	Chata dawniej nr 99 (budynek posiadający obecnie nr 99 nie jest wpisany do rejestru zabytków) - ob. najprawdopodobniej nr 97	BRONISZÓW	Kożuchów		1420	30.09.1964
102.	Park	BRONISZÓW	Kożuchów		3040	27.07.1978
103.	Pałac	CZCIRADZ	Kożuchów		2149	08.05.1971
104.	Park dworski	CZCIRADZ	Kożuchów		3038	27.07.1978
105.	Pałac	DRWALEWICE	Kożuchów		2150	08.05.1971
106.	Park neoromantyczny	DRWALEWICE	Kożuchów		3043	28.07.1978
107.	Cmentarz poewangelicki	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja	3187	03.08.1981
108.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja 1	L-538/A (d.432)	20.04.1963
109.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja 10	437	30.04.1963
110.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja 11	1487	15.02.1965
111.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja 12	436	30.04.1963
112.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja 13	435	30.04.1963
113.	Kamienica - budynek najprawdopodobniej nie istnieje	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja 14	434	30.04.1963
114.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja 15	433	30.04.1963
115.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja 17	L-112/A, d.1488	15.02.1965
116.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja 18	L- 92/A, d.2378	04.10.1976
117.	Dom mieszkalny	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja 19	L- 59	27.06.2002r.

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
118.	Budynek mieszkalno-usługowy wraz z murowanym ogrodzeniem i dwuskrzydłową bramą	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja 20	L-734/A	18.01.2017
119.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja 2	438	30.04.1963
120.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja 21	L-122/A, d.1489	15.02.1965
121.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja 22	L-13/99	13.07.1999
122.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja 26	1449	10.02.1965
123.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja 3	1483	15.02.1965
124.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja 37	2372,2377	11.09.76, 04.10.1976
125.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja 39	2373	11.09.1976
126.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja 4	1484	15.02.1965
127.	Willa	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja 47	3245	03.10.1992
128.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja 5	1485	15.02.1965
129.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja 6	L-690/A (d.1486)	15.02.1965
130.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja 7	441	30.04.1963
131.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja 8	440	30.04.1963
132.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja 9	439	30.04.1963
133.	Budynek mieszkalny	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Chopina 1	L-584/A (d.3350)	10.12.1997
134.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Chopina 14	1438	10.02.1965
135.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Chopina 3/4	1437	10.02.1965
136.	Kamienica (nie istnieje)	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Daszyńskiego 25	1493	15.02.1965
137.	Kamienica (nie istnieje)	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Daszyńskiego 27	1494	15.02.1965

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
138.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Daszyńskiego 5	3346	08.08.1997
139.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Daszyńskiego 9	1492	15.02.1965
140.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Drzymały 3	L-206/A (d.2375)	04.10.1976
141.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Drzymały 6	2376	04.10.1976
142.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Garbarska 11	1462	13.02.1965
143.	Kościół par. pw. Oczyszczenia NMP ob.MB Gromnicznej	KOŻUCHÓW	Kożuchów		L-763/A (d. 97)	16.04.1958
144.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Garbarska 15	L-123/A (d. 1464)	13.02.1965
145.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Garbarska 23	2381	04.10.1976
146.	Dwór	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Garbarska 39	L - 79/A	30.04.2003
147.	Dwór - siedziba PGR Kożuchów	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Garbarska 46	2382	04.10.1976
148.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Garbarska 9	1461	13.02.1965
149.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Głogowska obecnie nr 5 dawniej nr 2	1472	13.02.1965
150.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Głogowska obecnie nr 7 dawniej nr 3	1473	13.02.1965
151.	Kamienica (wpis w trakcie weryfikacji)	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Głogowska dawniej nr 5	1474	13.02.1965
152.	Kamienica XVIII/XIX w. (wpis w trakcie weryfikacji)	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Głogowska dawniej nr 6	1441	10.02.1965
153.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Klasztorna 10	1440	10.02.1965

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
154.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Klasztorna 12	L-205/A (d.1465)	13.02.1965
155.	Kamienica (tzw. św. Piotra i Pawła)	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Klasztorna 6	425	15.04.1963
156.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Klasztorna 8	1439	10.02.1965
157.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Kopernika 1	L-242/A (d. 1466)	13.02.1965
158.	Kamienica XVIII/XIX w.	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Kopernika 6	L-835/A (d.1451)	11.02.1965
159.	Kamienica, wpis w trakcie weryfikacji ustalana aktualna numeracja budynku	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Kościelna 1	1467	13.02.1965
160.	Kamienica, wpis w trakcie weryfikacji ustalana aktualna numeracja budynku	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Kościelna 11	1468	13.02.1965
161.	Kamienica, wpis w trakcie weryfikacji ustalana aktualna numeracja budynku	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Kościelna 15	1469	13.02.1965
162.	Kamienica, wpis w trakcie weryfikacji ustalana aktualna numeracja budynku	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Kościelna 19	1463	13.02.1965

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
163.	Kamienica, wpis w trakcie weryfikacji ustalana aktualna numeracja budynku	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Kościelna 2	1495	15.02.1965
164.	Kamienica, wpis w trakcie weryfikacji ustalana aktualna numeracja budynku	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Kościelna 3	427	14.04.1963
165.	Kamienica, wpis w trakcie weryfikacji ustalana aktualna numeracja budynku	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Kościelna 5	428	15.04.1963
166.	Kamienica, wpis w trakcie weryfikacji ustalana aktualna numeracja budynku	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Kościelna 6	1496	15.02.1965
167.	Kamienica, wpis w trakcie weryfikacji ustalana aktualna numeracja budynku	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Kościelna 7	1458	13.02.1965
168.	Kamienica XVIII w., wpis w trakcie weryfikacji ustalana aktualna numeracja budynku	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Kościelna 17	1470	13.02.1965
169.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Legnicka 1 /Klasztorna 2	L-121/A (d. 429)	15.04.1963
170.	Dom mieszkalny	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Legnicka 11	3310	29.07.1994

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
171.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Legnicka 12	1498	15.03.1965
172.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Legnicka 13	L- 93/A d.431	20.04.1963
173.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Legnicka 15	L-71/03	11.04.2003
174.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Legnicka 17	1499	15.02.1965
175.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Legnicka 18	L-12/99	02.06.1999
176.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Legnicka 3	1501	15.02.1965
177.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Legnicka 5	430	20.04.1963
178.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Legnicka 7	1497	15.02.1965
179.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Legnicka 9	3329	12.09.1995
180.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Limanowskiego 4	L-699/A (d.1442)	10.02.1965
181.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Matejki 1	L-17/99	25.08.1999
182.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Moniuszki 1	2370	11.09.1976
183.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Moniuszki 2	2371	11.09.1976
184.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Moniuszki 4	2367	11.09.1976
185.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Moniuszki 6	2368	11.09.1976
186.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Moniuszki 8	2369	11.09.1976
187.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Obywatelska 10	1479	15.02.1965
188.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Obywatelska 12	L-604/A (d.1480)	15.02.1965
189.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Obywatelska 2	1475	15.02.1965
190.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Obywatelska 4	1476	15.02.1965
191.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Obywatelska 6	L-585/A (d.1477)	15.02.1965
192.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Obywatelska 8	1478	15.02.1965
193.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Okrzei 1	1443	10.02.1965

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
194.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Okrzei 11	L-640/A (d.1448)	10.02.1965
195.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Okrzei 2	L-557/A (d.1481)	15.02.1965
196.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Okrzei 3 i 3a	L-88/A, d.1444	10.02.1965
197.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Okrzei 4 /Nowogrodzka 2	L-80/A d.1482	15.02.1965
198.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Okrzei 6	L-827/A (d.1445)	10.02.1965
199.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Okrzei 7	1446	10.02.1965
200.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Okrzei 8	1447	10.02.1965
201.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Pl. Ewangelicki 1-2	L-14/99	14.06.1999
202.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Pl. Ewangelicki 3/4	1459	13.02.1965
203.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Pl. Ewangelicki 6/7	1460	13.02.1965
204.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Pl. Ewangelicki 8	L-21	09.09.1999
205.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Pl. Matejki 3	426	15.04.1963
206.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Pl. Matejki 4	1457	11.02.1965
207.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Rynek 1	414	02.04.63, 15.02.65
208.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Rynek 10	L -89/A, d.3285	26.10.1993
209.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Rynek 11	417	02.04.1963
210.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Rynek 12	1433	02.02.1965
211.	Kamienica (wpis w trakcie weryfikacji)	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Rynek 13	1434	02.02.1965
212.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Rynek 14	1435	02.02.1965
213.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Rynek 15	1436	10.02.1965

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
214.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Limanowskiego 2 /Apteka/	L-698/A (d.423)	15.04.1963
215.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Rynek 18 (ob. 17)	424	15.04.1963
216.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Rynek 19 (ob. 18)	419	15.04.1963
217.	Kamienica i zaplecze gospodarcze	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Rynek 2	1427,1500	02.02.65, 15.02.65
218.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Rynek 28 (ob. 21)	420	15.04.63, 11.02.65
219.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Rynek 29 (ob. 22)	369	22.03.1963
220.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Rynek 3	398	02.04.1963
221.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Rynek 30 (ob.23)	421	15.04.1963
222.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Rynek 31 (ob.24)	422	15.04.1963
223.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Rynek 4	415	02.04.1963
224.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Rynek 5	416	02.04.1963
225.	Budynek wraz z wyposażeniem	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Rynek 6	L-266/A	19.02.2008
226.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Rynek 7	1426	02.02.1965
227.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Rynek 8	1431	02.02.1965
228.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Rynek 9	L-105/A (d.1432)	02.02.1965
229.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Spacerowa 2	2374	11.09.1974
230.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Spacerowa 2	2379	04.10.1976
231.	Wieża ciśnień	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Szprotawska	2360	11.09.1976
232.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Szprotawska 1	L-685/A (d.2352)	11.09.1976
233.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Szprotawska 6	2253	19.07.1976

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
234.	Budynek - budynek najprawdopodobniej nie istnieje	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Szprotawska 11	2357	11.09.1976
235.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Szprotawska 12	2358	11.09.1976
236.	Budynek - budynek najprawdopodobniej nie istnieje	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Szprotawska 13	2354	11.09.1976
237.	Kościół św. Ducha	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja	98	16.04.1958
238.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Szprotawska 23	2356	11.09.1976
239.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Szprotawska 25	2359	11.09.1976
240.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Szprotawska 27	L-280/A (d.2355)	11.09.1976
241.	Budynek, brak numeracji 1-2, wpis nie dotyczy budynku położonego przy ul. Traugutta 1	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Traugutta 1-2	2351	19.07.1976
242.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Traugutta 11	L-586/A (d.2364)	11.09.1976
243.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Traugutta 13	2365	11.09.1976
244.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Traugutta 15	2366	11.09.1976
245.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Traugutta 25	2362	11.09.1976
246.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Traugutta 27	2363	11.09.1976
247.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Traugutta 3	L-207/A (d.2361)	11.09.1976
248.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Zielonogórska 10	1456	11.02.1965
249.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Zielonogórska 11	L-825/A (d.418)	15.04.1963

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
250.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Zielonogórska 13	1490	15.02.1965
251.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Zielonogórska 14	1455	11.02.1965
252.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Zielonogórska 16	1454	11.02.1965
253.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Zielonogórska 20	L-791/A (d.1491)	15.02.1965
254.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Zielonogórska 5a	1453	11.02.1965
255.	Kamienica	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Zielonogórska 6	1452	11.02.1965
256.	Chata - należy zweryfikować adres	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Zygmuntowska 29	370	22.03.1963
257.	Chata - nie istnieje	KOŻUCHÓW	Kożuchów	Żagańska 44	371	22.03.1963
258.	Miasto Kożuchów	KOŻUCHÓW	Kożuchów		85, 2175	16.04.1958 31.01.1975
259.	Pałac i park Poniatowskiego	KOŻUCHÓW	Kożuchów		94	16.04.1958
260.	Obwarowanie miejskie	KOŻUCHÓW	Kożuchów		95	16.04.1958
261.	Zamek wraz z otoczeniem	KOŻUCHÓW	Kożuchów		96	16.04.1958
262.	Ratusz	KOŻUCHÓW	Kożuchów		140	04.07.1959
263.	Park miejski typu swobodnego z końca XIX w.	KOŻUCHÓW	Kożuchów		3108	28.09.1978
264.	Figury przydrożne z Kożuchowa do Mirocina	Kożuchów - Mirocin	Kożuchów	Nr 2,4,5,6,7	1370	28.09.1964
265.	Stodoła w zagrodzie nr 20	KSIAŻ ŚLĄSKI	Kożuchów		361	22.03.1963
266.	Dwór klasycystyczny	KSIAŻ ŚLĄSKI	Kożuchów		L-113/A, d.362	22.03.1963
267.	Pałac barokowy	LASOCIN	Kożuchów		1904	14.04.1970
268.	Park	LASOCIN	Kożuchów		3042	06.05.1978
269.	Kościół fil. pw. WNMP	MIROCIN DOLNY	Kożuchów		298	12.04.1961

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
270.	Stodoła nr 74	MIROCIN DOLNY	Kożuchów		1579	15.02.1965
271.	Szkoła	MIROCIN GÓRNY	Kożuchów	Mirocin Górny 32	L-769/A (d. 397)	02.04.1963
272.	Dom mieszkalny nr ob. 81 d. 82 weryfikacja	MIROCIN GÓRNY	Kożuchów		1581	15.02.1965
273.	Dom mieszkalny nr 88 /oficyna dworska/	MIROCIN GÓRNY	Kożuchów		1582	15.02.1965
274.	Budynek dawnego szpitala (Dom Starców), ob. Plebania	MIROCIN GÓRNY	Kożuchów		1583	15.02.1965
275.	Chata wiejska nr 75 d. 73 weryfikacja	MIROCIN GÓRNY	Kożuchów		1584	15.02.1965
276.	Budynek dawnej karczmy	MIROCIN GÓRNY	Kożuchów		1585	15.02.1965
277.	Park dworski	MIROCIN GÓRNY	Kożuchów		3035	27.07.1977
278.	Kościół św. Jerzego wraz z wystrojem wnętrza w obrębie muru okalającego kościół	MIROCIN GÓRNY	Kożuchów		44	10.06.1954
279.	Dwór obronny wraz z parkiem	MIROCIN ŚREDNI	Kożuchów		396	02.04.1963
280.	Park dworski	MIROCIN ŚREDNI	Kożuchów		3036	27.07.1978
281.	Kamienica	PODBRZEŻIE DOLNE	Kożuchów	Zygmuntowska 2	1590	15.02.1965
282.	Zespół dworski (ruina dworu, reszty parku, czworak, budynek gospodarczy	RADWANÓW	Kożuchów		L-83 /1-3/A (d.1586)	15.02.1965

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
283.	Park	RADWANÓW	Kożuchów		L-83 /1-3/A (d.3044)	28.07.1978
284.	Dwór	RADWANÓW	Kożuchów		L-83 /1-3/A (d.3347)	29.08.1997
285.	Dwór	SŁOCINA	Kożuchów		299	12.04.1961
286.	Dwór i oranżeria	SOLNIKI	Kożuchów		3016	07.04.1978
287.	Park dworski	SOLNIKI	Kożuchów		3037	27.07.1978
288.	Kościół św. Anny dawniej św. Marcina	SOLNIKI	Kożuchów		3223	08.12.1986
289.	Pałac: zabudowania dworskie, dwie oficyny, spichlerz, stodoły, park	STUDZIENIEC	Kożuchów		400	02.04.1963
290.	Budynek mieszkalny nr 67	STUDZIENIEC	Kożuchów		403	02.04.1963
291.	Dzwonnica kościelna	STUDZIENIEC	Kożuchów		1389	29.09.1964
292.	Dom wiejski nr 1	STUDZIENIEC	Kożuchów		1392	29.09.1964
293.	Park typu swobodnego	STUDZIENIEC	Kożuchów		3039	27.07.1978
294.	Kościół św. Wawrzyńca wraz z dzwonnica	STUDZIENIEC	Kożuchów		295	12.04.1961
295.	Dwór / z 1683 r., przeb. 1845 /	STYPUŁÓW	Kożuchów	dz. 8/40	L-554/A (d.296)	12.04.1961
296.	Park typu swobodnego z 60 - tych lat XIX wieku	STYPUŁÓW DOLNY	Kożuchów		3109	30.09.1978
297.	Kościół św. Jadwigi	STYPUŁÓW DOLNY	Kożuchów		297	12.04.1961
298.	Zespół zabudowy dworskiej (czworak, gorzelnia, oficyna)	STYPUŁÓW GÓRNY	Kożuchów		401	

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
299.	Park typu swobodnego z lat 90 - tych XIX wieku	STYPUŁÓW ŚREDNI	Kożuchów		3110	30.09.1978
300.	Zespół budynków cegielni	BRONISZÓW	Kożuchów		L-277/A	26.02.2008
301.	Budynek	KOŻUCHÓW	Kożuchów	1 Maja 23	L-149/A	02.09.2004
302.	Dawny Zajazd	CHEŁMEK	Nowa Sól		1428	02.02.1965
303.	Pałac	CHEŁMEK	Nowa Sól	35 i 36	1429	02.02.1965
304.	Budynek Folwarczny	CHEŁMEK	Nowa Sól	nr 25	1430	02.02.1965
305.	Wiatrak koźlak / przeniesiony do Ochli/	KIEŁCZ	Nowa Sól	Leśna	3140	11.09.1979
306.	Kościół cmentarny pw. Św. Katarzyny	LUBIĘCIN	Nowa Sól		395	02.04.1963
307.	Szkoła, ob. dom mieszkalny nr 82	LUBIĘCIN	Nowa Sól		394	02.04.1963
308.	Wiatrak zbudowany w 1705r.	LUBIĘCIN	Nowa Sól		1371	28.09.1964
309.	Wiatrak (zlokalizowany po lewej stronie drogi na Wolsztyn) z 1817 r.	LUBIĘCIN	Nowa Sól		1372	28.09.1964
310.	Dom nr 85	LUBIĘCIN	Nowa Sól		1577	15.02.1965
311.	Dom mieszkalny nr 102	LUBIĘCIN	Nowa Sól		1578	15.02.1965
312.	Kościół parafialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa z plebanią	LUBIĘCIN	Nowa Sól		L-817A/ (d. 18)	31.05.50, 02.04.63
313.	Wiatrak koźlak XIX w.	LUBIĘCIN	Nowa Sól		3165	19.06.1980
314.	Dom mieszkalny nr 43	PRZYBORÓW	Nowa Sól	Nowosolna 38	1589	15.02.1965
315.	Dzwonnica kościelna	RUDNO	Nowa Sól		1587	15.02.1965

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
316.	Kościół pw. św. Szymona i Judy Tadeusza	RUDNO	Nowa Sól		139	04.08.1959
317.	Dwór	STANY	Nowa Sól		1374	28.09.1964
318.	Szkoła (ob.dom mieszkalny nr 60)	STANY	Nowa Sól		1390	29.09.1964
319.	Budynki	NOWA SÓL	Nowa Sól	Zjednoczenia 1 - 42nr 2 - 2a blok wykreślony z rejestru zabytków	2235	11.06.1976
320.	Budynki	NOWA SÓL	Nowa Sól	Zjednoczenia 22	L-637/A (d. 2235)	11.06.1976
321.	Budynki	NOWA SÓL	Nowa Sól	Zjednoczenia 6	L-638/A (d. 2235)	11.06.1976
322.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Zjednoczenia 24	L-509/A (d. 2235)	11.06.1976
323.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Zjednoczenia 26	L-576/A (d. 2235)	11.06.1976
324.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Zjednoczenia 28	L-563/A (d. 2235)	11.06.1976
325.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Zjednoczenia 30	L-518/A (d. 2235)	11.06.1976
326.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Zjednoczenia 5	L-519/A (2235)	11.06.1976
327.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Zjednoczenia 10	L-575/A (2235)	11.06.1976
328.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Zjednoczenia 3	L-570/A (d. 2235)	11.06.1976

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
329.	Kościół fil. pw. św. Barbary	NOWA SÓL	Nowa Sól		2213	05.05.1976
330.	Łaźnia miejska	NOWA SÓL	Nowa Sól	9 Maja 10	L-436/A (d. 2206)	04.05.1976
331.	Zespół budynków dawnej gazowni	NOWA SÓL	Nowa Sól	9 Maja 9	3297	10.06.1994
332.	Budynek dawnej przychodni obecnie pełniący funkcje biurowe	NOWA SÓL	Nowa Sól	Arciszewskiego 10	L-448/A (d.2222)	11.05.1976
333.	Dom	NOWA SÓL	Nowa Sól	Arciszewskiego 6	L-813/A (d.366)	22.03.1963
334.	Dom	NOWA SÓL	Nowa Sól	Arciszewskiego 8	L-814/A (d.366)	22.03.1963
335.	Zespół willowo-ogrodowy: dawna willa Karla Jansona wraz z ogrodem, fontanną, schodami i ogrodzeniem	NOWA SÓL	Nowa Sól	Bankowa 3	L-145/A	24.06.2004
336.	Szkoła podstawowa nr 9	NOWA SÓL	Nowa Sól	Bohaterów Getta 7	2232	11.05.1976
337.	Budynki	NOWA SÓL	Nowa Sól	Gen. Grotta - Roweckiego 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11 A,12	2204	04.05.1976
338.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Gen. Grotta - Roweckiego 1	L-578/A (d.2204)	04.05.1976
339.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Gen. Grotta - Roweckiego 5	L-564/A (d.2204)	04.05.1976

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
340.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Gen. Grota - Roweckiego 8	L-684/A (d. 2204)	27.04.2015
341.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Gen. Grota - Roweckiego 9	L-558/A (d.2204)	04.05.1976
342.	Wystrój sklepu mleczarskiego	NOWA SÓL	Nowa Sól	Gen. Grota - Roweckiego 12	2218	05.05.1976
343.	Budynek /sprawdzić inny adres w księdze/	NOWA SÓL	Nowa Sól	Królowej Jadwigi 1A (d. Wojska Polskiego 34)	2208	
344.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Krzywa 1	L-605/A (d.2231)	11.05.1976
345.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Kuśnierska 1, 2	2223	11.05.1976
346.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Moniuszki 6 , 8	2227	11.05.1976
347.	Oranżeria	NOWA SÓL	Nowa Sól	Muzealna 40a	2205	04.05.1976
348.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Muzealna 4,7,9	2219	11.05.1976
349.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Muzealna 1,7,8,10,12,13,14,16,2 2,24,26,28,30,32,34	2207	04.05.1976
350.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Muzealna 24	L-567/A (d.2207)	04.05.1976
351.	Muzeum Regionalne	NOWA SÓL	Nowa Sól	Muzealna 20	2210	04.05.1976
352.	Dawna willa, obecnie budynek mieszkalny	NOWA SÓL	Nowa Sól	Muzealna 36	L-707/A	11.12.2015
353.	Budynek przedszkola "ODRA"	NOWA SÓL	Nowa Sól	Muzealna 46	L-641/A (d.2212)	05.05.1976
354.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Odrzańska 11	2216	05.05.1976

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
355.	Kamienica	NOWA SÓL	Nowa Sól	Odrzańska 3	L-549/A (d.364)	22.03.1963
356.	Kamienica	NOWA SÓL	Nowa Sól	Odrzańska 15	364	22.03.1963
357.	Budynek przedszkola	NOWA SÓL	Nowa Sól	Okrężna 2	2211	05.05.1976
358.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Parkowa 4	L-545/A	09.01.2013
359.	Budynek Sądu Rejonowego	NOWA SÓL	Nowa Sól	Piłsudskiego 24 (d. Nowotki)	2221	11.05.1976
360.	Pałac. Siedziba Rejonu Energetycznego	NOWA SÓL	Nowa Sól	Piłsudskiego 30	2228	11.05.1976
361.	Budynki na terenie zakładu "Dozamet" /odlewnia mała, ambulatorium, zaopatrzenie	NOWA SÓL	Nowa Sól	Piłsudskiego 38, 40	2215	05.05.1976
362.	Pawilon w Dolnoś. Zakładach Metal. - obecnie portiernia	NOWA SÓL	Nowa Sól	Piłsudskiego 40	2233	11.05.1976
363.	Budynek administracyjny na terenie Dolnoś. Zakł. Metalurgicznych	NOWA SÓL	Nowa Sól	Piłsudskiego 40	2234	11.05.1976
364.	Magazyn /dawny solny/	NOWA SÓL	Nowa Sól	Pl. Solny 1	368	22.05.1963
365.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Szeroka 1	L-720/A (d. 2220)	11.05.1976
366.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Szeroka 1,2,4,7,9,18	2220	11.05.1976
367.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Szeroka 18	L-749/A (d. 2220)	11.05.1976

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
368.	<p>Teren zespołu fabryczno-willowo-parkowego dawnej "Starej Huty"- Alte Hutte obecnie "Dozamet", wraz z jego przestrzennymi elementami, którymi są: budynki murowane (prototypownia i wydział elektryczny- dz. nr 2/21, KW 31790; laboratorium- dz. nr 2/21, KW 31790; dawna trfostacja obecnie podstacja nr 1- dz.nr 2/27, KW 31789; wodna wieża ciśnień-dz. nr 2/49, KW 34420; stacja prób-dz. nr 2/68, KW 31789); ogród willowy z drzewostanem, fontanną i murem oddzielającym ogród od terenu produkcyjnego fabryki i nieruchomości sąsiadujących z ogrodem ozdobnym po stronie południowej- dz.nr 2/65, KW 30136, 2/66- KW 30136 oraz 2/3- KW 30137: teren fabryki w obrębie działek oznaczonych geodezyjnie: 2/3, 2/65, 2/66, 2/31, 2/30, 2/32, 2/26, 2/35, 2/27, 2/70, 2/69, 2/68, 2/67, 2/24, 2/21 oraz 2/34.</p>	Nowa Sól	Nowa Sól	Piłsudskiego 40	L-101/A	21.07.2003

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
369.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Waryńskiego 1,2,6,12,14	2209	04.05.1976
370.	Internat ZSZ nr 1	NOWA SÓL	Nowa Sól	Witosa 19	L-531/A (d.2225)	11.05.1976
371.	Budynki	NOWA SÓL	Nowa Sól	Witosa 22,23,28,32,38 /daw. Dzierżyńskiego /	2230	17.05.1976
372.	Budynki	NOWA SÓL	Nowa Sól	Wojska Polskiego 2,4,8,10,17,24,27,33,3 4,37	2208	04.05.1976
373.	Budynek nie istnieje	NOWA SÓL	Nowa Sól	Wrocławska 11	2236	11.05.1976
374.	Budynek o charakterze pałacowym "AGORA"	NOWA SÓL	Nowa Sól	Wrocławska 16a	3211	16.04.1984
375.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Wrocławska 18	L-597/A (d.367)	22.03.1963
376.	Kamienica	NOWA SÓL	Nowa Sól	Wrocławska 19	1503	15.02.1965
377.	Kamienica nie istnieje	NOWA SÓL	Nowa Sól	Wrocławska 2	1502	15.02.1965
378.	Browar /Budynek adm. Biurowy, budynek słodowni, warzelnia i laboratorium, rozlewnia piwa beczkowego, rozlewnia piwa butekowego, leżakownia, fermentownia, budynek mieszkalny	NOWA SÓL	Nowa Sól	Wrocławska 21	2214	05.06.1976
379.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Wrocławska 4,7	2217	05.05.1976

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
380.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Wrocławska 7, 7A, 7B	L-581/A (d.2217)	05.05.1976
381.	Budynek (bez oficyny)	NOWA SÓL	Nowa Sól	Wrocławska 9	2256	09.07.1976
382.	Magazyn zbożowy ob. hurtownia	NOWA SÓL	Nowa Sól	Wróblewskiego 3 /dawna Portowa /	363	22.03.1963
383.	Zbór Braci Czeskich	NOWA SÓL	Nowa Sól	Wróblewskiego 9	3269	15.02.1993
384.	Budynki mieszkalne	NOWA SÓL	Nowa Sól	Wyspiańskiego 1,5,7,9,11,12	2226	11.05.1976
385.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Wyspiańskiego 7	L-532/A (d.2226)	11.05.1976
386.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Wyzwolenia 12	3267	11.12.1992
387.	Wnętrze sklepu mięsnego	NOWA SÓL	Nowa Sól	Wyzwolenia 16	2229	11.05.1976
388.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Zielonogórska 36	2255	09.07.1976
389.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Zielonogórska 6	L-550/A (d.2254)	12.07.1976
390.	Budynki	NOWA SÓL	Nowa Sól	Żwirki i Wigury 2	2224	11.05.1976
391.	Aleja brzozowa przy szosie z Nowej Sól do Nowego Miasteczka nie istnieje	NOWA SÓL	Nowa Sól		2158	01.06.1974
392.	Zespół architektoniczno-urbanistyczny miasta	NOWA SÓL	Nowa Sól		2203	04.05.1976, 27.07.1977
393.	Kościół św. Michała	NOWA SÓL	Nowa Sól		49	10.03.1955
394.	dawny kościół ewangelicki pw. św. Trójcy, obecnie rzymskokatolicki pw. św. Antoniego	Nowa Sól	Nowa Sól	dz. nr 358/1	L-568/A	15.03.2013

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
395.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Muzealna 22	L-615/A (d. 2207)	04.05.1976
396.	dawna willa Fritza Lorenza (teren dawnej fabryki nici), obecnie budynek usługowy	Nowa Sól	Nowa Sól	Wrocławska 22	L-598/A	07.08.2013
397.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Gen. Grota Roweckiego 11A	L-521/A (d.2204)	04.05.1976
398.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Gen. Grota Roweckiego 12	L-577/A (d.2204)	04.05.1976
399.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Odrzańska 13	L-508/A (d. 2216)	05.05.1976
400.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Odrzańska 14	2216	05.05.1976
401.	Dawny szpital powiatowy położony na działce nr 780/29	Nowa Sól	Nowa Sól	Sienkiewicza	L-686/A	15.05.2015
402.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Witosa 23	L-708/A (d. 2230)	17.05.1976
403.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Witosa 22-22a	L-535/A (d. 2230)	17.05.1976
404.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Witosa 28	L-517/A (d. 2230)	17.05.1976
405.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Wojska Polskiego 2	L-534/A (d. 2208)	17.10.2012
406.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Wojska Polskiego 4	L-572/A (d. 2208)	04.05.1976

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
407.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Wojska Polskiego 24	L-520/A (d. 2208)	04.05.1976
408.	Budynek	NOWA SÓL	Nowa Sól	Wojska Polskiego 37	L-547/A (d.2208)	04.05.1976
409.	Budynek mieszkalny	NOWA SÓL	Nowa Sól	Wrocławska 16	L-809/A	11.10.2018
410.	Most podnoszony nad kanałem portowym rzeki Odry (dz. ewid. 158/1, 130/3, 578/5)	NOWA SÓL	Nowa Sól	Wolności	L-489/A	25.04.2012
411.	Zespół zabudowy dawnego ratusza w którego skład wchodzi budynek dawnego Urzędu Solnego	Nowa Sól	Nowa Sól	Moniuszki 3	L-726/A	08.09.2016
412.	Zamek - ruina	BORÓW POLSKI	Nowe Miasteczko		442	30.04.1963
413.	Kościół pw. Św. Klemensa wraz z kaplicą św. Anny- zachowana wyłącznie płyta w elewacji wsch.	BORÓW POLSKI	Nowe Miasteczko		291	12.04.1961
414.	Kościół par. pw. św. Wawrzyńca	BORÓW WIELKI	Nowe Miasteczko		292	12.04.1961
415.	Pałac	BORÓW WIELKI	Nowe Miasteczko		1368	28.09.1964
416.	Pałac	BORÓW WIELKI	Nowe Miasteczko		2146	08.05.1971
417.	Oficyna folwarczna (barokowa) z XVIII w.	BORÓW WIELKI	Nowe Miasteczko	nr 15	2148	8.05.1971

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
418.	Park romantyczny (dworski)	BORÓW WIELKI	Nowe Miasteczko		3052	28.07.1978
419.	Park krajobrazowy (pałacowy)	BORÓW WIELKI	Nowe Miasteczko		3048	28.07.1978
420.	Dwór	BORÓW WIELKI	Nowe Miasteczko		2147	08.05.1971
421.	Budynki podworskie (dwa budynki mieszkalne, budynek mieszkalno-gospodarczy, obora, chlewnia, stodoła)	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Gołaszyn 12	1373	28.09.1964
422.	Zespół Kościelny: kościół pw. św. Marcina wraz z ogrodzeniem i bramką	GOŁASZYN	Nowe Miasteczko		1999	18.10.1973
423.	Zespół zamkowy(tzw. dwór obronny, obwarowania ziemno-wodne, park)	MIAŁAKÓW	Nowe Miasteczko		1952	21.04.1971
424.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	9 Maja 2	L-619/A (d. 1507)	15.02.1965
425.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Głogowska 1	L-693/A (d.1537)	15.02.1965
426.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Kolejowa 2 / d. Rynek 15 /	1516	15.02.1965
427.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Kościelna 1 / d. Rynek 19 b /	1520	15.02.1965
428.	Dom	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Kościelna 1 / d. Rynek 20 /	1521	15.02.1965

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
429.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Kościuszki 1 / d. 2/	L-621/A (d.1531)	15.02.1965
430.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Kościuszki 2 /d. Pl.Czerwonej Armii 21/	445	30.04.1963
431.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Kościuszki 5	447	30.04.1963
432.	Dom	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Kościuszki 7 / d. 6 /	1532	15.02.1965
433.	Kamienica wpis do zweryfikowania	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Kościuszki 9 / d. 8 /	1533	15.02.1965
434.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Podgórna 2	1534	15.02.1965
435.	Ratusz	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Rynek 1 i 2	L-681/A (d.443 i 1504)	30.04.1963, 15.02.1965
436.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Rynek 10	L-741/A (d. 1511)	15.02.1965
437.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Rynek 11	1512	15.02.1965
438.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Rynek 12	L-673/A (d.1513)	15.02.1965
439.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Rynek 14 /d. 16/	1517	15.02.1965
440.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Rynek 16 /d. 18/	1518	15.02.1965
441.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Rynek 17 /d. 19a/	1519	15.02.1965

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
442.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Rynek 18 /d. Czerwonej Armii 22/	446	30.04.1963
443.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Rynek 20 /d.24/	1522	15.02.1965
444.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Rynek 21 /d.25/	1523	15.02.1965
445.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Rynek 22 /d.26/	1524	15.02.1965
446.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Rynek 23 /d. 27/	1525	15.02.1965
447.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Rynek 24 /d. 28/	L-620/A (d. 1526)	15.02.1965
448.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Rynek 27 /d. 31/	1527	15.02.1965
449.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Rynek 28 /d. 32/	1528	15.02.1965
450.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Rynek 29 /d. 33/	1529	15.02.1965
451.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Rynek 3	1505	15.02.1965
452.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Rynek 5/1 d. 4	1506	15.02.1965
453.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Rynek 5/2 d. 5	1538	15.02.1965
454.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Rynek 7	1508	15.02.1965

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
455.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Rynek 8	1509	15.02.1965
456.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Rynek 9	1510	15.02.1965
457.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Słowackiego 12 /d. 6/	1539	15.02.1965
458.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Słowackiego 2 /d. 12/	1536	15.02.1965
459.	Kamienica	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Słowackiego 4 /d. 11/	1535	15.02.1965
460.	Miasto Nowe Miasteczko	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko		87	16.04.1958
461.	Kościół poewangelicki pw. Opatrzności Bożej	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko		1541	15.02.1965
462.	Kaplica przy kościele poewangelickim (fundamenty), część nadziemna skreślona z rejestru)	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko		1540	15.02.1965
463.	Kościół pw. Marii Magdaleny	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko		17	31.05.1950
464.	Dawny cmentarz przy kościele parafialnym pw. Św. Marii Magdaleny	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko	Wojska Polskiego	L-680/A	02.03.2015
465.	Zespół urbanistyczno - krajobrazowy miasta (drugi wpis)	NOWE MIASTECZKO	Nowe Miasteczko		3032	20.07.1978

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
466.	Kościół filialny p.w.w Św. Michała (na terenie parku podworskiego)	POPEŚZYCE	Nowe Miasteczko		1907	19.04.1971
467.	Dwór II / XVIII w zesp. folwarcznym /	POPEŚZYCE	Nowe Miasteczko		1906	19.04.1971
468.	Park krajobrazowy przy dworze I	POPEŚZYCE	Nowe Miasteczko		3056	29.07.1978
469.	Dwór	SZYBA	Nowe Miasteczko		3133	10.08.1979
470.	cmentarz -dawny- przy kościele filialnym pw. Św. Michała	Popęszyce	Nowe Miasteczko		L-658/A	01.09.2014
471.	cmentarz - dawny, przy kościele pw. Św. Klemensa	Borów Polski	Nowe Miasteczko		L-661/A	17.09.2014
472.	Kaplica nagrobna oraz dawny cmentarz przy kościele filialnym pw. św. Marcina	Gołaszyn	Nowe Miasteczko		L-665/A	17.10.2014

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
473.	Aleja lipowa składająca się ze 150 sztuk drzew z gatunku: lipa szerokolistna, lipa drobnolistna i ich mieszańców wraz z drogą składającą się z części brukowanej i ziemnej oraz elementów dawnej infrastruktury: mostka, granitowych słupków hektometrowych, żeliwnych kratki ściekowych położona w pasie drogowym drogi powiatowej nr 1035F	GOŁASZYN	Nowe Miasteczko		L-771/A	08.06.2018
474.	Plebania	BORÓW WIELKI	Nowe Miasteczko		L-400/A	26.05.2010
475.	Zespół kościelny: kościół pw. św. Bartłomieja Apostoła, teren przykościelny, mur kamiennie - ceglany	MILAKÓW	Nowe Miasteczko		L-401/A	19.05.2010
476.	Kościół parafialny pw. św. Wawrzyńca	ŁUGI	Otyń		3325	19.05.1995
477.	Kościół fil. pw. św. Jakuba	NIEDORADZ	Otyń		1591	15.02.1965
478.	Kamienica / nie zlokalizowano/	OTYŃ	Otyń	Chrobrego 35 obecnie 16 weryfikacja	1569	15.02.1965

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
479.	Aleja lipowa (11 szt.)	OTYŃ	Otyń	Lipowa	2156	01.06.1974
480.	XVIII w. zespół folwarczny: magazyn zbożowy, 2 budynki mieszkalne, 3 chlewnie	OTYŃ	Otyń	Lipowa 5 i 7	449	30.04.1963
481.	Kamienica	OTYŃ	Otyń	Mickiewicza 1 (d.nr 11)	1550	15.02.1965
482.	Kamienica	OTYŃ	Otyń	Mickiewicza 10 (d. nr 5)	L-109/A, d.1547	15.02.1965
483.	Dawny zamek, następnie klasztor jezuitów	OTYŃ	Otyń	Mickiewicza 14	L-559/A (d.38)	30.10.1953
484.	Kamienica / nie zlokalizowano/	OTYŃ	Otyń	Mickiewicza 19	1549	15.02.1965
485.	Kamienica	OTYŃ	Otyń	Mickiewicza 2 (d.nr 1)	1573	15.02.1965
486.	Kamienica	OTYŃ	Otyń	Mickiewicza 4 (d. nr 2)	1572	15.02.1965
487.	Kamienica	OTYŃ	Otyń	Mickiewicza 5 (d. nr 9)	L-110/A, d.1548	15.02.1965
488.	Kamienica	OTYŃ	Otyń	Mickiewicza 6 (d. nr 3)	L-108/ , d.1571	15.02.1965
489.	Kamienica	OTYŃ	Otyń	Rynek 11	1557	15.02.1965
490.	Kamienica	OTYŃ	Otyń	Rynek 13	1558	15.02.1965
491.	Kamienica	OTYŃ	Otyń	Rynek 14	1559	15.02.1965
492.	Kamienica	OTYŃ	Otyń	Rynek 16	1560	15.02.1965
493.	Kamienica	OTYŃ	Otyń	Rynek 17	1561	15.02.1965
494.	Kamienica	OTYŃ	Otyń	Rynek 18	1562	15.02.1965

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
495.	Kamienica	OTYŃ	Otyń	Rynek 19	1563	15.02.1965
496.	Kamienica	OTYŃ	Otyń	Rynek 2	1543	15.02.1965
497.	Kamienica	OTYŃ	Otyń	Rynek 20	1566	15.02.1965
498.	Kamienica	OTYŃ	Otyń	Rynek 21	1565	15.02.1965
499.	Kamienica	OTYŃ	Otyń	Rynek 22	1564	15.02.1965
500.	Kamienica	OTYŃ	Otyń	Rynek 23	1567	15.02.1965
501.	Kamienica	OTYŃ	Otyń	Rynek 24	1568	15.02.1965
502.	Kamienica	OTYŃ	Otyń	Rynek 3	1544	15.02.1965
503.	Kamienica	OTYŃ	Otyń	Rynek 4	1545	15.02.1965
504.	Kamienica	OTYŃ	Otyń	Rynek 5	1552	15.02.1965
505.	Kamienica	OTYŃ	Otyń	Rynek 6	1553	15.02.1965
506.	Kamienica	OTYŃ	Otyń	Rynek 8	1554	15.02.1965
507.	Kamienica	OTYŃ	Otyń	Rynek 9	1555	15.02.1965
508.	Kamienica	OTYŃ	Otyń	Sienkiewicza 2 (d. Chrobrego 47)	L-111/A, d.1570	15.02.1965
509.	Ratusz	OTYŃ	Otyń		448	30.04.1963
510.	Kościół parafialny p.w. Św. Krzyża	OTYŃ	Otyń		1542	15.02.1965
511.	Kamienica, wpis weryfikowany	OTYŃ	Otyń	Mickiewicza 8 (d. 4)	1546	15.02.1965
512.	Kamienica, wpis weryfikowany	OTYŃ	Otyń	Rejtana 2 (d. 9)	1551	15.02.1965
513.	Kamienica, wpis weryfikowany	OTYŃ	Otyń	Rynek 10	1556	15.02.1965
514.	Historyczny układ urbanistyczny miejscowości Otyń	OTYŃ	Otyń		L-392/A	26.04.2011

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres obecny	Numer rejestru	Data wpisu
515.	most kolejowy nad rzeką Odrą wraz z strażnicami kolejowymi zlokalizowanymi przy jego zachodnim przyczółku	Stany - obręby: Modrzyca, Bobrowniki, Stany i Lipiny	Otyń, Nowa Sól		L-634/A	20.01.2014
516.	Zamek renesansowy	SIEDLISKO	Siedlisko		16	02.01.1950
517.	Park typu swobodnego	SIEDLISKO	Siedlisko		3105	28.09.1978
518.	Mauzoleum Ks. Wandy Donnersmark	SIEDLISKO	Siedlisko		3236	16.07.1991
519.	Domy folwarczne	SIEDLISKO	Siedlisko	Pl. Zamkowy 12, 13 i 14	1908	19.04.1971
520.	1. Kościół ewangelicki, obecnie rzymskokatolicki, parafialny pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, 2. przykościelny cmentarz ewangelicki, późniejszy rzymskokatolicki, obecnie nieczynny, 3. mauzoleum, obecnie dom przedpogrzebowy, 4. brama (objęta wpisem na podstawie decyzji z dn. 05.10.1970 r.)	SIEDLISKO	Siedlisko		L-819/A	16.01.2019

Źródło: opracowanie na podstawie rejestru zabytków nieruchomości województwa lubuskiego

Jednymi z najstarszych obiektów znajdujących się w rejestrze zabytków nieruchomych z terenu powiatu nowosolskiego są:

- Kościół pw. Oczyszczenia NMP w Koźuchowie – z 1340-1369 r.,
- Kościół św. Ducha w Koźuchowie – z I poł. XIV w.,
- Kościół św. Hieronima w Bytomiu Odrzańskim – z XIV w.,
- Kościół św. Wawrzyńca w Studzieńcu – z 1500 r.,
- Ratusz w Bytomiu Odrzańskim – z 1602-1609 r.,
- Zespół dawnego kościoła ewangelickiego w Miłakowie – z XVI/XVII w.,
- Zespół zamkowy z ok. 1600 r., przebudowany w Miłakowie – z XIX/XX w.

9.2. Zabytki ruchome

W wyniku działań II wojny światowej i zaraz po jej zakończeniu, zespoły rezydencji dworskich i pałacowych na terenie powiatu nowosolskiego, uległy rabunkowi lub dewastacji. W związku z tym przetrwały głównie w świątyniach, rzadziej w budynkach użyteczności publicznej. Najliczniejszą grupę stanowią zabytki z okresu baroku, dzieła autorstwa wybitnych twórców o wysokim europejskim poziomie.

Barokowe zabytki ruchome znajdują się głównie w budowlach sakralnych. Na szczególną uwagę zasługuje wyposażenie kościołów w Koźuchowie, Nowej Soli i Otyniu: ołtarz główny św. Michała Archanioła z ok. 1728 r., figura św. Jana Nepomucena z 1738 r., ambona z 1733 r., chrzcielnica z 1735 r., ołtarz główny z XVIII w. (w kościele par. pw. Matki Bożej Gromnicznej, rzeźba Pieta z XVIII w., ambona z 1681 r. Do obiektów przyozdobionych barokową dekoracją rzeźbiarską i sztukatorską zaliczany jest m.in. „Hotel pod Żółtym Lwem” w Bytomiu Odrzańskim.

Licznie reprezentowane są barokowe kamienne epitafia umieszczone w murach wielu kościołów, a także w lapidariach w Koźuchowie i Bytomiu Odrzańskim. Barokowa płyta epitafijna charakteryzuje się rozbudowaną inskrypcją oraz dekoracją z symbolicznymi wyobrażeniami wanitatywnymi.

Działalność związaną z promowaniem historii powiatu nowosolskiego prowadzi Izba Regionalna w Koźuchowie. Izba jest placówką historyczno-regionalną o zasięgu gminnym utworzoną w 1992 r. Siedziba Izby mieści się w baszcie Bramy Krośnieńskiej z XV w. Otwarcie jej nastąpiło w 1997 r. W Izbie Regionalnej zorganizowano kilkanaście wystaw związanych z historią miasta i regionu, wystawy poplenerowe i kolekcjonerskie. Obecnie

prezentowane są tam wystawy stałe: wartownia-zbrojownia, dzieje miasta i regionu, izba mieszczańska oraz czasowe. Ponadto prezentowane są elementy uzbrojenia rycerskiego repliki, broń biała i palna z XVII-XIX w., kamienne kule armatnie z XV w., zbiór pocztówek lat 1899-1945 przedstawiających najciekawsze fragmenty miasta, dokumenty i listy miejskie z XVII-XIX w., kroniki miasta z 1751 r. i 1935 r., przewodniki miejskie i powiatowe z 1925 r., ikonografie, mapy, plany ukazujące zagospodarowanie przestrzenne miasta z XIX i XX w., przedmioty codziennego użytku z XIX i XX w., makiety średniowiecznych fortyfikacji miejskich oraz szereg innych przedmiotów nawiązujących do historii miasta. Administratorem izby jest Kożuchowski Ośrodek Kultury i Sportu "ZAMEK".

9.3. Zabytki archeologiczne

Nieruchomy zabytek archeologiczny, zwany także stanowiskiem archeologicznym, to zwarty przestrzennie obszar w obrębie którego występują źródła archeologiczne (zabytki nieruchome i ruchome oraz inne ślady wykorzystania terenu przez człowieka) wraz z otaczającym je kontekstem – tzw. nawarstwieniami kulturowymi, czyli warstwami ziemi, które powstały na stanowisku (np. osadzie pradziejowej) w trakcie jego funkcjonowania w przeszłości.

W świetle art. 3 ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny to „zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów, albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.” Zabytki archeologiczne podlegają ochronie bez względu na stan zachowania (art. 6). Zabytki archeologiczne „odkryte, przypadkowo znalezione albo pozyskane w wyniku badań archeologicznych” lub poszukiwań stanowią własność Skarbu Państwa (art.35). Ustawa nie wprowadza ponadto cezury czasowej w definicji zabytku, zabytkiem archeologicznym mogą być zatem przedmioty mające kilka tysięcy, kilkaset lub kilkadziesiąt lat.

Specyfika dziedzictwa archeologicznego sprawia że jest ono stosunkowo trudne do ochrony. Po pierwsze jest ono nieodnawialne, zaś jakiegokolwiek prace ziemne ingerujące w strukturę nawarstwień, w tym także archeologiczne badania wykopaliskowe, nieodwracalnie niszczą substancję zabytkową. Dziedzictwo archeologiczne obejmuje przy tym zabytki nieruchome i ruchome wraz z łączącym je kontekstem, co sprawia że stosować w jego przypadku trzeba zróżnicowaną strategię ochrony. I wreszcie, chronimy zabytki niewidoczne,

znajdujące się pod ziemią lub pod wodą, często nie w pełni rozpoznane, ponieważ dopiero przebadanie stanowiska archeologicznego daje archeologom 100% pewność co do jego funkcji i chronologii. Wszystko to sprawia, że wartość dziedzictwa archeologicznego jest trudna do uchwycenia dla nie-archeologów.

Ochrona dziedzictwa archeologicznego prowadzona jest zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju, według której obecny poziom cywilizacyjny umożliwia wykorzystanie potencjału kulturowego, ekonomicznego i społecznego dziedzictwa archeologicznego bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na jego poznanie i obcowanie z autentycznymi, nienaruszonymi zabytkami przeszłości. W przypadku nieodnawialnych zasobów dziedzictwa archeologicznego oznacza to ochronę zabytków archeologicznych in situ czyli w miejscu ich pierwotnego występowania, przez zachowanie ich dla przyszłych pokoleń w stanie możliwie nienaruszonym.

Rejestr nieruchomości zabytków archeologicznych wskazuje 71 stanowisk archeologicznych na terenie powiatu nowosolskiego, które zostały wpisane do rejestru zabytków. Wykaz gmin, w których zlokalizowane są stanowiska archeologiczne wpisane do wojewódzkiego rejestru zabytków przedstawia poniższa tabela. Dane dotyczące przybliżonej, orientacyjnej lokalizacji stanowisk archeologicznych udostępnione są na stronie internetowej Narodowego Instytutu Dziedzictwa <https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>.

Tabela 4. Stanowiska archeologiczne w powiecie nowosolskim

Gmina	Liczba obiektów archeologicznych
Bytom Odrzański	18
Kolsko	0
Koźuchów	35
Nowa Sól	3
Nowe Miasteczko	5
Otyń	5
Siedlisko	5
Suma	71

Źródło: opracowanie własne

Zgodnie z na terenie powiatu nowosolskiego listę wszystkich stanowisk archeologicznych ujętych w rejestrze zabytków przedstawia poniższa tabela.

Tabela 5. Wykaz stanowisk archeologicznych powiatu nowosolskiego wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	Nazwa stanowiska	Lokalizacja na obszarze AZP	Funkcja stanowiska	Chronologia	Data wpisu do rejestru
gmina miejsko-wiejska Otyń					
1.	Bobrowniki, st. 1	63-16	cmentarzysko	epoka brązu	23.12.1975
2.	Bobrowniki, st. 2	63-16	cmentarzysko kurhanowe	epoka brązu	23.11.1971
3.	Otyń, st. 3	64-16	osada	epoka żelaza	10.10.1971
4.	Modrzyca, st.1	64-16	osada	epoka żelaza	10.10.1971
5.	Modrzyca, st. 2	64-16	osada	epoka żelaza	10.10.1971
gmina miejska Nowa Sól					
6.	Kosierz, st. 1	64-16	osada	epoka żelaza	24.11.1971
7.	Stare Żabno, st. 5	65-16	osada	epoka żelaza	10.11.1969
gmina miejsko-wiejska Kozuchów					
8.	Mirocin Górny, st. 23	66-14	osada	epoka żelaza	29.12.1975
9.	Mirocin Górny, st. 24	66-14	cmentarzysko	epoka żelaza	29.12.1975
10.	Mirocin Górny, st. 25	66-14	cmentarzysko	epoka żelaza	29.12.1975
11.	Mirocin Górny, st. 26	66-14	cmentarzysko	epoka żelaza	29.12.1975
12.	Mirocin Górny, st. 27	66-14	cmentarzysko	epoka żelaza	29.12.1975
13.	Mirocin Średni, st. 2	65-14	osada	epoka żelaza	10.10.1971
14.	Mirocin Średni, st. 6	65-14	osada	epoka żelaza	29.12.1975
15.	Mirocin Średni, st. 7	65-14	osada	epoka żelaza	29.12.1975
16.	Mirocin Średni, st. 8	65-14	stanowisko archeologiczne	epoka kamienia	29.12.1975
17.	Mirocin Średni, st. 9	65-14	stanowisko archeologiczne	epoka brązu	29.12.1975
18.	Mirocin Średni, st. 10	66-14	stanowisko archeologiczne	epoka żelaza	29.12.1975
19.	Mirocin Średni, st. 14	65-14	cmentarzysko	epoka żelaza	29.12.1975
20.	Mirocin Średni, st. 18	65-14	osada	epoka żelaza	29.12.1975
21.	Mirocin Średni, st. 21	65-14	stanowisko archeologiczne	epoka kamienia	29.12.1975
22.	Mirocin Średni, st. 22	66-14	cmentarzysko	epoka żelaza	29.12.1975
23.	Mirocin Dolny, st. 1	65-14	cmentarzysko kurhanowe	epoka brązu	10.10.1971
24.	Mirocin Dolny, st. 11	65-14	stanowisko archeologiczne	epoka żelaza	29.12.1975
25.	Mirocin Dolny, st. 12	65-14	osada	epoka żelaza	29.12.1975
26.	Mirocin Dolny, st. 13	65-14	osada	epoka żelaza	29.12.1975
27.	Mirocin Dolny, st. 15	65-14	osada	epoka żelaza	29.12.1975
28.	Mirocin Dolny, st. 16	65-14	osada	epoka żelaza	29.12.1975
29.	Mirocin Dolny, st. 19	65-14	osada	epoka żelaza	29.12.1975
30.	Czciradz, st. 1	66-15	osada	epoka żelaza	18.11.1971
31.	Lasocin, st. 1	66-15	osada	epoka brązu	10.11.1969
32.	Lasocin, st. 1	66-16	osada	epoka żelaza	10.10.1971
33.	Słocina, st. 1	65-15	osada	epoka brązu	29.12.1975
34.	Słocina, st. 2	65-15	osada	epoka żelaza	29.12.1975

Lp.	Nazwa stanowiska	Lokalizacja na obszarze AZP	Funkcja stanowiska	Chronologia	Data wpisu do rejestru
35.	Słocina, st. 3	65-15	cmentarzysko	epoka brązu	29.12.1975
36.	Słocina, st. 4	65-15	osada	epoka brązu	29.12.1975
37.	Solniki, st. 1	67-15	grodzisko	średniowiecze	03.03.1966
38.	Solniki, st. 2	67-15	osada	epoka brązu	30.05.1970
39.	Solniki, st. 3	67-15	osada	średniowiecze	30.05.1970
40.	Solniki, st. 4	67-15	osada	nieznana	30.05.1970
41.	Solniki, st. 5	67-15	osada	średniowiecze	30.05.1970
42.	Solniki, st. 6	67-15	osada	nieznana	30.05.1970
gmina wiejska Nowa Sól					
43.	Przyborów, st. 1	65-16	cmentarzysko ciałopalne	epoka brązu	01.12.1968
gmina wiejska Siedlisko					
44.	Siedlisko, st. 1	65-16	osada	epoka żelaza	10.03.1966
45.	Siedlisko, st. 3	65-16	osada	epoka żelaza	10.10.1971
46.	Siedlisko, st. 2	65-17	osada	epoka brązu	10.10.1971
47.	Różanówka, st. 1	65-17	cmentarzysko	epoka brązu	15.11.1969
48.	Dębianka, st. 1	66-17	cmentarzysko ciałopalne	nieznana	03.03.1966
gmina miejsko-wiejska Bytom Odrzański					
49.	Bytom Odrzański, st. 1	66-17	grodzisko	średniowiecze	03.03.1966
50.	Bytom Odrzański, st. 2	66-17	cmentarzysko ciałopalne	epoka brązu	21.12.1968
51.	Bytom Odrzański, st. 3	66-17	osada	epoka brązu	25.11.1970
52.	Bytom Odrzański, st. 5	66-17	osada	epoka brązu	25.11.1970
53.	Bytom Odrzański, st. 10	67-17	osada	epoka żelaza	22.11.1972
54.	Bytom Odrzański, st. 11	66-17	osada	epoka żelaza	22.11.1972
55.	Bytom Odrzański, st. 12	67-17	osada	epoka żelaza	22.11.1972
56.	Bytom Odrzański, st. 13	67-17	cmentarzysko	epoka żelaza	22.11.1972
57.	Bytom Odrzański, st. 14	67-17	osada	epoka żelaza	22.11.1972
58.	Bytom Odrzański, st. 24	67-17	cmentarzysko	epoka brązu	23.11.1972
59.	Wierzbnica, st.1	67-17	osada	okres lateński	01.12.1968
60.	Wierzbnica, st. 2	67-17	osada	epoka żelaza	23.11.1972
61.	Wierzbnica, st. 3	67-17	osada	epoka żelaza	23.11.1972
62.	Wierzbnica, st. 4	67-17	cmentarzysko	epoka brązu	23.11.1972
63.	Wierzbnica, st. 16	66-17	osada	epoka brązu	25.11.1975
64.	Bodzów, st. 3	67-17	cmentarzysko	epoka brązu	01.12.1969
65.	Bodzów, st. 24	67-17	funkcja	epoka	05.12.2018

Lp.	Nazwa stanowiska	Lokalizacja na obszarze AZP	Funkcja stanowiska	Chronologia	Data wpisu do rejestru
			kultowa	kamienia	
66.	Królikowice	67-16	cmentarzysko	epoka brązu	15.11.1969
gmina miejsko-wiejska Nowe Miasteczko					
67.	Nieciecz, st. 1	66-16	cmentarzysko	epoka brązu	10.10.1971
68.	Nieciecz, st. 2	66-16	osada	epoka brązu	10.10.1971
69.	Nieciecz, st. 3	67-16	osada	średniowiecze	10.10.1971
70.	Nieciecz, st. 6	67-16	osada	epoka żelaza	10.10.1971
71.	Popęszyce	68-16	grodzisko	średniowiecze	03.03.1966

Źródło: opracowanie własne

Z istniejących 71 stanowisk archeologicznych na terenie powiatu nowosolskiego 45 stanowisk pełni funkcję osad i grodzisk (63,4%), 20 stanowisk to pozostałości cmentarzysk (28,2%), zaś 6 stanowisk posiada nieokreśloną funkcję (8,4%). Duża część stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków jest zagrożona uszkodzeniem lub zniszczeniem spowodowanym działaniami różnych czynników, m.in. naturalnych, a przede wszystkim wskutek działalności człowieka. Zaliczają się do nich erozja gleby, prace melioracyjne i inwestycyjne podejmowane w dolinach rzek, wydobywanie kruszyw, wyrąb lasów, głęboka orka, inwestycje związane z rozbudową miast i osiedli, inwestycje przemysłowe i drogowe, a także działalność rabunkowa związana z poszukiwaniem przez kolekcjonerów i handlarzy zabytków archeologicznych. W związku z tak licznymi zagrożeniami pojawiają się również trudności z oceną stanu zachowania stanowisk archeologicznych. W celu określenia ich aktualnego stanu należałoby przeprowadzić weryfikację terenową wraz sondażowymi badaniami wykopaliskowymi.

Zgodnie z Raportem o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie lubuskim Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C) analizie stanu zachowania stanowisk archeologicznych na terenie powiatu nowosolskiego poddano 10 stanowisk, z których 5 zachowane są w dobrym stanie, 3 zostały uznane za zagrożone, w tym 2 stanowiska częściowo utraciły wartości zabytkowe, ale wpis nadal pozostaje zasadny. W przypadku 2 stanowisk nastąpiła utrata wartości wskutek ich całkowitego zniszczenia.

Na terenie powiatu nowosolskiego nie są zlokalizowane zabytki objęte formami ochrony zabytków, wprowadzonymi w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami tj. park kulturowy i pomniki historii ani wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO.

9.4. Zabytki ujęte w gminnych ewidencjach zabytków wraz z Gminnymi Programami Opieki nad Zabytkami

Ochrona zabytków należy do obowiązków samorządu lokalnego. Zadania stojące przed organami administracji publicznej precyzuje art. 4 ustawy z dnia 17 września 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z Dz. z 2018 r. poz. 2067 z późn. zm.). Gminy mają dbać o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Ponadto mają obowiązek podjęcia działań mających na celu „udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków, przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków”.

Jednym z obowiązków nałożonych przez ustawę na gminy jest: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”. Temu zadaniu ma służyć gminna ewidencja zabytków, o której jest mowa w artykule 22. Punkt 4 tego artykułu mówi: „Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy”. Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania gminnego programu opieki nad zabytkami.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- a) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- b) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- c) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta gminy w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Gminna ewidencja zabytków nie jest zamkniętym dokumentem, tym samym powinna być uzupełniania i weryfikowana. Podlega również okresowej aktualizacji. Obiekty, które zostały gruntownie przebudowane (zmiana bryły budynku, układu i wielkości otworów okiennych, skucie wystroju elewacji etc.), bądź przestały istnieć – powinny być wykreślane. Zmiany stanu prawnego – wpis obiektu do rejestru zabytków, nowe ustalenia naukowe, uzupełnianie i weryfikacja wykazu stanowisk archeologicznych, również podlegają aktualizacji w kartach. W gminnej ewidencji zabytków znajdują się zarówno obiekty objęte

ochroną konserwatorską, jak też nieruchome zabytki architektury i budownictwa i stanowiska archeologiczne.

W poniższej tabeli przedstawiono aktualny stan programów opieki nad zabytkami dla poszczególnych gmin powiatu nowosolskiego oraz gminnych ewidencji zabytków. Aktualnie w trakcie uzgadniania z Lubuskim Wojewódzkim Konserwatorem Ochrony Zabytków w Zielonej Górze jest Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Nowa Sól – Miasto na lata 2020-2023. Pozostałe gminy powiatu nowosolskiego nie posiadają obowiązujących dokumentów gminnych programów opieki nad zabytkami.

Tabela 6. Charakterystyka gmin powiatu nowosolskiego w ujęciu gminnych programów i gminnych ewidencji zabytków

Gmina	Gminny program opieki nad zabytkami	Założona gminna ewidencja zabytków (zabytki nieruchome)
Nowa Sól (miejska)	Tak	Tak
Nowa Sól (wiejska)	Nie	Nie
Otyń	Nie	Nie
Siedlisko	Nie	Nie
Bytom Odrzański	Nie	Tak
Nowe Miasteczko	Nie	Tak
Koźuchów	Nie	Tak
Kolsko	Nie	Nie

Źródło: opracowanie własne

Gminne Ewidencje Zabytków posiadają następujące gminy powiatu nowosolskiego:

- Gmina Nowe Miasteczko posiada 572 karty adresowe zabytków sporządzonych w 2010 r. oraz 292 stanowiska archeologiczne, włączone do Gminnej Ewidencji Zabytków, Zarządzenie nr 120/212013 Burmistrza Gminy i Miasta Nowe Miasteczko z dnia 12 lutego 2013 r.
- Gmina Bytom Odrzański posiada 159 kart adresowych zabytków architektonicznych sporządzonych w 2013 r. zgodnie z Zarządzeniem nr 0050.38.2013 Burmistrza Bytomia Odrzańskiego z dnia 17 czerwca 2013 r. GEZ wyłączono 2 karty adresowe poz. 83 i 147 na podstawie oświadczeń Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Zielonej Górze z dnia 25.08.2017 r. (pismo RZD.5133.52.2017) oraz z dnia 26.09.2017 r. (pismo RZD.5133.51.2017(2)).
- Gmina Miasto Nowa Sól posiada Gminną Ewidencję Zabytków przyjętą Rozporządzeniem nr 0151/022/2006 Prezydenta Miasta Nowej Soli z dnia 14 marca

2006 r., zgodnie z aktualizacją GEZ ze stycznia 2017 r. miasto posiada 1290 kart adresowych zabytków,

- Gmina Kożuchów posiada 818 kart adresowych zabytków zgodnie z Rozporządzeniem nr 0050.55.2013 Burmistrza Kożuchowa z dnia 16 kwietnia 2013 r.

Poniżej krótko scharakteryzowano Gminny program opieki nad zabytkami dla miasta Nowa Sól na lata 2011-2015. W dokumencie tym przyjęło dwa cele strategiczne, pierwszy Ochrona krajobrazu kulturowego miasta Nowa Sól zostanie osiągnięty dzięki racjonalnemu planowaniu ochrony dziedzictwa poprzez wdrożenie działań służących znacznej poprawie jego stanu zachowania. Drugi cel strategiczny Włączanie zabytków w procesy gospodarcze wiąże się z potrzebą pilnego ratowania zasobów dziedzictwa ze względu na ich degradację.

W Programie ustalono 6 priorytetów:

1. Zasoby dziedzictwa kulturowego miasta – ocena zachowania, badania, weryfikacja, zarządzanie
2. Ewidencja i weryfikacja zabytków miasta Nowa Sól
3. Budowa bazy informacji i zarządzania zabytkami miasta Nowa Sól
4. Budowa tożsamości poprzez ochronę dóbr kultury, edukację regionalną i turystykę
5. Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania
6. Kształtowanie obszarów zabytkowych i krajobrazu kulturowego

Zgodnie z danymi zamieszczonymi w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami na lata 2011-2015, miasto Nowa Sól posiadało w 2011 r. 147 zabytków ujętych w rejestrze zabytków nieruchomych województwa lubuskiego, zaś w Gminnej Ewidencji Zabytków wpisane było 1366 zabytków architektonicznych oraz 2 karty adresowe zabytków archeologicznych.

10. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu.

11.1. Analiza szans i zagrożeń

Niniejszym rozdziale przedstawiono analizę SWOT dla powiatu (poprzez wskazanie mocnych i słabych stron, a także wskazanie szans oraz potencjalnych zagrożeń). Sporządzona analiza uwzględnia stan dziedzictwa kulturowego oraz uwarunkowania jego ochrony i realizowanej przez powiat polityki rozwoju przestrzennego i społeczno-gospodarczego. Dokonana analiza ma za zadanie pomóc w określeniu podstawowych priorytetów opracowanego dokumentu.

Tabela 7. Analiza SWOT dla powiatu nowosolskiego

Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • rosnąca rola samorządu regionalnego poprzez włączenie ochrony zabytków w sferę rozwoju regionalnego • modernizacje, remonty oraz adaptacje obiektów zabytkowych na terenie powiatu z wykorzystaniem dotacji krajowych i unijnych • dostępność programów krajowych i unijnych pozwalających na finansowanie remediacji i rekultywacji zabytkowej tkanki • uwzględnienie potrzeb ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych powiatu • tworzenie partnerstw lokalnych i ponadsektorowych w celu kreowania działań służących ochronie dziedzictwa kulturowego • wspomaganie przedsięwzięć zmierzających do zachowania ładu przestrzennego z utrzymaniem właściwej ekspozycji obiektów zabytkowych i dostosowywaniem nowej zabudowy do wartości historycznych miejsc • dostępność nowoczesnych technik informatycznych stwarzających możliwość prezentacji dziedzictwa kulturowego na szerszą skalę oraz jego cyfryzację (tworzenie baz danych) • zaangażowanie placówek oświatowo-wychowawczych, placówek kultury, organizacji i stowarzyszeń w edukację kulturalną – warsztaty, pracownie, szkolenia, wykłady • organizacja imprez kulturalnych, w których podkreśla się lokalne zwyczaje i obrzędy oraz miejscowe dziedzictwo kulturowe • zaangażowanie społeczności lokalnej, w tym 	<ul style="list-style-type: none"> • silna konkurencja w pozyskiwaniu środków na ochronę zabytków ze strony ościennych powiatów • brak skoordynowanych działań ze strony jednostek samorządowych • stopień skomplikowania procedur aplikacyjnych o środki zewnętrzne służące zachowaniu dziedzictwa kulturowego • postępująca dekapitalizacja zasobu zabytkowego • bezprawne/samowolne działania przy prywatnych obiektach o walorach zabytkowych i ich rozbiórki • niewystarczająca edukacja z zakresu wartości i ochrony dziedzictwa kulturowego • wprowadzanie nowoczesnej zabudowy nieodpowiednich gabarytach i kształtach brył w strukturę zabytkowych budynków co prowadzi w konsekwencji do braku ładu przestrzennego i estetycznego. • brak środków na renowację zabytkowych obiektów

<p>dzieci i młodzieży w sprawy związane z dziedzictwem kulturowym</p> <ul style="list-style-type: none"> • rozbudowa baz turystycznych z wykorzystaniem obiektów i obszarów o wartościach historycznych i kulturowych 	
Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • duża liczba zabytkowych obiektów sakralnych, w tym kościołów drewnianych • duża liczba bibliotek, świetlic wiejskich oraz muzeów • lokalne inicjatywy społeczne działalność organizacji pozarządowych • liczne przydrożne krzyże oraz kapliczki • wytyczone trasy turystyczne • potencjał społeczny – funkcjonowanie zespołów ludowych na terenie powiatu. • punkt informacji turystycznej w Nowej Soli • znaczna pierwotność drewnianej zabudowy wiejskiej • wzrost ruchu turystycznego, mierzony liczbą turystów korzystających z noclegów w turystycznych obiektach zbiorowego zakwaterowania 	<ul style="list-style-type: none"> • brak dostępu do niektórych zabytkowych obiektów (własność prywatna) • brak środków własnych na opiekę nad zabytkami, • w dużej mierze nienajlepszy stan techniczny zachowanych obiektów zabytkowych • niewystarczające środki na opiekę nad zabytkami. • niska świadomość mieszkańców miejscowości o występowaniu zabytkowych obiektów • niezadawalające oznakowanie cennych obiektów kulturowych bądź ich brak • zanikanie cech tradycyjnych zabudowy mieszkalnej i gospodarczej (likwidacja detali, zakrywanie drewnianej bądź ceglanej elewacji – ocieplanie budynków, otynkowania) • brak społecznych opiekunów zabytków • brak ochrony zabytkowej zabudowy wiejskiej • brak tematycznego przewodnika turystycznego – dziedzictwo kulturowe powiatu nowosolskiego • zbyt mała promocja regionu

Źródło: opracowanie własne

Podstawowym zagrożeniem dla zabytków architektury i budownictwa jest zaniedbanie obiektu poprzez brak sprawowania nad nim opieki i zaniechanie wykonania koniecznych zabezpieczeń i konserwacji. W efekcie brak reakcji właściciela na niszczący zabytek może doprowadzić do jego całkowitej degradacji. Dodatkowym zagrożeniem dla zabytków jest również prowadzenie nieprzemyślanych działań inwestycyjnych, takich jak np. wymiana stolarki okiennej i drzwiowej bez poszanowania realiów historycznych, malowanie elewacji w ahistorycznych kolorach. Dlatego też wszelkie prace przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków, zgodnie z art. 36 ust 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków w oparciu o programy prac oraz dokumentacje projektowe. Poważnym zagrożeniem dla tej kategorii zabytków, w tym dla obiektów drewnianych jest niebezpieczeństwo pożarowe.

W przypadku zabytków ruchomych z zagrożeniem zaniedbania łączy się także niewłaściwe użytkowanie. Dotyczy to głównie zabytków, które w świadomy sposób są

przechowywane w niesprzyjających warunkach np. w niewłaściwych warunkach wilgotnościowo-temperaturowych. Innym poważnym zagrożeniem dla zabytków ruchomych jest również brak odpowiednich zabezpieczeń przed kradzieżą. Dotyczy to w szczególności obiektów zawierających zabytków, składających się na wyposażenie i wystrój kościołów parafialnych i filialnych

Stanowiska archeologiczne podlegają stałym zagrożeniom. Z każdym rokiem, wraz z rozwojem techniki, intensyfikacją działalności przemysłowej, gospodarczej, rolniczej rośnie stopień ich zagrożenia oraz pojawiają się nowe. W przypadku stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w obrębie pól uprawnych potencjalnym zagrożeniem jest głęboka orka. Nieodpowiednie użytkowanie terenu, na których odkryto stanowiska archeologiczne zagraża szczególnie cmentarzyskom. Lepiej zachowane są stanowiska archeologiczne położone na nieużytkach, terenach niezabudowanych oraz terenach zalesionych w związku z brakiem użytkowania tych terenów.

Podstawowym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych oraz nawarstwień kulturowych są wszelkiego rodzaju inwestycje związane z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, które wymagają prowadzenia prac ziemnych. Przebudowa układów urbanistycznych, ruralistycznych oraz założeń pałacowo-parkowych prowadzi często do naruszenia średniowiecznych i nowożytnych nawarstwień kulturowych. W związku z tym, wszystkie prace ziemne wymagają wyprzedzającego bądź jednoczesnego prowadzenia badań archeologicznych oraz uzgadniania inwestycji infrastrukturalnych z konserwatorem zabytków.

Do innego rodzaju zagrożeń należy działalność nielegalnych poszukiwaczy. Zagrożają oni przede wszystkim cmentarzyskom oraz stanowiskom o własnej formie krajobrazowej, jak grodziska czy fortyfikacje ziemne oraz pozostałości z okresu II wojny światowej. Poszukiwanie zabytków ruchomych może powodować nieodwracalne szkody w zakresie zniszczenia ziemnych warstw kulturowych oraz prowadzić do zniszczenia ich kontekstu kulturowego.

11.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego powiatu nowosolskiego

Dziedzictwo kulturowe stanowi szczególnie zasób wspólnot lokalnych i regionów, stanowiący element tożsamości lokalnej i czynnik integracji lokalnej społeczności. Ochrona poszczególnych elementów dziedzictwa wiąże się z ograniczeniami, które mogą być

postrzegane jako przeszkoda w planowaniu i zarządzaniu przestrzenią oraz utrudnienie w kreowaniu warunków rozwoju ekonomicznego i społecznego.

Najważniejszym instrumentem ochrony zabytków w Polsce jest wpis do rejestru zabytków. Podstawowym zadaniem gmin wynikającym z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2018 r. poz. 10 z późn. zm.) jest prowadzenie gminnej ewidencji zabytków, stanowiącej podstawę sporządzania programów opieki nad zabytkami. Sporządzane na okres czterech lat programy opieki nad zabytkami mają na celu: włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych gminy, łączenie uwarunkowań ochrony zabytków i krajobrazu z uwarunkowaniami ochrony przyrody, zahamowanie procesu degradacji zabytków i poprawę stanu ich zachowania, wyeksponowanie poszczególnych zabytków i walorów krajobrazowych, zwiększanie atrakcyjności zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków czy wspieranie inicjatyw służących zwiększaniu środków finansowych na opiekę nad zabytkami.

W związku z powyższym niezbędnym jest prowadzenie przez wszystkie gminy powiatu nowosolskiego gminnej ewidencji zabytków, jak i kompleksowej weryfikacji obiektów znajdujących się w ewidencji oraz opracowanie gminnych programów opieki nad zabytkami.

Kolejnym obszarem aktywności gmin związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego jest kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej, przede wszystkim w drodze uchwalania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Zgodnie z art. 18 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2018 r. poz. 10 z późn. zm.) wskazuje, że zarówno studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, jak i miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, muszą uwzględniać stan dziedzictwa kulturowego i ochronę zabytków. Szczególnie ważne w tym zakresie jest umieszczanie odpowiednich zapisów w dokumentach planistycznych takich jak: plany zagospodarowania przestrzennego, warunki zabudowy, decyzje lokalizacyjne inwestycji celu publicznego mających na celu ochronę stanowisk archeologicznych. W trakcie realizacji inwestycji związanych z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu należy respektować i realizować zalecenia dotyczące ochrony zabytków archeologicznych wynikające z opinii i decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Zielonej Górze oraz Wydziału Powiatowego Konserwatora Zabytków Starostwa Powiatowego w Nowej Soli. Dla ochrony tych stanowisk niezbędnym jest respektowanie wyznaczonych stref ochrony stanowisk archeologicznych przy sporządzaniu dokumentów planistycznych.

Ponadto w celu zapobieżenia niszczeniu zabytków archeologicznych, prace ziemne, związane z poszczególnymi inwestycjami, prowadzonymi w obrębie stanowisk archeologicznych, a w niektórych przypadkach również w ich bezpośrednim sąsiedztwie, wymagają zapewnienia ratowniczych badań archeologicznych w zakresie uzgodnionym z Lubuskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Jest to szczególnie ważne podczas takich inwestycji jak budowa dróg, zbiorników wodnych, gdyż inwestycje te z uwagi na szeroko charakter prac ziemnych, w bezpowrotny sposób niszczą ziemne warstwy kulturowe i ruchome zabytki archeologiczne.

Rolę gmin w dbaniu o dziedzictwo kulturowe wzmocniła również możliwość wprowadzania ograniczeń w umieszczaniu reklam w przestrzeni publicznej, co ma doniosłe znaczenie dla krajobrazu kulturowego miejsc o istotnych walorach historycznych.

W przypadku prowadzenia prac remontowych i renowacyjnych zabytków nieruchomych i ruchomych w zakresie ich ochrony jest stosowanie się do zaleceń konserwatorskich. Należy przy tym pamiętać, że prace takie muszą być wykonywane przez specjalistę posiadającego uprawnienia w odpowiedniej dziedzinie. Zakres i sposób przeprowadzenia prac musi być zatwierdzony przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. On także odbiera obiekt po wykonaniu prac, stwierdzając prawidłowość ich przeprowadzenia. W przypadku gdy samorząd gminny nie będzie miał możliwości lub środków dla wykonania kosztownej konserwacji zabytku, w pierwszej kolejności należy zabezpieczyć go przed dalszym niszczeniem. Dla obiektów typu krzyże przydrożne, figury, pomniki fontanny, narażonych szczególnie na działanie szkodliwych czynników atmosferycznych.

11. Założenia programowe

Przedmiotowe opracowanie wyznacza powiatowi priorytety w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Prace nad wdrażaniem ustaleń Programu oraz monitorowaniem ich postępu należą do zadań samorządu lokalnego. Zadania dla samorządu lokalnego w zakresie opieki nad zabytkami zostały opracowane na podstawie analiz dokumentów programowych wyższego szczebla, powiatowych dokumentów strategicznych oraz konsultacji z diagnozą stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.

11.1. Priorytety programu ochrony nad zabytkami

Na podstawie przeprowadzonej diagnozy oraz analizy SWOT, biorąc pod uwagę bogate dziedzictwo kulturowe powiatu oraz jego stan, wyznaczono trzy cele strategiczne:

Priorytet 1. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno-gospodarczego Powiatu Nowosolskiego

Priorytet 2. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców Powiatu Nowosolskiego

Priorytet 3. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

11.2. Kierunki działań programu opieki

Dla realizacji wyznaczonych priorytetów określono długofalowe kierunki działań, mogące wykraczać poza 4-letni okres obowiązywania Programu. Jako kierunki działań realizacji Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowosolskiego w ramach przyjętych celów priorytetowych uznano:

- Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania
- Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne i edukacyjne
- Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

- Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowaniem lub realizowanym procesem inwestycyjnym
- Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu
- Promocja oraz edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego
- Wzbudzenie zainteresowania historią i kulturą materialną regionu zapisaną w dziełach architektury, budownictwa, lokalnej tradycji
- Turystyczna promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego
- Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego
- Podejmowanie działań mających na celu przywrócenie ładu przestrzennego, z uwzględnieniem walorów kulturowych

11.3. Zadania Programu opieki nad zabytkami

Planowany zakres zadań przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 8. Zakres działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym powiatu nowosolskiego

Kierunki działań	Zadania
Priorytet 1. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno-gospodarczego Powiatu Nowosolskiego	
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	Zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczenie przeciw włamaniom, znakowanie i ewidencjonowanie zabytków)
	Prowadzenie systematycznego monitoringu stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych
	Oznakowanie zabytków rejestrowych, które jeszcze nie posiadają odpowiednich tabliczek
	Aplikowanie o środki zewnętrzne na remonty, renowacje, restauracje, rewitalizację zabytków
	Poprawa dostępności do obiektów dziedzictwa kulturowego, także za pomocą dedykowanych e-usług, ułatwień dla osób z niepełnosprawnościami
Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne i edukacyjne	Wspieranie działań promocyjnych zarówno powiatu jak i organizacji społecznych odpowiednie oznakowanie zabytków, odpowiednie wyeksponowanie zabytków
	Prowadzenie bieżących prac porządkowych przy zabytkowych zespołach zieleni: gminnych parkach, cmentarzach, obszarach nieczynnych cmentarzy, dawnych parkach dworskich itp.
Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami	Opracowanie projektu rewaloryzacji oraz naprawa (w nawiązaniu do historycznych) nawierzchni ulic i ciągów pieszych w obrębie zabytkowych śródmieść
	Współpraca z urzędami pracy w zakresie prowadzenia bieżących prac pielęgnacyjnych, porządkowych i zabezpieczających na terenach objętych ochroną
	Szkolenie osób bezrobotnych w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną
	Wspieranie utrzymywania na rynku pracy zanikających rzemiosł i zawodów (np. poprzez realizację Hallandzkiego Modelu Konserwacji Zabytków, w myśl zasady „ratować zabytki, ratować pracę, ratować rzemiosło”)
	Wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach budownictwa drewnianego oferujących wypoczynek i rozrywkę (regionalne potrawy, zwyczaje itp.) oparte na miejscowych tradycjach
	Wspieranie rozwoju muzeów regionalnych, skansenów, izb pamięci
Priorytet 2. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz jego promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców Powiatu Nowosolskiego	
Specjalistyczne rozpoznanie badawcze	Prowadzenie monitoringu i weryfikacji obiektów uwzględnionych w gminnej ewidencji

poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowaniem lub realizowanym procesem inwestycyjnym	zabytków (z zastosowaniem komputerowej bazy danych)
	Wykonywanie prac studialnych (studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, badania historyczno-architektoniczne, katalogi typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego)
	Finansowanie wykonania inwentaryzacji architektoniczno-konserwatorskiej zagrożonych obiektów zabytkowych
Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu	Opracowanie systemu informacji analogowej i cyfrowej dotyczącej potencjału i zasobów dziedzictwa kulturowego – strona internetowa, dedykowana aplikacja, foldery promocyjne i inne nośniki promocyjne
	Udostępnienie informacji o zabytkach gminy na stronie internetowej gminy
	Opracowanie i wytyczenie szlaków turystycznych, ścieżek edukacyjnych, ekologicznych udostępniających zasoby historyczno-przyrodnicze
Promocja oraz edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego	Kreowanie wizerunku powiatu, w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego i lokalną tożsamość mieszkańców
	Upowszechnianie edukacji w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego w placówkach oświatowo-wychowawczych i innych
	Wspieranie rozwoju lokalnych inicjatyw kulturotwórczych w zakresie podtrzymania miejscowych tradycji folklorystycznych
Wzbudzenie zainteresowania historią i kulturą materialną regionu zapisaną w dziełach architektury, budownictwa, lokalnej tradycji	Współpraca ze stowarzyszeniami lokalnymi podejmującymi problematykę historii i dziedzictwa kulturowego
	Współorganizacja imprez kulturowych oraz podjęcie działań mających na celu wykreowanie imprezy (festynu) o znaczeniu ponadregionalnym
	Organizacja konkursów fotograficznych o lokalnym temacie przewodnim (pejzaż, architektura, ludzie, wydarzenia)
Turystyczna promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego	Współorganizacja konkursów plastycznych związanych z kulturą lokalną (obrazy, makiety) oraz zaprojektowanie kieszonkowego przewodnika turystycznego powiatu z uwzględnieniem obiektów zabytkowych i kulturowych
	Opracowanie szlaków turystycznych (np. pieszych, rowerowych, samochodowych) wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego
	Utworzenie i modernizacja elementów infrastruktury służących funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej

	Zamieszczenie na stronie internetowej powiatu informacji o publikacjach dotyczących zabytków powiatu, tradycji ludowej, lokalnych zwyczajów, legend, historycznych wydarzeń oraz ich promocja w tradycyjnej formie
	Podejmowanie działań na rzecz udzielania wsparcia dla wzmocnienia pozycji punktów informacji turystycznej
Priorytet 3. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego	
Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego	Opracowywanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, szczególnie obszarów o dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi (w tym weryfikacja obowiązujących w zakresie aktualizacji zagadnień związanych z ochroną zabytków) oraz obszarów wskazanych do ochrony w studium uwarunkowań i zagospodarowania przestrzennego gminy
	Konsekwentne egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną określonych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (głównie w zakresie wysokości zabudowy, jej charakteru i funkcji)
	Opracowanie i przyjęcie przez gminy powiatu nowosolskiego gminnych ewidencji zabytków oraz programów opieki nad zabytkami
Podejmowanie działań mających na celu przywrócenie ład przestrzennego, z uwzględnieniem walorów kulturowych	Wdrażanie zapisów programów rewitalizacji, dotyczących dziedzictwa kulturowego
	Przeciwdziałanie nielegalnym przebudowom budynków mieszkalnych o cechach zabytkowych, prowadzącym do zanikania cech tradycyjnych zabudowy
	Prowadzenie działań ukierunkowanych na rzecz aktywizacji i edukacji lokalnych społeczności w ramach wspólnego dziedzictwa kulturowego.
	Współpraca z sektorem usług działających w sferze dziedzictwa kulturowego oraz lokalnymi mediami

Źródło: opracowanie własne

12. Instrumentarium realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami

Konsekwentnie prowadzona i długofalowa polityka powiatu nowosolskiego w zakresie opieki nad zabytkami oraz realizacja niniejszego Programu stanowi szansę na dalszy rozwój powiatu oraz na zachowanie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju. Inwestycje zmierzające do poprawy stanu technicznego obiektów i zespołów zabytkowych powinny się odbywać na zasadzie poszanowania istniejących wartości zabytkowych i dążenia do zachowania w jak największym stopniu oryginału, ewentualnie wkomponowaniu nowych elementów w sposób współgrający z zabytkiem.

Realizacja Programu będzie się odbywać poprzez wskazane zadania dla Powiatu na rzecz osiągnięcia priorytetów w nim przyjętych oraz skoordynowanej współpracy z Gminami. Zakłada się, że zadania określone w Powiatowym Programie Opieki nad Zabytkami będą wykonywane za pomocą następujących narzędzi:

- instrumentów prawnych – wynikających z przepisów ustawowych, obejmujących między innymi opiniowanie uchwalanych przez gminy miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, stref ochrony konserwatorskiej, budowę parków kulturowych, wnioskowanie o wpis do wojewódzkiego rejestru lub wojewódzkiej ewidencji zabytków obiektów będących własnością gminy, wykonywanie decyzji administracyjnych wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- instrumentów finansowych – korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich, jak również z innych źródeł zewnętrznych, tworzenie partnerstw lokalnych i ponadsektorowych na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz udzielanie dotacji na prace remontowe, konserwatorskie i budowlane przy zabytkach,
- instrumentów koordynacji – poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich i powiatowych programach, współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi, współpraca z organizacjami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami), współpraca samorządowa, ponadsektorowa i z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- instrumentów społecznych – poprzez działania edukacyjno-promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami),

- instrumentów kontrolnych – poprzez aktualizację ewidencji zabytków dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu, ocenę stanu zachowania dziedzictwa kulturowego oraz monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego.

13. Zasady oceny realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami

Kierunki ochrony dziedzictwa kulturowego wskazane w Powiatowym Programie Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowosolskiego na lata 2020-2023 stanowią istotny punkt odniesienia dla konstruowania następnego programu. Modyfikacja programu powinna uwzględniać ocenę efektów wdrażania obowiązującego dokumentu.

Proces osiągania celów wytyczonych w Powiatowym Programie Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowosolskiego będzie monitorowany poprzez analizę stopnia jego realizacji. Ustawa o ochronie i opiece nad zabytkami ustala sporządzenie po 2 latach przez Gminę sprawozdania z działań w zakresie wykonania PPOnZ. Analiza ta będzie dokonywana każdorazowo przez Zarząd Powiatu w Nowej Soli, zgodnie z ustaleniami art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji Powiatowego Programu uwzględniająca: wykonanie zadań przyjętych do realizacji w okresie obowiązywania Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami oraz efektywność ich wykonania.

Ocena poziomu realizacji Programu winna uwzględniać m.in.:

- bieżący monitoring gminnych ewidencji zabytków z terenu powiatu nowosolskiego uwzględniający informacje o stanie zachowania obiektów, zmianach lokalizacyjnych, zmianach stosunków własnościowych, w nawiązaniu do współpracy powiat-gminy,
- ocenę zaawansowania prac związanych z rewitalizacją obiektów zabytkowych – ocenę prac związanych z opracowaniem aktów prawa miejscowego dla terenów o wysokich wartościach kulturowych,
- ocenę aktywności kulturalnej lokalnej społeczności, w tym ocenę przedsięwzięć folklorystycznych i zainteresowań tradycyjnym rękodziełem,
- ocenę aktywności placówek kulturalnych (świetlice miejskie i wiejskie, biblioteki, muzea),
- ocenę wykorzystania i funkcjonowania szlaków turystycznych oraz towarzyszącej im infrastruktury,
- ocenę realizacji programu edukacji i promocji zabytków, w tym z wykorzystaniem nowoczesnych technik informatycznych,
- ocenę rozwoju bazy turystycznej,

- ocenę kontaktów z właścicielami obiektów w zakresie działań zmierzających do rewitalizacji obiektów zabytkowych.

Tabela 9. Kryteria i wskaźniki oceny realizacji zadań

Priorytet 1. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno-gospodarczego Powiatu Nowosolskiego

- procentowy poziom wydatków Powiatu Nowosolskiego na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach oraz listę obiektów objętych pracami,
- kwota pozyskanych środków zewnętrznych,
- liczba obiektów, do których ułatwiono dostęp,
- liczba przeprowadzonych kontroli stanu zachowania obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność powiatu
- liczba oznaczonych zabytków rejestrowych

Priorytet 2. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców Powiatu Nowosolskiego

- liczba opracowanych prac studialnych (studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, katalogi typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego)
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych na terenie gminy
- liczba opracowanych, wydanych wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, przewodników)
- liczba osób zwiedzających muzea, skanseny, izby regionalne itp.
- liczba aplikacji, stron internetowych dedykowanych dziedzictwu kulturowemu
- liczba opracowanych i wydanych publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego powiatu;
- liczba wspartych festynów, festiwali, imprez cyklicznych kultywujących tradycje i budujących tożsamość lokalną
- liczba wspartych organizacji społecznych
- liczba wytyczonych szlaków turystycznych, ścieżek edukacyjnych, ekologicznych udostępniających zasoby historyczno-przyrodnicze

Priorytet 3. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

- poziom (w %) objęcia terenu Gminy wykonanymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego
- liczba wniosków o wpis do rejestru zabytków obszarów, obiektów i zespołów zabytkowych
- zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi

Źródło: opracowanie własne

Po przyjęciu przez Radę Powiatu w Nowej Soli Programu w drodze uchwały dokument zostanie udostępniony do publicznej wiadomości na stronie internetowej Powiatu Nowosolskiego.

Program należy sukcesywnie analizować oraz uzupełniać uwzględniając zmieniające się uwarunkowania prawne, kulturowe i społeczne.

Realizowanie założeń Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowosolskiego będzie wymagało współpracy nie tylko osób odpowiedzialnych za wdrożenie działań wynikających z celów tego dokumentu, ale także aktywizacji właścicieli, użytkowników obiektów zabytkowych, organizacji pozarządowych, grup społecznego działania, środowisk naukowych itp. Mając na uwadze dobro ogółu należy dołożyć starań, aby wytyczone cele zostały realizowane.

Powiat i podległe jednostki zobligowane są do prowadzenia działalności informacyjnej i popularyzatorskiej w zakresie dziedzictwa kulturowego Powiatu

14. Źródła finansowania powiatowego programu opieki nad zabytkami

Głównymi potencjalnymi źródłami projektów związanych bezpośrednio z ochroną zabytków oraz projektów pośrednio związanych z ochroną dziedzictwa są fundusze krajowe oraz środki pochodzące z budżetu Unii Europejskiej:

1. środki finansowe pochodzące z budżetu państwa, przyznawane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programów ministerialnych,
2. środki wojewódzkie (dotacje przedmiotowe dla instytucji, których organizatorem jest samorząd województwa, dotacje dla innych jednostek samorządu terytorialnego, dotacje granty, nagrody dla innych podmiotów, wojewódzki konserwator zabytków),
3. środki z funduszy europejskich,
4. środki z europejskich programów specjalnych, współpracy transgranicznej, np. fundusze Wyszehradzkie, Fundacja współpracy Polsko-Niemieckiej
5. dodatkowo finansowanie zadań służących realizacji Programu może odbywać się z wykorzystaniem:
 - dochodów własnych instytucji kultury,
 - środków własnych gminy (budżet)
 - środków z funduszu kościelnego
 - darowizn na rzecz gminy
 - środków prywatnych (np. osób fizycznych, fundacji oraz stowarzyszeń)
 - innych środków przewidzianych prawem (np.: zbiórki komitetów działających na rzecz ochrony zabytków, inicjatywy społeczne itp.).

1. Środki finansowe z budżetu państwa, przyznawane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programów ministerialnych

Zgodnie z zapisami w art. 71 ustawy z dnia z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2018 r. poz. 10 z późn. zm.) w zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tym zabytku. Sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót

budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny, określony w ust. 1, posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki.

Na dofinansowanie projektów związanych z pracami przy zabytkach oraz projektów pośrednio związanych z ochroną dziedzictwa (promocja, informacja, edukacja) przeznaczają się głównie środki ze źródeł publicznych. Dotacje na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich oraz robót budowlanych przy zabytku, który jest wpisany do rejestru lub znajduje się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez ministra kultury i ochrony dziedzictwa narodowego (środki budżetu państwa) lub wojewódzkiego konserwatora zabytków (środki pochodzące z budżetu państwa, których dysponentem jest wojewoda) oraz organ stanowiący – gminy, powiatu, samorządu województwa.

Dotacja może obejmować nakłady konieczne na:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,

- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7-15,
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dodatkowo zgodnie z treścią art. 78 ust. 1-3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

- dotacja może być udzielona w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru,
- jeżeli zabytek wpisany do rejestru, posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót,
- w przypadku, jeżeli stan zachowania zabytku wpisanego do rejestru wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, dotacja może być również udzielona do wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

- Kolekcje muzealne, instytucją nadzorującą i zarządzającą tym programem jest Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów. Strategicznym celem tego programu jest pomoc w działalności muzeów poprzez wzbogacanie zbiorów i kolekcji o randze narodowej i regionalnej. Program ten jest skierowany do instytucji wpisanych do Państwowego Rejestru Muzeów. Program ma za zadanie utrzymanie i utrwalenie wysokich standardów w zakresie opracowywania, konserwowania, przechowywania i popularyzowania ekspozycji i eksponatów muzealnych. Budżet programu w roku 2018 wynosi 3 450 000 zł, wysokość dofinansowania nie może przekroczyć 50% budżetu zadania, minister może wyrazić zgodę na podniesienie wartości, określonego,

maksymalnego udziału dofinansowania w budżecie zadania lub na finansowanie zadania na poziomie 100%, z zastrzeżeniem ust. 3 i § 12 ust. 2.

- Wspieranie działań muzealnych, instytucją nadzorującą i zarządzającą tym programem jest Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów. Strategicznym celem programu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych. Najważniejszym rezultatem planowanych działań powinno być umocnienie muzeów oraz innych podmiotów działających w tym obszarze jako ważnych centrów kultury. Według założeń projektu świadomość historyczna i tożsamość kulturowa obywateli jest kluczowym elementem kształtującą współczesną przestrzeń społeczną. Budżet programu w roku 2018 wynosi 6 325 000 zł, a wysokość dofinansowania nie może przekroczyć 40% budżetu zadania w trybie dwuletnim.
- Ochrona zabytków, instytucją nadzorującą i zarządzającą tym programem jest Departament Ochrony Zabytków. Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Do realizacji założonego w programie celu niezbędne jest realizowanie zadań prowadzących do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku. Nadrzędnym celem projektu jest zachowanie i renowacja oraz rekonstrukcja obiektów najbardziej zagrożonych i najcenniejszych tj. wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznanych za Pomniki Historii oraz tych, posiadających wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Wysokość dofinansowania, zgodnie z art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, może być udzielone w wysokości do 50% nakładów koniecznych, a w przypadkach określonych w art. 78 ust. 2 i 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dofinansowanie może być udzielone w kwocie do 100% nakładów koniecznych.
- Ochrona zabytków archeologicznych, instytucją nadzorującą i zarządzającą tym programem jest Narodowy Instytut Dziedzictwa. Strategicznym celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. Budżet programu w roku 2018 wynosi 2 300 000 zł, a wysokość

dofinansowania nie może przekroczyć 50% budżetu zadania, minister może wyrazić zgodę na podniesienie wartości, określonego, maksymalnego udziału dofinansowania w budżecie zadania lub na finansowanie zadania na poziomie 100%, z zastrzeżeniem ust. 3 i § 12 ust. 2.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Administracji, Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych, Wydział Funduszu Kościelnego

Środki Funduszu Kościelnego, stosownie do art. 9 ust. 1 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. i § 1 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1990 r. w sprawie rozszerzenia celów Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 61, poz. 354), przeznacza się m.in. na remonty i konserwację obiektów sakralnych o wartości zabytkowej. Przewiduje się wykonanie tylko podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (w szczególności remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwłamaniowej i przeciwpożarowej itp.). Z Funduszu nie finansuje się remontów i konserwacji obiektów towarzyszących (takich jak np.: dzwonnice wolnostojące, krzyże), ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: obrazy, ikonostasy, stalle, epitafia, szaty i naczynia liturgiczne, instrumenty muzyczne, dzwony) oraz otoczenia świątyni, a także stałych elementów wystroju wewnątrz (takich jak np.: polichromie, freski, witraże i posadzki).

2. Środki wojewódzkie (dotacje przedmiotowe dla instytucji, których organizatorem jest samorząd województwa, dotacje dla innych jednostek samorządu terytorialnego, dotacje granty, nagrody dla innych podmiotów, wojewódzki konserwator zabytków)

Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków

O udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa może ubiegać się osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie albo będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru.

Dotacja może być udzielona na dofinansowanie:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych,
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7-15,
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Ze środków dotacji pochodzących od wojewódzkiego konserwatora zabytków można dofinansować wykonanie prac lub robót budowlanych mieszczących się w katalogu wskazanym w art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Kwota finansowego wsparcia wynosi do 50% wartości inwestycji, w uzasadnionych przypadkach do 100%, szczególnie jeżeli zabytek wpisany do rejestru, posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową, albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych lub w przypadku, jeżeli stan zachowania zabytku wpisanego do rejestru wymaga

niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku.

Środki, którymi dysponuje Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków – około 400 tys. zł. (100 tys. zł. zarezerwowane na potrzeby samorządów). Celem strategicznym jest dofinansowanie prac konserwatorskich i restauratorskich oraz robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków.

Środki samorządu województwa lubuskiego

Na podstawie art. 18 pkt 20 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (Dz. U. z 2017 r. poz. 2096) oraz art. 81 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2017 r. poz. 2187 z późn. zm.), z budżetu Województwa Lubuskiego mogą być udzielane dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na terenie województwa lubuskiego. Dodatkowo uchwała Nr XXXI/296/12 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 22 października 2012 roku w sprawie określenia zasad udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa lubuskiego precyzuje i reguluje przepisy zawarte w ustawie o samorządzie województwa.

3. Środki z funduszy europejskich

Regionalny Program Operacyjny Lubuskie 2020

W ramach osi 4. i działania 4.4. Zasoby kultury i dziedzictwa kulturowego wskazano cel – zwiększona liczba mieszkańców regionu korzystających z dóbr dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego.

W ramach powyższego działania wspierane będą działania mające na celu ochronę i zachowanie obiektów zabytkowych i zasobów kultury. Dofinansowane zostaną inwestycje w zakresie poprawy stanu technicznego obiektów, zespołów zabytków i zasobów kultury. Wsparcie otrzymają projekty służące poprawie funkcjonowania instytucji kultury oraz polegające na dostosowaniu istniejącego obiektu do nowych funkcji kulturalnych i edukacyjnych. Możliwe są również przedsięwzięcia dotyczące wyposażenia (zakup sprzętu i

trwałego wyposażenia) oraz wykorzystania i rozwoju aplikacji i usług TIK, a także treści cyfrowych w obszarze kultury i turystyki. Szczególne znaczenie mają projekty polegające na ochronie posiadanego dziedzictwa i jego zachowaniu dla przyszłych pokoleń, jak również zabezpieczeniu obiektów przed dewastacją i zniszczeniem. Realizowane działania w sposób pośredni wpłyną na poprawę atrakcyjności turystycznej.

Typy projektów mogące starać się o dofinansowanie to: inwestycje w zakresie ochrony i zachowania zasobów kultury (w tym dziedzictwa kulturowego) na potrzeby rozwoju turystyki oraz inwestycje w zakresie przebudowy instytucji kultury oraz dostosowanie obiektów do prowadzenia działalności kulturalnej i turystycznej.

O uzyskanie dofinansowania mogą ubiegać się następujący beneficjenci: jednostki samorządu terytorialnego (JST), związki, stowarzyszenia i porozumienia JST, jednostki organizacyjne JST posiadające osobowość prawną, spółki prawa handlowego będące własnością JST, samorządowe instytucje kultury, uczelnie i szkoły wyższe, organizacje pozarządowe, nie działające w celu osiągnięcia zysku, w tym stowarzyszenia i fundacje, kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych.

Maksymalny poziom dofinansowania całkowitego wydatków kwalifikowalnych na poziomie projektu może wynieść max 85% całkowitych kwalifikowalnych kosztów. Maksymalna wartość projektu wynosi do 2 000 000 zł lub do 5 000 000 zł w zależności od zakresu projektu.

Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko

W ramach VIII osi priorytetowej i priorytetu inwestycyjnego celu tematycznego 6. Zachowanie i ochrona środowiska oraz promowanie efektywnego gospodarowania zasobami i stanowi integralne uzupełnienie całościowej interwencji podejmowanej w obrębie tego celu, dedykowanego szeroko pojętym zasobom (nie tylko środowiskowym, ale również kulturowym).

Celem osi priorytetowej jest ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego, jak i niematerialnego. Realizowane inwestycje będą miały na celu efektywne wykorzystanie potencjału dziedzictwa kulturowego w osiąganiu korzyści społecznych i gospodarczych, zarówno w wymiarze krajowym, jak regionalnym i lokalnym.

Wsparcie ukierunkowane na zachowanie dziedzictwa będzie dotyczyło prac związanych z renowacją, konserwacją, rewaloryzacją i restauracją obiektów zabytkowych (i ich zespołów), jak również przebudowy i rozbudowy obiektów zabytkowych. Dofinansowanie

będą mogły otrzymać także projekty związane z konserwacją i restauracją zabytków ruchomych (w tym ich ochrona i udostępnienie poprzez proces digitalizacji³¹⁰). Zakres wsparcia w ramach osi priorytetowej VIII obejmuje także działania infrastrukturalne mające na celu ochronę i zachowanie otoczenia zabytkowych obiektów, jak również zabytkowych parków i ogrodów. W zakresie rozwoju zasobów kultury o dofinansowanie będą mogły ubiegać się przedsięwzięcia polegające na rozbudowie, przebudowie i remoncie niezabytkowej infrastruktury kultury i edukacji artystycznej z przeznaczeniem na cele kulturalne, jako miejsc prezentacji dziedzictwa kulturowego.

Typy projektów:

1. Prace konserwatorskie, restauratorskie oraz roboty budowlane przy obiektach i na obszarach zabytkowych i zespołach tych obiektów oraz w ich otoczeniu
2. Rozbudowa, przebudowa i remont nie zabytkowej infrastruktury na cele działalności kulturalnej, edukacji artystycznej, archiwów
3. Zakup trwałego wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej, w tym edukacji artystycznej oraz realizacji prac konserwatorskich
4. Tworzenie i modernizacja wystaw stałych
5. Ochrona i zachowanie zabytkowych ogrodów i parków
6. Konserwacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych muzealiów, starodruków, księgozbiorów, materiałów bibliotecznych, archiwalnych i zbiorów audiowizualnych (w tym filmowych) oraz ich ochrona i udostępnienie poprzez proces digitalizacji
7. Zabezpieczenie obiektów przed kradzieżą i zniszczeniem
8. Rozbudowa, przebudowa i remont pomieszczeń lub obiektów z przeznaczeniem na magazyny studyjne

15. Realizacja i finansowanie przez powiat zadań z zakresu ochrony zabytków

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, główny obowiązek dbania o stan zabytków, a tym samym ponoszenia nakładów na prace konserwatorskie, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych. Na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki, określone w art. 5 powyższej ustawy, wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami.

Art. 5. Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku.*
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku.*
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie.*
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości.*
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.*

W art. 28 wskazano również dodatkowe obowiązki właścicieli i posiadaczy zabytków wpisanych do rejestru zabytków.

Art. 28. Niezależnie od obowiązków wynikających z opieki nad zabytkami, określonych w art. 5, właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia.*
- 2) zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia.*
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany.*
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.*

Na mocy art. 29 ust. 1 na wszystkich właścicielach i posiadaczach zabytków oraz przedmiotów o cechach zabytkowych spoczywa obowiązek udostępniania ich organom ochrony zabytków w celu przeprowadzenia badań.

Zapisy art. 71 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określają zasady finansowania opieki nad zabytkami.

1. W zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tym zabytku.

2. Sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny, określony w ust. 1, posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki.

Cele określone w PPOnZ Powiatu Nowosolskiego będą osiągnane poprzez:

- wspólne działania władz Powiatu z Ministerstwem Kultury, Urzędem Marszałkowskim Województwa Lubuskiego, Lubuskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków z siedzibą w Zielonej Górze, władzami kościelnymi oraz innymi jednostkami samorządu terytorialnego na zasadach porozumień, umów, wspólnych podmiotów;
- współpracę pomiędzy gminami powiatu nowosolskiego oraz współpracę Powiatu z 7 gminami na jego obszarze;
- inicjatywy własne organów Powiatu Nowosolskiego;
- stosowanie instrumentów finansowych (dotacje, prowadzenie instytucji, nagrody, zachęty, itp.);
- funkcje programowe (programy lokalne i projekty, kontrakty, itp.);
- inne działania stymulujące.

16. Spis rycin:

Rycina 1. Powiat nowosolski w układzie gmin	28
Rycina 2. Pałac w Kolsku	34
Rycina 3. Zamek w Siedlisku z lotu ptaka na pocztówce z lat 30. XX wieku	36
Rycina 4. Widok miasta Bytom Odrzański	39
Rycina 5. Widok miasta Kożuchów	42
Rycina 6. Zamek w Otyniu z połowy XIX w.	44
Rycina 7. Gmina Nowe Miasteczko	46
Rycina 8. Widok miasta Nowa Sól z 2 poł. XVIII w.	48
Rycina 9. Zespół urbanistyczny Bytomia Odrzańskiego.....	56
Rycina 10. Zespół urbanistyczno-krajobrazowy Kożuchowa	57
Rycina 11. Układ urbanistyczny Otynia	59
Rycina 12. Zespół urbanistyczno-architektoniczny Nowe Miasteczko.....	60
Rycina 13. Zespół urbanistyczno-architektoniczny Nowa Sól	62
Rycina 14. Ratusz w Kożuchowie.....	74
Rycina 15. Ratusz w Nowej Soli.....	75
Rycina 16. Ratusz w Nowym Miasteczku	76
Rycina 17. Ratusz w Otyniu	76
Rycina 18. Ratusz w Bytomiu Odrzańskim.....	77
Rycina 19. Most nad kanałem portowym w Nowej Soli.....	81
Rycina 20. Wieża ciśnień w Kożuchowie	82
Rycina 21. Wzór znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków	85

17. Spis tabel:

Tabela 1. Sołectwa w gminach powiatu nowosolskiego	28
Tabela 2. Powiat nowosolski w układzie gmin	29
Tabela 3. Zabytki na terenie Powiatu Nowosolskiego wpisane do rejestru zabytków nieruchomych	88
Tabela 11. Stanowiska archeologiczne w powiecie nowosolskim	129
Tabela 12. Wykaz stanowisk archeologicznych powiatu nowosolskiego wpisanych do rejestru zabytków	130
Tabela 13. Charakterystyka gmin powiatu nowosolskiego w ujęciu gminnych programów i gminnych ewidencji zabytków	134
Tabela 14. Analiza SWOT dla powiatu nowosolskiego	136
Tabela 15. Zakres działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym powiatu nowosolskiego	143
Tabela 16. Kryteria i wskaźniki oceny realizacji zadań	149